

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**AYDINLANMA HAREKETİ OLARAK TÜRK
DEVİRİMİ**

Elif Ayşen Yeşil TARLAN

**Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında
Hazırlanan**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özer OZANKAYA

İSTANBUL, 2006

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	İİ
ÖZET	İV
ABSTRACT	İV
1.GİRİŞ	1
2.AYDINLANMA	3
2.1 Aydınlanma Kavramı	3
2.2 Aydınlanma Hareketi	3
2.3 Aydınlanmanın Tarihçesi	4
2.3.1 Antik Çağ	4
2.3.2 Orta Çağ	5
2.3.3 Rönesans ve Reform	7
2.3.4 18. Yüzyıl Akıl, Bilim ve Aydınlanma Çağı	10
3. OSMANLI DEVLETİ VE AYDINLANMA HAREKETİ	14
3.1 III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri	18
3.2 Tanzimat Dönemi (1839-1876)	21
3.3 Meşrutiyet Dönemi (1876-1908)	25
3.4 Jön Türk Akımı (1908)	28
3.5 Düşünce Akımları	30
3.5.1 İslâmcı Akım	31
3.5.2 Osmanlıcılık Akımı	32
3.5.3 Türkçü Akım	32
3.5.4 Yenilikçi Akım	34
4. TÜRK DEVRİMİ VE AYDINLANMA HAREKETİ	37
4.1 Türk Devriminin Amacı	37
4.2 Türk Devriminin Niteliği	40

4.2.1 Sömürgeciliğe Karşı Olma	41
4.2.2 Ulusal ve Demokratik Yapı	42
4.2.3 Türk Devrimi ve İdeoloji	42
4.2.4 Türk Devrimi ve Laiklik	43
4.3 Türk Devrimi ve Bazı Devrimlerle Etkileşimi	46
4.3.1 Fransız Devrimi	46
4.3.2 Rus Devrimi	47
4.3.3 Çin Devrimi	48
5.ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE YAPISI VE DEVRİMLERE YANSIMALARI	50
5.1 Atatürk'ün Felsefî Düşünceleri	50
5.2-Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Devrimlere Yansıması	55
5.2.1 Ulusal Egemenlik Anlayışı	56
5.2.2 Bağımsızlık Anlayışı	58
5.2.3 Laiklik Anlayışı	59
5.2.4 Ulusal Kültür Anlayışı ve Dil Uygulaması	61
5.2.5 Ekonomi Anlayışı	62
5.2.6 Hukuk Anlayışı	64
5.2.7 Eğitim ve Sanat Anlayışı	65
5.2.8 Kadına Verilen Önem ve Aile	66
6.ATATÜRK DÜŞÜNCESİ IŞIĞINDA TÜRK DEVRİMİ VE AYDINLANMA HAREKETİ	71
6.1 Aydınlanma Hareketi İçin Çağdaşlaşmanın Gereği	71
6.2 Atatürkçü Düşünce Işığında Aydınlanma Hareketi ve Türk Devrimi	76
7.SONUÇ	80
KAYNAKLAR	83
ÖZGEÇMİŞ	89

ÖNSÖZ

Türk Devrimi Batılılaşma çabası değil, Atatürk'ün deyimiyle “öze dönme çizgisidir”. Atatürk hiçbir zaman Batı gibi olmak isteyen bir lider değildi, onun üzerinde önemle durduğu tek şey “kendi gibi” olmaktı. O nedenle Batının sömürgeci ve emperyalist sistemi içinde yer almadan, bu sistemlerden bağımsız bir biçimde kendine özgü bir yol çizmek istemiştir.

Atatürk, Batı toplumunu örnek olarak alma çabası içinde olmamıştır. O sadece akıl ve bilimin önemini kavramış bir lider olarak, içinde yaşadığı toplumu aydınlatma uğraşı içindeydi. Bu anlayışla hareket ederek, yaşadığı topluma uygun kendine özgü bir proje geliştirmiş, daha da önemlisi bunu gerçekleştirdiği devrimlerle uygulamaya büyük bir başarıyla kazandırmıştır. Bunu yaparken de sadece Aydınlanma hareketinden değil, birçok felsefi düşünceden ve çeşitli sosyal bilimlerden de yararlanmıştı. Atatürk, aldığı eğitim nedeniyle, devamlı araştıran ve okuyan yapısı gereği, değişik düşünceleri araştırarak, özgün düşünceler üretmiş bir kimliğe sahiptir. Her şeyden önemlisi bu özgün düşünceleri uygulama alanına geçirmiştir. O, akla dayalı ve pozitif bilimle desteklenmiş bir düşünceyle yola çıktığından dolayı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devrimi'nin temelinde, O'nun akılcılığı ve bilimsellik anlayışı yer almaktadır. Atatürk'ün şu sözleri bunu doğrulamaktadır: “Biz daima gerçeği arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza emin oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız.”¹

Atatürk'ün çağdaşlaşma ve batılılaşma düşüncesi, Batıyı olduğu gibi benimseme değildir, Batı dünyasının kullandığı akıl ve bilim yöntemlerinden yararlanarak kendine özgü ve toplumumuza uygun düşünce yapısının mantıksal çıkarımını yapabilmektir. Bu düşüncesini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Türk Milleti'nin yürümekte olduğu ilerleme ve uygarlık yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, pozitif bilimdir.”²

“Sömürgecilik ve emperyalizm yer yüzünden yok olacak ve yerlerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk ayrıcalığı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı

¹ Utkan KOCATÜRK, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.139.

² Utkan KOCATÜRK, *a.g.e.*, s.140.

egemen olacaktır”.³ Atatürk devrimleri işte bu insancıl amaca doğru güçlü ve hümanist adımlarla ilerlemiştir.

Türk Devrimi, başlı başına bir Türk Aydınlanmasıdır. Çünkü bu devrimler, Aydınlanma hareketinin de temelini oluşturan akılcılık ve bilimsellik ilkelerine dayanmaktadır.

Aydınlanmaya, Rönesans’la başlayıp günümüzde devam eden tarihsel bir gelişim süreci olarak bakıldığında, Atatürk’ün düşüncelerinin uygulamaya yansımaları sonucunda doğan Türk Devrimi, Aydınlanma düşüncesi ile ilgili sürecin devamını sağlamakla kalmamış, birçok yönden Aydınlanma düşüncesini de aşmıştır.

Batıda oluşmuş Aydınlanma hareketi ile Türk Devrimi birbirlerinden bağımsız olarak, ayrı ayrı araştırıldıklarında, her iki konunun incelenmesi tek yönlü olarak kalacak, birbirlerine olan etkilerinin farkına varılamayacaktır. Bu nedenle, her iki konu da karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Böylece tek yönlü araştırmaların oluşturabileceği hatalı ve eksik sonuçlardan olabildiğince kaçınılması mümkün olacaktır görüşüdeyiz.

Son olarak, bu çalışmam sırasında beni destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen Tez danışmanım Prof. Dr. Özer Ozankaya’ya teşekkürü bir borç bilirim.

---

³ ATATÜRK’ün Özdeyişleri, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s.26.

ÖZET

Tezimde ilk olarak Aydınlanma kavramı ile Aydınlanma hareketinin oluşumu ve gelişimi ele alınmıştır. Batıdaki aydınlanma hareketinin oluşturduğu sonuçlar karşısında Osmanlı Devleti'nin ayak uydurma çabaları ise, ilgili dönemler çerçevesinde irdelenerek Osmanlı toplumunda yeşeren düşünce akımlarına sonraki bölümde ayrıntılarıyla yer verilmiştir.

Türk Devriminin genel çizgisi ve Türk Aydınlanma hareketinin nitelikleri ile başkaca ülkelerin devrimlerinin Türk Devrimi ile olan etkileşimi üçüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısının Türk Aydınlanma hareketine olan yansımaları; devrimlerin ışığında Türk devrimi ve Türk aydınlanma hareketi birbirini tamamlayan son iki bölümün içeriğini kavramaktadır.

Sonuç olarak da Aydınlanma hareketi ve Türk Devrimi incelendiğinde Türk Devrimi'nin birçok yönden Aydınlanma hareketini geçen özellikleri de görülmektedir.

ABSTRACT

In this thesis, the first chapter discusses the concept of Enlightenment, and the formation and development of Enlightenment movement has been discussed. The adaptation efforts of the Ottoman Empire, facing the results of the Enlightenment movement of the west are studied under the related periods and the ideologies established in the Ottoman society are discussed in detail in the next chapter.

The main direction of Turkish revolution and the specifications of Turkish Enlightenment movement along with the interaction of the revolutions of other countries with Turkish revolution is the subject of the third chapter. The reflections of Mustafa Kemal Atatürk's thoughts to the Turkish Enlightenment movement; Turkish Revolution in the light of revolutions and Turkish Enlightenment movement constitutes the subject of the two final chapters.

As conclusion, when Enlightenment movement and Turkish revolution are studied; Turkish revolution displays many properties that are beyond the Enlightenment movement.

1.GİRİŞ

Akıl ve bilim insanlığın aydınlanmasını sağlayan ana etkenlerdir. Aydınlanma insanın özgürleşmesi, dolayısıyla toplumun bağımsızlığına kavuşmasıyla olanaklıdır.

Bağımsızlığını tam olarak elde edememiş bir toplumda insanın, aklın ve bilimin yolunu izlemesi güçleşir. Bu nedenledir ki, sömürge durumunda olan toplumlarda Aydınlanma, özgürlüğün önemini, akıl ve bilimin yardımıyla bağımsızlık elde etmenin gerekliliğini anlatması açısından önemli bir harekettir.

Tarih, bir çok toplumun bağımsızlık için verdiği eylemlere sahne olmuştur. Bütün yaşananlar göstermiştir ki, ancak özgür bir ortam aklın ve bilimin yolunu açar ve aydınlanma gerçek anlamını kazanır. Aydınlanma ve özgürlük birbirine koşut olarak gelişir. Buna bağlı olarak da insanın özgür bir kişilik olması gerekir. Özgür kişilik de ancak laik bir ortamda gelişebilir. Aydınlanma hareketinin ana özelliği laik bir dünya görüşünü kendisine bilinçli bir şekilde temel alması ve bu laik görüşü yaşamın her alanında tutarlı olarak gerçekleştirmeye çalışmasıdır.⁴Bu görüş ile de her türlü akıl ve bilimsellikten uzak bakışı reddeder.

Aydınlanma hareketi, aynı zamanda akıl, bilim, özgürlük, gibi kavramları da içinde barındırmaktadır. Ağırlıklı olarak 18.yüzyıla damgasını vurmakla birlikte, insanın kendi aklını kullanma gereksinimi duyması ile birlikte, ilkçağdan günümüze kadar gelen süreç içinde önemli bir toplumsal akım halini almıştır. Bu hareket, tarihsel süreçte bir çok toplumu etkilemiş ve şekillendirmiştir. Bu yönüyle de toplumsal gelişim ve değişim içinde önemli bir yere sahiptir.

Türk Devriminin yaratıcısı Atatürk'ün de Türk toplumunu kesin olarak yöneltmek istediği Aydınlanma tutumudur. Atatürk "Hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir." sözü ile bu tutumunu ortaya koymaktadır.⁵ Atatürk, doğruluğa, bilimsel yöneme verdiği önem ve araştırıp, sorgulayarak hareket etmesi nedeni ile yarattığı devrimi de bu temeller üzerine kurmuştur.

Türk Devrimi, Batılı sömürgeci güçlere karşı verilmiş, planlı, tutarlı, akılcı ve bugüne kadar da eşi görülmemiş bir toplumsal harekettir. Türk Devrimi'nin özgün ve ulusal yapısı onu diğer devrimlerden ayıran en önemli özelliğidir. Bu yönüyle de Aydınlanma Hareketi'ni aşan bir uygarlık projesi niteliğindedir.

⁴ Bedia AKARSU, **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1997,s.86-87.

⁵ Macit GÖKBERK **Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk**, Yeni Gün Yayınları, İstanbul, 1997, s.49.

Tezin konusunu oluşturan iki temel unsur ‘‘Aydınlanma Hareketi’’ ile ‘‘Türk Devrimi’’dir. Batıdan kaynaklanan Aydınlanma Hareketi ile Anadolu kökenli Türk Devrimi’nin birbirleriyle olan farklılıkları, ortak noktaları ve karşılıklı etkileşimleri tezin ana konusunu teşkil etmektedir.

Amacımız, Aydınlanma Hareketi’nin içinde barındırdığı özgürlük, akılcılık, laiklik gibi kavramlar açısından Türk Devrimi’ni oluşturan değerlerle ne denli örtüşmekte olduğunu, öte yandan da Türk Devrimi’nin hangi nitelikleriyle Aydınlanma Hareketi’nin de ötesine geçtiğinin irdelenmesidir.

2.AYDINLANMA

2.1 Aydınlanma Kavramı

Aydınlanma, toplumu insan aklı ve doğasıyla düzenleme amacındadır. Akla dayanma ve güvenme, giderek aklın nesnel yasaları kavramasına yol açmıştır. Aydınlanma kavramı, Alman düşünürü Immanuel Kant tarafından “Aydınlanma Nedir?” adlı kitabında tanımlanmıştır.⁶

Aydınlanma deyince akla gelen ilk soru neyin aydınlatılması, kimin aydınlanmasıdır. Aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılması istenen de insan yaşamının anlamı ve düzenidir. İnsanın varlığının anlamı ve bu dünya içindeki yeri sorusu daha önce de sorulmuştur ama bu sorunun en geniş ölçüde yer aldığı çağ 18. yüzyıl aydınlanması olmuş ve bu soruya verilen yanıtların ve bu yanıtlara temel olan düşüncelerin batı dünyasının kültür yapısı üzerinde derin etkileri olmuştur. Nitekim aynı yüzyıl sonunda gelişen Fransız Devrimi, bu ilkelerin siyasal-toplumsal alana uygulanmasından doğmuştur. Geniş anlamıyla ele alındığında Aydınlanma, Hareketi Ortaçağın sona ermesiyle ve Rönesans’la birlikte başlamıştır denebilir.⁷

Aydınlanmanın insan aklına verdiği önemin, Atatürk düşüncesinde de yer aldığını şu sözlerinde görebiliriz: “Akıl ve mantığın çözemeyeceği sorun yoktur. Her şeyin kaynağı insan zekasıdır.”⁸

2.2 Aydınlanma Hareketi

İnsanın hazır bulduğu gelenek şemalarından kopup yaşamının düzenini kendi aklı ile bulmaya girişmesi, Avrupa’da Rönesans’la başlamış, 18.yüzyıldaki Aydınlanma süreciyle birlikte bu gelişme en yüksek noktasına erişmiştir. Artık insan kendini bütün dogmatik görüşlerden bağımsız kılmaya, dünya ve yaşam üzerindeki görüşlerine yalnızca deneyin ve aklın sağladığı doğrularla şekil vermeye çalışmış, bu yolla düşünme ve değerde özgürlüğe ulaşmayı denemiştir. Yolunu aklın gösterdiği, gelişip ilerleyen aydın kültür temeli üzerinde, insanlığın birleşeceğine inanılır. 16., 17. yüzyıllarda felsefe daha çok yöntem sorunları ile ve doğa bilimi ile ilgiliydi. 18. yüzyıl ise, yaşamı aydınlatarak ona yol göstermek isteyen bir kültür felsefesi yüzyılı olmuştur. Filozofları ise daha çok Locke, Voltaire ve Kant gibi tanınmış yazar ve

⁶ Orhan HANÇERLİOĞLU, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1982, s.21-22.

⁷ Bedia AKARSU, **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1997, s.84.

⁸ Utkan KOCATÜRK, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999,s.390.

düşünürlerdi. Yazılarında ulusal dillerini kullanmakla, düşüncelerinin geniş çevrelere yayılmasını sağlamışlardı.

Aydınlanma hareketi Orta Çağ'ın çözülmeye başlamasıyla Rönesans ile birlikte ortaya konmuş, aşağı yukarı 4. yüzyılın ortalarından beri insanın varlığının anlamı ve bu dünya içindeki yeri merak konusu olmuştur. Ancak 18. yüzyılda bu problem en geniş şekilde ele alınmış, verilen yanıtların ve bu yanıtlara temel olan düşüncelerin, o zamandan bugüne kadar Batı dünyasının kültür yapısı üzerine çok kesin etkileri olmuştur. Bunun yanı sıra, bu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Fransız Devrimi, bir bakıma bu düşüncelerin siyasal-toplumsal alana uygulanmasından doğmuştur.

Aydınlanma akla ve bilime dayalı yapısı gereği, toplumsal anlamda tam bağımsızlık sağlanmış bir ortamda dolayısıyla sömürgeciliğin ortadan kalkmasıyla olanaklıdır. Bunun en eşsiz örneği ise Sömürgeciliğe karşı verilmiş Kurtuluş Savaşı sonucu, Atatürk tarafından hayata geçirilmiş Türk Devrimi'dir. Aynı zamanda Türk Devrimi, Aydınlanma hareketinin yeni ülkeler için tam bağımsızlık ortamında gerçekleşmesinin gerekliliğini de ortaya koymuştur.

Aydınlanma hareketi, akla dayalı bir düzene sahip olduğu için dünyanın akıl tarafından mutlak olarak kavranabileceğinden emindir: Var olan her şey anlaşılabilir ve her şeyin bir varoluş nedeni vardır. Bu akılcılık insanın çevresi üzerinde akla dayalı egemenliğini gerçekleştiren Hümanizm ile anlam kazanır ve ona evrenin akla dayalı yasalarını öğreten bilime dayandırılır. Akıl böylece bilgiyi, ahlâkı ve politikayı birleştiren tek yol gösterici olur. İnsan, aklını kullanarak hareket edebilen ve öyle hareket etmesi gereken bir yaratıktır. Toplum ancak akla uygun olarak düzenlenip yönetilebilir.⁹

2.3 Aydınlanmanın Tarihçesi

2.3.1 Antik Çağ

Aydınlanmanın genel özelliğine benzer bir durumu, Antik Çağ'da, milâttan önce 5. yüzyıl da Yunan düşüncesinde de görmekteyiz.. “Antik Yunan Aydınlanması”nın hatları da 18. yüzyıl Aydınlanması ile benzerlikler göstermektedir. Antik Yunan Aydınlanması'nda da eskiden din tarafından belirlenmiş olan bir kültür yapısının, din değerlerinin önemini kaybedip, yeni kültürün temelini insanın kendi akli ile arayıp aydınlatmak isteğini görürüz.

⁹ Edgar MORİN, *Avrupa'yı Düşünmek*, (Çev. Ş. Tekeli), Afas Yayınları, İstanbul, 1995, s. 108-109.

Yunan yarımadasının kent devletlerinde ilk demokratik yönetimlerin kurulduğu görülür. Burada kırsal nüfus etkin biçimde devlet sorunlarıyla uğraşmakta ve siyasal canlılık hüküm sürmektedir.Bunu iki nedene bağlayabiliriz.İlk olarak, askerlik alanında, sık saflarda yürüyen mızrak ve kalkanlı askerler alayını kurmaları, siyasal ve toplumsal gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.Kentin askerleri arasında dayanışma duygusunu arttırmış, eşitlik anlayışına neden olmuştur.İkinci olarak, Yunan Yarımadası ve Batı Anadolu'da tahıl üretiminin yanı sıra, zeytinyağı ve şarap gibi iki değerli maddenin üretilmesi ticarî canlılığa yol açmış ve demokrasi eğilimini güçlendirmiştir.Canlı ticaretin sağladığı zenginlik, ilkel biçimiyle de olsa demokrasinin oluşması, önemli düşünür ve tarihçilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁰

Yunan Aydınlanmasında metafizikten bir uzaklaşma vardır. Sofistlerde düşünce, insana ve kültür sorununa yönelmiştir. Oysa daha önceki Yunan düşüncesi özellikle doğa konusu üzerinde durmuştur. Sofistler, 18.yüzyıl Aydınlanmacıları gibi bilimsellik ve akılcılıkla gerçeğe bakarlar ve bunun oluşunu kavramaya çalışarak incelerler¹¹.

Sonuç olarak Yunan Aydınlanması da, 18.yüzyıl Aydınlanmacıları gibi, eski kültür değerlerini aklın ışığına tutarak keskin bir eleştiriden geçirmek amacındadırlar. Her zaman ve her yerde Aydınlanma hareketine özgü olan ana yapı, insanın din ve geleneklerden gelen her şeyi eleştirel gözle incelemesi, yeni hayat düzeninin temelini insanın kendi aklı ile bulmaya çalışması ve bunu yaparken de, özgür ve bağımsız bir ortamda bilimsel yöntemleri kullanarak, elde edilen sonuçları geniş topluluklara yaymasıdır.¹²

2.3.2 Orta Çağ

Belli bir zaman dilimi olarak değil, ancak bir kültür ve anlayış biçimi olarak Orta Çağ, insanlık tarihinin evrensel bir olgusudur. Akdeniz çevresinin Antik kültür kalıtımı üstünde gelişen Orta Çağ Kültürünün en önemli özelliği, dinsel nitelikte olmasıdır.¹³

Antik uygarlığın sona ermesiyle Rönesans'ın başlaması arasında geçen bin yıllık dönem Avrupa için karanlık bir dönem sayılır. Orta Çağ boyunca egemenliğini sürdüren Hristiyan din bilimi, akılcı bir felsefeye, bilime, özgür ve laik düşünce

¹⁰ Oral SANDER, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.36-37.

¹¹ Macit GÖKBERK, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s.328-329.

¹² Bedia AKARSU, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1997, s.95.

¹³ Macit GÖKBERK, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.7.

yapısına da ters düşmekteydi. Manastırların bir tür üniversite işlevi gördüğü Orta Çağ boyunca okuma ve öğrenme rahiplerin tekeline alınmış gibiydi. Antik Yunan yapıtlarının hemen tümü kaybolmuştu. Din ve büyüün düşünce yapısı üzerinde büyük etkisi vardı.¹⁴ Toplumsal yaşamın her alanında görülen bu dinsel görüş toplumu baskı altında tutarak, kendi isteği doğrultusunda yönlendirmekteydi. İnsanın özgürce düşünüp, aklını kullanamadığı böyle bir ortamda ise Aydınlanma hareketinden söz etmenin olanağı yoktu.

Orta Çağ kültürü kendi içinde kapalı bir sistemdir. Felsefesi de bir din felsefesidir. Bu felsefe doğruluğu araştırmaz, çünkü ona zaten sahip olduğunu düşünür. Bu da kutsal kitaplarda Yunan filozoflarının, özellikle Platon ve Aristoteles'in yapıtlarında bulunmaktadır. Bu kitaplardaki doğrulukla, kutsal kitaplardaki doğruluğun birbirinin aynı olduğuna inanılır.¹⁵ Akılcılık ve bilimselliğe ise asla yer vermez.

Batı Orta Çağı'nın kendine özgü felsefesi, Skolastik Felsefe adını almıştır. Adından da anlaşıldığı üzere, bu felsefe bir okul felsefesidir ve din adamlarını yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Amacı, araştırmacı değil, öğretici olmaktır. Görevi ise, Hristiyanlığın dogmalarını kullanarak, Antik Felsefeden toplanan bilgilerle bir öğreti oluşturmaktır. Başka bir deyişle, felsefenin organı olan aklın yardımıyla, inanç konularını kavranılır yapmak, bunları kanıtlamaktır. Skolastik felsefenin son döneminde, ortaya çıkan istenççilik(voluntarizm) anlayışının etkisiyle de, Rönesans'ın kapıları açılacaktır. Bu akımın başında yer alan İngiliz düşünürü Duns Scatus'a göre, Tanrı'da da, insanda da irade akıldan öncedir, üstündür. Her şey, Tanrı nasıl istediye öyle olmuştur. Başka türlü isteseydi, öyle olacaktı. Bu anlayışla, dinin dogmaları kanıtlanamaz olmuştur. Bilginin de, mutluluğun da kaynağı iradedir, çünkü insanda irade özgürdür. İnsan özgür olunca da, kendisini, kendi çabasıyla kurtarabilir, kilisenin aracılığına gerek yoktur. İşte bu anlayışla, Tanrı'nın buyruğu ile değil, kendi özgür istenci ile yeni bir dünya yaratacak olan Rönesans insanı, tarihte yerini almak üzere hazırlanmaktadır.¹⁶

¹⁴Cemal YILDIRIM, **Bilim Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, s.57-58.

¹⁵Bedia AKARSU, **a.g.e.**,s.84.

¹⁶Macit GÖKBERK, **Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.9-10.

2.3.3 Rönesans ve Reform

Rönesans, tanımı gereği eski Yunan ve Lâtin kültürünün yeniden doğuşudur. Diğer bir deyişle, bu eski kültürlerle geri dönüşür¹⁷. Ancak, yeniden doğuş ya da geriye dönüş sözleri Rönesans'ı tanımlamaya yeterli olmaz. Eski Yunan ve Lâtin kültürlerini önemli ölçüde kendisine kaynak alarak yola çıkmış olmakla birlikte, gerçekte, daha önceki çağlara bir tepkidir, daha önce görülmemiş ve yaşanmamış bir çağı başlatır.¹⁸

Batı Avrupa ülkelerinde teknolojik ve ekonomik değişim içinde bir yandan ulusal kimlik, sınırları belli yurt kavramı, ulusal kaynakların ve pazarın kendi yararına olacak biçimde özgürce kullanılabilmesi anlayışı ve yeni toplumsal dayanışma eksenleri oluşurken Reform ve Rönesans hareketleri yaşanmaya, bilim ilerlemeğe başladı.İlginçtir ki Batıya Ortaçağ karanlılığından çıkıp Rönesans'ın kapılarını açan nedenlerden biri de Endülüs Emevilerinin İspanya'ya ve oradan Avrupa içlerine Eski Yunan felsefesine dayalı bilgileri ve özellikle de araştırmacı düşüncüyü götürmeleridir. Örneğin, Avrupalıların Ava Roze diye adlandırdıkları, Mustafa Kemal'in de Silva'da ki çadırında düşüncelerini incelediğini bildiğimiz İbn-i Rüşt ve kurduğu medrese, Eski Yunan yapıtlarının Arapça'ya oradan da müslüman Arap ve Yahudi bilginler tarafından Avrupa dillerine çevrilmesini sağlamıştı.İbn-i Rüşt'ün üniversitesinde dine aykırı gerekçesi ile görüşlerin dile getirilmesi engellenmezdi. İbn-i Rüşt, "Kainat yaratılmadı, çünkü hep vardı" diyebilmiş bir düşünürdür. Bu 19. yüzyılda Fransız kimyacı Lavoisier'nin ortaya koyduğu doğa bilimlerine temel olan ilkenin aynısıydı. "Doğada hiçbir şey yoktan var olmaz; var olan hiçbir şey de yok olmaz."¹⁹

Rönesans, Avrupa'da sanat ve bilimin canlandırılması için girişilen hareketin adı olup yeniden doğuş anlamına gelir. 15 ve 16. yüzyıllarda edebiyat, sanat ve bilim alanlarında Avrupa'da görülen kalkınma ve gelişme hareketidir. Matbaanın icadı, okuyup yazma oranını arttırmış, Hümanistler özgürlük sözü vermişler ve bu söz yazarları, düşünürleri ve sanatçıları coşturmuştur. Machiavelli "Prince" adlı yapıtı ile Floransa tarihini yazmış, siyasetin işleyiş yapısını ortaya koymuş, Giotto, Rafaelli, Leonardo de Vinci ve Michael Angelo resim ve heykelde, insan anatomisini özgürce gözlemleyerek ortaya koymuşlar, o zaman kadar süregelmiş bilimsellikten uzak

¹⁷ Hüsen PORTAKAL, **Rönesans ve Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s:7.

¹⁸ Hüsen PORTAKAL, **a.g.e.**,s.30.

¹⁹ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.48.

tabuları yıkmışlar. Ayrıca Dante ve Boccace toplumsal yapıda gördükleri bozuklukları özgürce şiirlerine yansıtmışlar, bilimde Descartes ve Bacon akla dayalı deney ve gözlem yöntemlerini savunarak Rönesans'a şekil veren önemli isimler olmuşlardır.²⁰

Rönesans ve Reform hareketleri, Avrupalıları, kendilerinden farklı toplumlarla ilişkiye sokarak, toplumun öteden beri kabul edilenin dışında değişik bir biçimde de düzenlenebileceği düşüncesine katkıda bulundu. Bu iki hareket içinde giderek geleneksel toplumun değerleri yıkıldı. Bu değerlerin aşılabilmesi, mevcut olanların yerine başka düzenlerin geçebileceği inancı güçlendi. O zamana kadar dokunulmaz değerlere sahip olduğuna inanılan geleneksel örgütlenme tipleri ve kurumları kutsal görünümünü yitirmelerine neden oldular.²¹

Laplace biyolojide evrim yasasını bulurken, Newton güneş sistemini Tanrı'ya yer vermeden açıklamaya başladı; ruhbilim, insan davranış ve tepkilerinin eğitim yoluyla denetlenebileceğini kanıtlamakla toplum ve insan yaşamının her alanında yepyeni yaklaşımların oluşmasına yol açtı; günah-ceza ikileminin yerini neyin 'suç' sayıldığı, suç sayılan davranışlara yol açmada toplumsal çevrenin ne denli payının bulunduğu, suçluluğu önlemede sadece ya da öncelikle cezalandırmak değil, çevre koşullarındaki çarpıklıkları önleyici bir yaklaşımla gidermek gerektiği anlayışları oluştu.

Bu oluşumlar sonunda din konusunda koyu dindarlığın yanı sıra Tanrı-tanımsızlık, bilinemezlik, doğa dini... gibi birbirinden değişik yaklaşımlar saldırısız, engellemesiz, özgür bir biçimde ve birey vicdanlarında kalacak biçimde benimsenebilmiştir.²²

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, kelime anlamı yeniden doğuş olan Rönesans, onu hazırlayan düşüncelerin bir sonucu olarak tarih sahnesine çıkmış ve kimi değişimleri de beraberinde getirmiştir. Engels, Rönesans'ı "Dünyanın o ana kadar bildiği en önemli ilerici değişim" olarak tanımlamaktadır. Mimar Alberti kendi döneminin duygularını sade, ama anlamlı bir şekilde dile getirmiştir: "İnsan etkin

²⁰ Nurettin TARAKÇIOĞLU, *Türk Devrim Tarihi(1918-1976)*,Kocaeli D.M.M Akademisi Geliştirme Vakfı,İzmit 1981, s.19.

²¹ Jean MAILLET, *Başlangıçtan 18. Yüzyıla Ekonomi Tarihi*, İ.T.Ü Matbaası, İstanbul, 1989, s.228.

²² Özer OZANKAYA, *Laiklik*, Makale, s.4-5.

olmak için yaratıldı, yararlı olmak onun yazgısıdır.” Rönesans için etkinlik bir paroladır.²³ Bu yönüyle de, Aydınlanma hareketine hız kazandıran bir olaydır.

Rönesans, büyük buluşlar ve yaratmalar çağıdır. Dinsel olan ve kilisenin resmi görüşüne dayanan Dünya görüşünün yerini bilimsel görüş almıştır. Bu görüşle çeşitli araştırmalara yer verilmiş, özellikle doğa bilimi çok gelişmiştir. Bütün bu araştırmaların arkasındaki temel düşünce, doğaya akıl ve teknikle egemen olmaktır. Rönesans döneminin önemli bir düşünürü olan Francis Bacon doğaya egemen olmayı sağlayacak yöntemi bulmayı amaç edinmiştir. Ona göre, doğayı bilmek ona egemen olmak demektir. Bunun için de, doğa içindeki güçleri, yasaları kavramak gerekir. Böylece Orta Çağ'ın tümdengelim yönteminin yerini, doğa bilimlerinin yöntemi olan tümevarım yöntemi almıştır. 17.yüzyıl felsefesine de bu, bilimsel yöntem arama, düşüncesi egemen olmuştur.²⁴

Rönesans'ın önemli hümanist ve eğitimcisi Erasmus, dogmaların, gelenek ve göreneklerin aklın incelemesinden geçirilmesini savunarak, laik ve özgür bir insanlık kültürünü gerçekleştirmeyi plânlar. Rönesans dinsel yaşantıya da yeni bir görüş ve özgürlük getirmiştir. “Akıl dini” ya da “doğal din” denilen bu görüşe göre din, tanrısal istencin kendini belli etmesi demek olan vahiy değil, aklın ürünüdür ve dinin temel inançlarını bize aklımız gösterir.

Diğer taraftan Rönesans, farklı bir devlet anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu yeni bir devlet anlayışı olarak “ulusal devlet” görüşüdür. Bu görüşün temsilcisi olan Nicole Macchiavelli'ye göre, devlet gücünü ulustan almalı, hukuk dinden değil, devletin özünden türemelidir. Çünkü devlet bu dünya için kurulmuştur, öbür dünya ile hiçbir ilgisi yoktur. Rönesans'ın demokrasi anlayışını da Monarkomark adı verilen düşünürler geliştirmiştir. Onlara göre, asıl egemen olan halktır. Devletin başındakiler halkın efendisi değil, görevlisidirler.²⁵

Yukarı da belirtildiği gibi, Rönesans, doğaya bakışı ile yeni bir doğa ve evren görüşü, insana bakışı ile akılcı, özgür ve laik bir insanlık anlayışı; topluma bakışı ile ulusal devlet ve demokratik toplum anlayışı ortaya koymuştur. Böylece insan kendisine kabul ettirilmeye çalışılan dogmalardan kurtulmuş, kendi ve yaşadığı dünya ile ilgili gerçekleri yine kendi aklıyla bulmaya girişmiş, bununla birlikte de

²³ Ernest BLOCH, *Rönesans Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.7.

²⁴ Bedia AKARSU, *a.g.e.*, s.85.

²⁵ Macit GÖKBERK, *a.g.e.*, s.13-14-15.

Avrupa’da, Rönesans ile başlayıp 18.yüzyıl Aydınlanması ile gelişen bir süreç oluşmuştur.

Batı Avrupa’da Aydınlanma hareketi dinsel yenilenme ve coğrafi keşifleri içiçe gerçekleştirme olanağını buldu. Rönesans denilen yenileşme devinimi ile felsefe, bilim ve sanatta özgürleşme ve ilerleme yoluna girildi. Bunu izleyen Reform, yani din alanındaki devrim ile dinsel baskıcılığın sona ermesi ve değişik mezhep ve dinden olan insanların aynı ulusal toplumda barış içinde yaşamaları sağlandı; 100 yıl süreyle Avrupa’ya kan kaybettiren mezhep savaşları sona erdi. 1451’de Gutenberg tarafından bulunan basım makinesi kitap basımını kolaylaştırarak okur-yazarlığı arttırdı. Böylece hem düşünce ve inanç özgürlüğü anlayışının yayılması için elverişli ortam oluşmaya başladı. Coğrafi keşiflerle Batı Avrupa ulusları, Kuzey ve Güney kutupları ile Okyanuslardaki kimi adalara ulaşmayı başardılar. Bütün bunlar, bir yandan da ulusal toplumun, ekonomi ögesine de kavuşarak daha gelişkin bir biçimde oluşmasını sağladı.²⁶

2.3.4 18. Yüzyıl Akıl, Bilim ve Aydınlanma Çağı

18. yüzyıl bilime tutku, Hristiyanlığa eleştiri çağıdır. Bu yüzyılda bilimi bu denli yücelten, Hristiyanlığa ise eleştirel yaklaşımda bulunmayı gerektiren temel öğe, kişilerin düşün yapılarındaki gelişmedir. Önemli gelişmelerden biri ise, pek çok filozofun ortaya çıkması ve Hristiyanlığı acımasızca eleştirmeye başlamalarıdır.

Kutsal kitaptaki ilkeleri uygulama çabasındaki Hristiyan öğretiyi savunan ruhban sınıf ise, felsefecilere göre, inananları düşünmekten alıkoyarak körü körüne itaate ve yoksulluğa sürüklüyor, halkı ve köylü sınıfı sömürerek maddi imkânlarını haksızca genişletiyor, koşulsuzca sahiplendiği sınırsız mülkler için devlete hiçbir vergi ödemiyordu. Dinde görülen egemen tutum eleştirel düşüncenin gelişmeye başladığı, akla olan güvenin arttığı, öğrenme arzusunun yaygınlaştığı 18.yüzyılda, bilimlerin evrensel duruma gelmesini, pozitif bilimlerdeki gelişmeleri, doğa bilimlerinin ilerleyişini engelleyememiştir.

Aydınlanma filozoflarının görüşü, hem eleştirel hem de yapıcıdır: Bir yandan efsanelere, dinlere, akla uygun olmayan güçlere saldırırlarken, bir yandan da, daha sonra akılcılık (Rasyonalizm) diye adlandırılacak olan eksiksiz bir felsefe kurarlar. Aydınlanma filozoflarının çoğu, Sokrates ve Stoacılar gibi Antik Çağ hümanistleri ile aynı doğrultuda insan aklına önem vermişlerdir. Bu, önemli bir bakış olarak, Fransız

²⁶Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.49.

Aydınlanma Çağına “Akıl Çağı” denmesine neden olmuş ve yeni doğa bilimi de doğanın akla uygun bir biçimde var olduğunu göstermiştir. Aydınlanma Çağı filozofları da görevlerinin ahlâk ve dinde insan aklına uygun sarsılmaz bir temel oluşturmak olduğuna inanmışlar, bu da Aydınlanma hareketinin oluşmasını sağlamıştır.

Montesquieu, sosyal hayatın kanunlarla düzenlenmesi, bu kanunların yapıldıkları ülkelere özgü olması ve kişilerin özgürlüğe kavuşmada bu kanunlardan yararlanması gerektiğini belirtirken, kişinin özgürlüğünü yüceltiyor, anayasal monarşiyi savunarak yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı birer kuvvet olarak farklı grupların yönetiminde olmasını istiyordu. Kanunların Ruhu (1747) adlı eserinde, kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulanması ile mutlak krallık iktidarının keyfi, despot yönetimine son verilebileceğini ifade ediyordu. Bu görüş siyasal sistemde köklü bir değişiklik anlamına geliyordu.

Öte yandan Voltaire de Montesquieu gibi kişi özgürlüğünden yana idi. Krallığın Tanrısal haklara dayanmadığını söyleyerek, mutlak krallık iktidarının yıkılmasını istiyor, inanç ve düşün özgürlüğünün esas olduğunu belirtiyordu.²⁷

David Hume, Voltaire’in inanç özgürlüğünün esas olduğu tezini daha da ileri götürerek, dinin insanlar üzerinde sadece korku yarattığını, modern yaşamın gelişimini engellediğini savunarak tüm Tanrı öğretilerinin reddedilmesini istiyordu.

Kant ise insan aklının gücünü överken, aklın sadece deneysel yollarla yargıda bulunabileceğini, bu durumda Tanrı’nın deneye tabi tutulamayacak varlığı hakkında herhangi bir çıkarıma varılamayacağını belirtiyordu.

Mevcut dine ve de siyasal işleyişe yönelik bu köklü tepkiler, 16.yüzyılda başlayan yenileşme hareketinin bir yandan en belirgin sonuçlarını verirken, diğer taraftan da sonraki yüzyılların laikleşme açısından varabileceği düzeyi şimdiden yükseltmeye başlıyordu. Yüzyılın amacı, gelişmeyi engelleyen krallık iktidarının otoritesini sınırlandırmanın yanı sıra, büyük bir güç odağı konumundaki kilise kurumunu ortadan kaldırarak bilimi, teknolojiyi, ekonomiyi ve kültürü olabildiğince geliştirmektir.

18.yüzyıl kimilerince öyle sanıldığı gibi, birdenbire ve mucizevi bir şekilde ortaya çıkmış değildir. Eğer böyle olsaydı, yapılan tüm yeniliklere, ortaya konan

²⁷ Server TANİLLİ, **Voltaire ve Aydınlanma**, Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s.196-212.

oldukça ilerici düşüncelere ve gerçekleştirilen devrimlere yönelik tepkiler çok daha yoğun olurdu. 18.yüzyıl Avrupa'sında gerçekleştirilen tüm yeniliklerin, az veya çok, toplumun hemen her tabakasından seslenebileceği bir kitle bulabilmesinin başlıca nedeni, kişileri 15.yüzyıl sonlarından itibaren laik zihniyete hazır hale getirme çabalarıdır.

Kişilerin inançlarına, toplumların geleneksel değerlerine, siyasal iktidarların ise çoğu kez muhafazakar veya keyfî yönetimlerine, modernleşme amacı ile, zorunlu (inanç ve geleneksel değerlere karşı) veya istemli (muhafazakar veya keyfî iktidarlara karşı) bir tavır alarak bu inançları, değerleri ve yönetim şekillerini değiştiren laikleşme girişimlerinin gerçekleştirilmesi, hem çok uzun hem de destek gerektiren bir olaydır. Bu yeniden yapılanma ve yeni oluşumlar sayesinde Batı 18.yüzyıl sonlarında toplumsal alanda çağdaşlaşma adına oldukça yüksek bir düzeye ulaşabilmiştir. Tarihin bir ilerleme olduğu düşüncesi Aydınlanma hareketinin temel görüşlerinden biridir. Bu anlayışla tarihin asıl gidişi de düşüncenin gelişmesidir. Artık, tarihin insanı gittikçe erginliğe eriştiren bir süreç olduğuna inanılır. Tarihin amacı da insanı karanlıktan kurtarıp özgürlüğe ulaştırmaktır. Kant da tarihi, özgürlük ide'sinin bir gerçekleşme süreci olarak görecektir. Aydınlanma ve özgürlük birbirine koşut olarak gelişir. Buna bağlı olarak da insanın özgür bir kişilik olması gerekir. Özgür kişilik de ancak laik bir ortamda gelişebilir. İşte 18. Yüzyıl Aydınlanmasının ana özelliği laik bir dünya görüşünü kendisine bilinçli bir şekilde temel alması ve bu laik görüşü yaşamın her alanında tutarlı olarak gerçekleştirmeye çalışmasıdır.²⁸

Orta Çağın sonlarına doğru Batı Avrupa ulusları, kendilerine dünya üstünlüğü kazandıran daha önce sözünü ettiğimiz bir takım köklü değişimler yaşadılar. Ama bu üstünlüğü ellerinden çıkarmamak için, başka ulusların benzer değişimleri gerçekleştirmelerini engelleyici de oldular.

Doğu'da İslâm dünyası "içtihad"ı yani araştırma, sorgulama, sorunlara yeni çözümler getirme yolunu tıkayarak "Orta Çağ" karanlığına girerken, Batı Avrupa "akla özgürce işleme yolunun açılması" diyebileceğimiz Aydınlanma Çağına giriyordu. Batı Avrupa'ya bu özgür akıl yolunu açan, İslâm dünyası olmuştur. Doğu'da Abbasi yönetimi "içtihad" kapısını kapatan Gazali görüşünü benimser ve bundan sonra her sorunun yanıtını dört imamın yazdıklarından çıkarma baskıcılığını getirirken, daha önce de belirttiğimiz gibi Endülüs Emevileri İspanya'ya ve oradan

²⁸ Bedia AKARSU, **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1997syf.86-87.

Avrupa içlerine Eski Yunan felsefesine dayalı bilgileri ve özellikle de araştırmacı düşünceyi götürmektedirler. Endülüs Emevilerine ek olarak bir de İstanbul'un Osmanlılarca alınması üzerine Bizans'taki bilgin ve sanatçılar Batı Avrupa'ya göçerek, Doğu'nun bilim ve sanat zenginlikleri ve Eski Yunan düşüncesini, oraya taşıdılar.Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra Rum Patrikhanesini koruması altına almış, buna karşın bu bilgin ve sanatçıları İstanbul'da tutamamış olması, İstanbul'u alışından iki yıl önce, 1451 de icat edilen basım makinesini Türk İslâm Dünyasına sokamamış olması üzücüdür.Bir diğer etken ise Doğu Akdenizin Osmanlı egemenliğine girmiş, Avrupalıların Doğu Dünyası ile ticaret yollarının kesilmiş olmasıydı. Avrupalılar Hindistan, Çin ve Uzak Doğuya ulaşmanın yeni yollarını bulmak zorunda kalmışlardır.²⁹

---

²⁹Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.48.

3. OSMANLI DEVLETİ VE AYDINLANMA HAREKETİ

18.Yüzyıl başında ulaştığı sınırların hemen yanı başında olup biten gelişmelerden habersiz olan Osmanlı Devleti aydınlanmaya tamamen ters düşen tutumunu uzun yüzyıllar sürdürmüştür. Teokratik ve totaliter bir devlet düzeni içinde, dine dayanan bir dünya görüşünü benimseyen Osmanlı toplumu, ancak 18.yüzyıl boyunca yaşadığı yenilgiler sonucu sarsıntıya uğramış ve karşısındaki gücün üstünlüğünü anlamaya başlamıştır. Daha sonra ise, bu üstünlüğün nereden geldiğini araştırmaya çalışmıştır.³⁰

Osmanlı yönetimi, Batı Avrupa'nın 17. yüzyıldan beri başlayan karşı saldırısı önünde neden tutunamadığını, düzenli ve tutarlı olamamakla birlikte 18. yüzyıl başlarında merak etmeye başlamıştır. Bu soruna en yerinde tanıyı koyan belki de tek örnek olabilecek, 300 yıllık yasaklamadan sonra Türkler ve Müslümanlar için ilk basınevini kuran İbrahim Müteferrika'nın bu sorun üzerine yazdığı bir kitaptır. "Usul-ül Hikem Fi- Nizam-ıl Ümem" (Halkların Yaşam Düzeninde Bilimsel Yöntem) adlı bu kitabında yazar, Batı Avrupa devletlerinin artık yönetimlerini ve ordu kurumunu, eskisi gibi dinsel inançlara değil, "akıl"a dayandırdıklarını, akıl yoluyla geliştirdikleri araçlar ve yöntemlerle, karşı durulması olanaksız güçlü ordular kurduklarını belirtiyordu.

Müteferrika'nın "akla ve müsbet bilime dayanma" olarak özetlenebilecek bu önemli uyarısı, bir düşünce akımına dönüşmedi. Kabakçı Mustafa gericiliği ile kapanan bu dönemin yenileşme çabaları bastırıldı. Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı da, akla ve müsbet bilime dayalı bu yenileşmeye elverişli değildi. Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden sonra 16. yüzyıl başlarında birçok halkı egemenliği altına aldığı bir dönemde, Batı Avrupa'da bu tür devletlerin işlevi kalmamıştı. Bunun yerini ulusal devletler, yani ulusal ekonomiler dönemi almıştı. Avrupa'da her kral kendi halkının refahından sorumlu olduğunun bilincine varmıştı.³¹ Oysa aynı dönemde Osmanlı sultanı Avrupalılara kapitülasyonlar, yani ayrıcalıklar bağışlayarak, belki de sömürge olmaya giden yolu başlatıyordu.

Osmanlı döneminde toplum Avrupa'daki gelişmelerin dışında kalmış, yeniçağın getirdiği laik düzen içinde gelişen çağdaş kültür düzeyine erişememiş ve sonunda birbiri ardına gelen yenilgilerle topraklarının önemli bölümünü yitirmiş, bu olumsuz

³⁰ Macit GÖKBERK; a.g.e., s.36-37

³¹ Özer OZANKAYA, *Cumhuriyet Çınarı*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.30

gidiş İstanbul'un da işgaliyle son bulmuştur. Osmanlı tarihinde III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde yenileşme hareketleri görülmüşse de, hep dinsel inançların ağırlığı ve dinin kötüye kullanılışı sonucu bu hareketler bastırılmıştır. Tanzimat ile birlikte Aydınlanma düşüncesi kimi düşünürlerce ele alınmış, bir takım yenilik hareketlerine gidilmişse de, asıl kaynaklara inilemediğinden başarıya da ulaşamamıştır. Kültürüne yönelmeden, o kültür ve uygarlığın kaynaklarına inmeden, bilimsel düşünüşe ve laik düzene geçmeden, Batının yalnızca tekniğini almaya çalışmaları, o tekniği yaratan temellere inemeyişi, Tanzimat dönemini yalnızca “Batı taklitçisi” olarak bırakmıştır.³²

16.Yüzyıldan başlayarak Yakın Çağa gelinceye kadar Osmanlı kurumlarında meydana gelen düzensizlik, Osmanlı aydınlarında bu düzensizliğin nedenlerini aramak ve önlemek için tedbirler almak gibi endişeler yaratmamıştır. Osmanlı aydınları, Avrupada Rönesans ve Reformasyon hareketleriyle ortaya çıkan toplumsal yapıyı ve ulus devleti olmanın gerekliliğini görememiş, Osmanlı Kurumlarının yetersiz kalmasının, Osmanlı Devleti'nin gerilemesindeki önemini de fark edememişlerdir.

Osmanlılarda, çağın gerektirdiği uygarlık düzeyini reddeden, yeniliklere kapalı, skolastik görüşün temelinde, “içtihadî” yani araştırma, sorgulama, yeni çözüm ve düzenlemeler getirme yolunu tıkamış olan (1058 İran doğumlu) Gazali görüşünün yer aldığı iddia edilmektedir. Buna göre Doğu'da İslâm dünyası Orta Çağ karanlığına itilirken, Batı, aklın özgürce kullanılması diye özetleyebileceğimiz “Aydınlanma Çağı”nı yakalamıştı. İlginçtir ki, Batıya bu özgür düşünce yolunu açan, İslâm dünyasında yetişen, ancak Antik Yunan felsefe ekolünün izleyicisi bir bilge olan. 1126 İspanya da, Kortoba doğumlu İbn-i Rüşt olmuştur. Kurduğu medresede, Antik Yunan ve Roma düşünürlerinin eserleri Lâtince, Arapça, İbranice ve öteki Batı dillerine çevrilmiş, bu eserlerden yararlanan Batı aydınlanmıştır.³³

Batı Avrupa'ya bir daha hiç elinden çıkarmadığı dünya üstünlüğünü sağlayan Rönesans(dinden bağımsız düşünme yolunun açılması ve yenileşme), Reform(din ve mezhep özgürlüğü) ve coğrafi keşifler devrimlerinin tümü Kanunî Sultan Süleyman zamanında hazırlanmış olduğu halde, Türk ve İslâm dünyası bu gelişmelerden yüzyıllar boyu haberdar edilmemiştir. 1451 de bulunan basım makinesini Türk ve

³² Bedia AKARSU, a.g.e., s.88.

³³ Selim TARLAN, **Çağdaşlaşma dönemi 1923-1938**, Maliye Yazıları, s.45.

Müslüman uyruklarına 300 yıldan daha uzun bir süre yasaklayan devlet anlayışı, bu farkında olmayışın nedeni ve göstergesidir.³⁴

16. yüzyılda Osmanlı Devleti her bakımdan dünyada üstün bir durumda idi. Osmanlılar 17. yüzyıla gelinceye kadar çağdaş Avrupa'daki en son ilerlemeleri izlerler ve kısa sürede bunları uygularlardı.³⁵

I. Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde savaş alanlarındaki zaferler sonrasında Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda yayılışının son sınırlarına ulaştı ve bundan sonra aşamayacağı engellerle karşılaştı. II. Viyana Kuşatması'nın (1683) başarısızlığa uğramasının ardından Osmanlı ve Avrupa ordularının eğitim ve donatımları arasındaki fark ortaya çıkmaya başladı. 17. yüzyılda Avrupa ordularındaki büyük teknik ve lojistik gelişmeler Osmanlılar tarafından geç ve tepkisiz bir şekilde izlendi.

17. yüzyılda Avrupa, Rönesans'ın etkisiyle Osmanlı Devleti ile arasındaki dengeyi sağladı. Bu denge daha sonra Avrupa'nın lehine bozuldu. Bu dengeyi yeniden kurmak amacıyla Türk devlet adamları bazı düzenlemelere gitmek zorunda kaldılar. Osmanlı Devleti'nde yaşanan çöküntü bütün İmparatorluk çapında, bürokratik ve dini kurumların tamamını etkiledi.³⁶

Yeni tekniklerin benimsenmesindeki çevikliğin azalması, silahlı kuvvetlerin meslek ve morali açısından standartlarda genel olarak bozulmaya yol açtı. Bu olgu, Osmanlı Devleti'nin başlıca yıkılma nedenlerinden biri sayılabilecek bir duruma, yani güçlü düşmanlara toprak kaybına yol açtı.³⁷

Bu arada Avrupa'da daha da geliştirilerek kullanılmaya başlanan pusula, Gutenberg'in icadı olan matbaayla çok sayıda kitabın yayınlanmasının mümkün olması, barutun ateşli silahlarda kullanılmaya başlanması; Rönesans ve Reform hareketleriyle, coğrafya keşiflerine ortam hazırladı.

Daha önce de belirttiğimiz üzere özgür düşünceye, sanata ve bilime hız veren Rönesans sayesinde, Batı büyük ilerlemeler kaydetti. Avrupa, reform hareketleriyle de din alanında, büyük bir ilerleme kaydetti.³⁸

³⁴Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, s.49.

³⁵Niyazi BERKES, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, s. 70.

³⁶Bernard LEWIS, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1993, s.23.

³⁷Bernard LEWIS, **a.g.e.** s. 26.

³⁸Turhan FEYZİOĞLU, **Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1987, s. 11.

Avrupa'daki bu yenilikler, coğrafya keşiflerine ve bunun sonunda sömürgecilik sistemine neden olmuştur. Böylece de bütün dünyanın servet kaynakları Avrupa'ya akmaya başlamış ve Avrupa çok zenginleşmiştir.

Avrupa'da sadece ekonomik değil, düşünce ve anlayışlarda da değişimler oluyordu. Bu değişiklikler "Hümanizm" idi. Osmanlı bu akıma da katılmamıştı.³⁹Hümanizm, insanı, doğayı, toplumu laik bir bakış ile bilimsel yöntemle kavramaktır. Bu bakış, Osmanlı değerleri ve kurumları üzerine oturtulmaya çalışılan Batılı değerlerin ve kurumların etkisiyle doğmuş bulunan , özentili ikilikle de ters düşer.⁴⁰

15. ve 16. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayan Osmanlılar bütün bu gelişmelere ilgisiz kaldılar. Her geçen gün hızını arttıran Avrupa'daki ilerlemeler 17. yüzyılda Batılıların Osmanlılardan daha ileri bir duruma gelmelerini sağlamıştır

1683'te Osmanlılar'ın II. Viyana Kuşatması'nda başarısızlığa uğramalarıyla devlette artık huzursuzluklar ve düzensizlikler başlar. 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk defa toprak yitirir. Bu tarihten sonra Avrupalılar ilerlemeye, Türkler savunmaya ve geri çekilmeye başlar. Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında yenilmesi ise sonun başlangıcı olur.

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın başlarında Avrupa'nın Rönesans ve Reformlarını yapmış devletleri ile karşılaşmaya başlamıştır.⁴¹ Avrupa Rönesans ve Reform hareketlerini yaşarken, Osmanlı İmparatorluğu Yükselme Devrini yaşamaktaydı. Bunun için de Osmanlılar Rönesans'dan etkilenmediler. Fakat bu dönemden sonra, Avrupa'daki gelişmelere yabancı kalan Osmanlı Devleti zayıflamaya ve gerilemeye başlamış, Osmanlı orduları, artık yeni ve güçlü silahlarla donanmış, daha güçlü ve büyük devletlerle çarpışmak zorunda kalmıştır. Bu arada Yeniçeri teşkilâtı bozulmuş, padişahın otoritesi sarsılmış, toprak düzeni zedelenmiş, "ağalık" sınıfı doğmuş, medreseler yozlaşmış, bilginler kara güç haline gelmiştir.Öte yandan; Devlet, Yeniçeriler, Medrese ve gericilerin her türlü engellemelerine rağmen çeşitli yenilikçi girişimlere kalkışmıştır. Bu arada Osmanlı'nın güçsüzleştiğini fark eden Batı Avrupa'daki sömürgeci güçler Osmanlı'yı sömürge yapma çabalarına girişmişlerdir

³⁹ Sadi IRMAK, *Atatürk ve Türkiye'de Çağdaşlaşma Atılımları*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 6-7.

⁴⁰ Bahri SAVCI, *Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, Varlık Yayınları , İstanbul, 1981, s.39.

⁴¹ Enver KARTEKİN, *Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 23.

3.1 III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri

Osmanlı toplumunda batılılaşmaya ilk gereksinim, 1699 yılında Karlofça Antlaşmasının imzalanmasından sonra duyulmuştur. Çünkü 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması Osmanlı Devleti'nin güçten düştüğünün ilk açık belirtisidir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Hristiyan devletlerden haraç almasına son verilmiş ve büyük Avrupa devletleri ile olan ikili ilişkilerin de bu devletlerin isteklerine göre şekil almasına karar verilmiştir.⁴²

İşte bu ilk yenilgi, 18.yüzyıl öncesinde “Avrupa” ve “Avrupalı” gibi kavramlara çok uzak olan pek çok Avrupa ülkesine bir lütuf şeklinde ekonomik imtiyaz sağlayabilecek kadar güçlü Osmanlı Devleti'nin ilk batılılaşma eğilimini hazırlamıştır.

İbrahim Müteferrika'nın daha önce de sözünü ettiğimiz Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem adlı I.Mahmut'a sunduğu kitabı basıldığı ve Fransızcaya çevrildiği için, etkisi ancak yüzyılın sonlarında duyulmuştur.⁴³

Güçlü Osmanlı Devleti'nin toplum ve devlet yapısında bazı yenilikler yapılması gerektiğine olan inancın nedenleri arasında, 1600'lü yıllardan itibaren devlet sisteminin sarsılmaya başlaması ve 17., 18.yüzyıllardaki ekonomik gerileme ve çöküntü sayılabilir. 16.yüzyıla değin, padişah-ulema-yeniçeri arasındaki uyum sayesinde işlerliği sağlanan geleneksel devlet sistemi 17. ve 18.yüzyıllara gelindiğinde padişahların taht mücadelesi, ulemanın giderek bağnazlaşması ve yeniçeri ocağının da maddî menfaatler uğruna esas işlerini yapmayarak ekonomik ilişkiler içine girmesi neticesinde bozulmaya başlamıştır. Devletin siyasal yapısında aşınma yaratan dış kökenli nedenlerin başında ise batı laikleşmesinin son durağı sayılabilecek 1789 Fransız Devrimi'nin yarattığı ulusal bağımsızlık düşünceleri gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin Müslüman Arap ve Türk gibi çok farklı etnik gruplardan oluşan bütünlüğü, ulusal bağımsızlık düşüncesinin yarattığı kıpırdanırlar ile bozulmaya başlamıştır.Çünkü bu etnik gruplarda ulusal bilinç değil, ümmet bilinci vardır.

Durmak çürümekle eş anlamlıdır.Osmanlı Devleti içinde sarsılmanın, gerilemenin ve çöküntünün en önemli nedeni, ilerlemenin durmasıdır. Bunun da nedeni düşünce özgürlüğünün olmayışıdır. Avrupa'nın durgunluktan çıkıp dinamik

⁴² Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 41.

⁴³ Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s.14.

bir gelişme çağına girmesi, düşüncenin inanç baskısından kurtulup özgürleşmeye koyulması karşısında, Osmanlı Devleti eski siyasal ve toplumsal bütünlüğünü, daha doğrusu eski gücünü kazanmak amacı ile geleneksel siyasal ve toplumsal örgütlerini eski şekline döndürme çabası içine girmiştir.

Bu çabayı laikleşme çabası olarak adlandırmak ise yanlış olacaktır. Çünkü. Osmanlı'nın, en azından ilk başlarda, modernleşme için, dini, toplum ve devlet düzenini belirleyen kurumsal güç olmaktan çıkarıp, toplumun ve siyasal yapının kurum ve kurallarını modern çağın gereklerine uygun hale getirmek gibi bir çabası yoktur. Osmanlı tüm alanlardaki, özellikle de askeri alandaki yenileşme girişimlerini hazır bulunan bir modeli, batı modelini, örnek alarak uygulamaya başlamıştır. İşte bu nedendir ki Cumhuriyet öncesi modernleşme çabalarını “askeri ve mülki-idari örgütleniş alanında batılılaşma” şeklinde adlandırmak yerinde olacaktır.

Osmanlı'nın böylesi bir modeli kendisine örnek alması ve yenileşmeyi askeri alanda batılılaşma şeklinde yaşamaya başlaması gayet doğaldır. Toplumun ve devletin kendine özgü nitelikleri göz önüne alınmaksızın, başka bir toplumun kendi ihtiyaçları doğrultusunda saptamış olduğu çağdaşlaşma modelinin, yasama, yönetim, askeri ve sivil kurumlardaki bazı bölümlerini benimsenip, uygulanmıştır.

Yıpranan siyasal ve toplumsal yapıyı eski şekline döndürmek amacı ile III. Selim tarafından başlatılan girişimler, batılılaşma girişimlerinin ilk örneklerini oluşturmaktadır..

18. Yüzyıldan başlayarak, yakınçağ başlarına kadar yapılan yeniden yapılandırma çalışmalarında Batı örgütlerinin etkisi görülür. Ama padişah veya vezirler bu yenilik hareketlerini yaparken, ulema sınıfının cahilliğini ve bağınazlığını, yeniçeri ocağının çıkarlarını hesaba katmak zorunda oldukları için, yaptıkları yenilikler köklü ve devamlı olamamıştır. Yenileşme çabalarındaki bu yetersizliği yakın çağların başlarında Osmanlı tahtına geçen III. Selim, “Nizam-ı Cedid” ile tamamlamak istemiştir.⁴⁴

Yönetmel ve parasal konulara ilişkin birtakım düzenlemelerden oluşan Nizam-ı Cedid, askeri teknolojinin geliştirilmesi dışında pek bir işlerlik kazanmamıştır. III.Selim'in Nizam-ı Cedid kapsamında gündeme getirdiği diğer konu, eğitime ilişkindir ve aslında yönetim ve parasal öğelerin tümü ile bağlantılı olan bu hareket en köklü biçimde ordu ve eğitim konularında yenilikler getirmiştir. Kumbarahane

⁴⁴ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi, V.cilt**, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1996, s.11.

(1792)(Topçu Sınıfı Okulu), Mühendishane-i Berri-i Hümayun (1794)(Karacı Sınıfı Mühendislik Okulu) adlı okullar kurulmuştur. Batıdakine benzer nitelikte bir ordu kurulmaya çabalanmış, mevcut olanların ise düzeltilmesi yoluna gidilmiştir. Yeni kurulmakta olan ordunun ihtiyaçları için Fransızca'dan kitaplar çevrilmiştir.

Fakat bu yenilikler, genelde karşısında ekonomik yetersizliği, özelde ise çıkarlarına dokunulan yeniçerileri, ulemayı, geleneksel yönetici tabakayı ve tutucu kesimi bulmuştur. Nizam-ı Cedit hareketi, kendisini engelleyen bu tutumların yanı sıra, bir aydın kadroya ve halk desteğine de dayanmadığı için amacına ulaşamamıştır. Osmanlı batılılaşma hareketinin Boğaz Yamakları İsyanı (1807) ve Kabakçı Mustafa İsyanı (1807) gibi dinsel nitelikli isyanlarla karşılaşması ve sonunda durdurulması, Osmanlı'nın daha başlangıçta yenileşme yolundaki yazgısını göstermektedir.

III. Selim'in tahttan indirilerek katledilişinin ardından Bayraktar Mustafa Paşa tarafından tahta çıkarılan II. Mahmut'un Osmanlı toplumunu batıya benzetme amacı ile yaptığı görüntüsel yenilikler, değiştirilmesi gereken devlet yapısını hiçbir şekilde etkilememiştir.⁴⁵

19.yüzyıl başlarında Avrupa devletlerinin pek çoğunun krallık idaresinin yetkilerini sınırlandırmak üzere giriştikleri uzun süreli çabalar, mutlak yetkiden soyundurulmuş krallıkların (meşrutî monarşi) kurulması ile sonuçlanırken, aynı yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti padişahları, belki yapacakları reformlara güçlü bir siyasal ve sosyal destek sağlamak, belki de tahttaki güçlerini pekiştirmek amacıyla mutlak monarşi sistemini güçlendirme çarelerini aramışlardır.

II. Mahmut Dönemi de bir mutlak monarşi dönemidir. Hatta yapılan reformların büyük bir bölümü de merkezi devlet gücünü artırma amacına yöneliktir. Örneğin zamanın yerel hakim gücü durumunda bulunan Tımar sisteminin kaldırılması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak askeri otoritenin merkezî iktidara bağlanması, reformlara karşı tavır alan ulemanın parasal ve yönetsel özerkliğine son verilmesi, yapılacak siyasi reformların elitler tarafından tepki görmemesi için tamamen hükümdarların son sözüne bağlı olarak görev yapacak danışma meclislerinin (Hükümet Şûrası, Adliye İşleri Yüksek Kurulu, Askeri Şûra Dairesi) kurulması, merkezi otoritenin gücünü pekiştirme amacını taşımaktadır.

⁴⁵ Enver Ziya KARAL, a.g.e., s.89.

II.Mahmut'un bu yenileşme çabalarının yanı sıra 1808-1839 arası dönemde gelecek yılların yenileşme çabalarına temel teşkil edecek bir dizi reformların varlığından da söz edilmelidir. Örneğin, keyfi olarak verilen cezalara son vermek amacıyla Code Napolyon ve Alman Ticaret Kanunları aynen alınarak, çeşitli ceza kanunları çıkarılmış, çeşitli bakanlıklar (dışişleri, içişleri, ticaret, maliye gibi) kurularak devlet yönetiminde işbölümüne gidilmiştir.

Osmanlı yöneticileri devleti çöküntüden kurtarmak için, yeni gelişmelerin kaynağı olan Batıya, Avrupa'ya bakmaya başlamışlardır.Bu çöküntünün nedenleri arasında, 1838 yılında İngilizler ve Osmanlılar arasında yapılan ve Osmanlı ülkelerinin sömürge durumuna daha kolay düşmesini sağlayacak "Ticaret Sözleşmesi" de bulunmaktadır. Batılı danışmanların etkisiyle bu yolda bazı adımlar atan II.Mahmut, askerlik, yönetim, eğitim, öğretim, sağlık, hatta sanat alanındaki girişimleri Tanzimat'a giden yolu açmıştır.⁴⁶

3.2 Tanzimat Dönemi (1839-1876)

Osmanlı'nın çağın dışında kalan yapısı çok uluslu oluşu onu tümüyle Rönesans ve dinde düzenleme hareketlerinin dışında bırakmıştır. Müteferrika'nın yukarıda sözünü ettiğimiz benimsenmeyen "akla çağrı"ya dayalı yaklaşımı ancak yüzyıl sonra, Tanzimat döneminde kendini göstermeye başladı. Ancak o sırada Osmanlı devleti tam anlamıyla bir Batı sömürgesi durumuna düşmüştü. Sömürgecilik girdiği her ortamda çelişkili bir yapı oluşturur. Özgürlüğe ve bilime dayalı ulusal toplumun oluşması, sömürgecinin çıkarlarına aykırıdır. Dinsel baskıcılığa ve cehalete dayalı feodal yönetim ise, dış sömürgele çıkar anlaşması içindedir. Tanzimat'la birlikte akla, insan haklarına, keyfiliği kısıtlanmış yönetime dayalı toplumsal düzen arayışları kendini göstermeye başladığında, sömürgeci ortamda bunun karşısına hemen örgütlü destekli bir karşı akım da çıktı.⁴⁷

Toplumda eski ile yeniye yan yana yaşatma çabası, eskiye ödün veriyor,yalnız ödün vermiyor, eskiye güç katıyordu. batı kurumları yerleştirilmeye çalışılırken, imparatorluğun dinsel yapısından vazgeçilmemesi, Tanzimat Hareketi'nin batılılaşma sürecinde yarattığı çelişkiyi niteleyen bu düşünce, Tanzimat Dönemi'nin temel özelliğini de ortaya koymaktadır,

⁴⁶ Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s.14.

⁴⁷ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.32.

Tanzimat dönemini, iki ayrı ferman oluşturmaktadır. 31 Aralık 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı (Gülhane'de ilân edildiği için Gülhane Hatt-ı Hümayun'u da denir) ve 18 Şubat 1856'da ilân edilen Islahat Fermanı'nın saptadıkları ilkeler açısından farkları yoktur. Her iki ferman da devletin belli yasalarla yönetilmesini (hukuk devleti); can, mal, namus güvenliğinin kanunlara dayandırılmasını; bakanlıkların çağdaş örgütlenmelere göre kurulmasını; siyasal, askerî ve yargısal görevlerin birbirinden ayrılmasını; gayrimüslim halka kanunlar önünde eşit olma ilkelerini gerçekleştiriyordu.

Islahat Fermanı'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na ek olarak getirmiş olduğu yenilik, Müslüman olmayan halka, Müslüman uyruklar ile eşit haklara sahip olma hakkını tanımasıdır.

1839 öncesinde hüküm süren “devlet yönetimindeki aksaklıkların ancak askeri teknolojinin modernleştirilmesi ile giderilebileceği” düşüncesi “devlet yapısındaki aksaklıkların siyasal, yasal ve ekonomik alanlarda yapılacak reformlarla giderilebileceği” düşüncesine dönüşmüştür. Bu zihniyet değişimi, Osmanlı modernleşmesinin tek yönlülükten kurtarılıp çok yönlü bir harekete dönüştürülmesinde ilk adımdır. Tanzimat ile birlikte reformların askeri alanla sınırlandırılmayacağı, gerçek anlamda bir yenileşmenin ancak hukuk devleti olma, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması gibi konularla sağlanabileceği ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Bir batılılaşma dönemi olarak kabul gören Tanzimat'ın çelişkileri ise icraatlarından çok daha yoğundur. Her şeyden önce altına atılan imzalara ve edilen yeminlere karşın fermanların hiçbir yaptırım gücü yoktur. Böylece fermanlarla vaat edilen reformların uygulanıp uygulanmaması tamamen reformları hazırlayanların vicdan ve isteklerine bırakılıyordu. Yani rasyonel hukuk düzenine çoktan geçmiş olan Batı karşısında Osmanlı Devleti 19.yüzyıl ortalarında halen bir hukuk devleti olma görünümünden çok uzaktır.

Bunun dışında fermanların uygulamayı vaat ettiği reformların gerçek birer reform olma niteliklerini engelleyen bir hüküm bulunmaktaydı: Yapılacak yeniliklerin şeriata uygun olması gereği. Bu unsur Gülhane Hattı Hümayunu'nda açıkça belirtilmektedir: “Osmanlı Devleti kuruluşundan beri şeriata uyduğu için devlet kudretli, halk refah içinde olmuştur, 150 yıldır ise şeriat ve faydalı kanunlara

⁴⁸ Şerif MARDİN, **Makaleler 1 Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 212.

uyulmamak yüzünden devlet zaaf ve fakirlik içindedir".⁴⁹ Laikleşme girişimlerini gerçekleştirebilmek için dini bir engel olarak gören ve din kurumunu dünyevî olandan uzaklaştırmayı başaran Batı karşısında Osmanlı'nın yapılacak olan yenilikleri dinsel temele dayandırma çabası batılılaşma sürecinde başarısız bir durumun oluşmasını sağlamıştır.

Osmanlı-Türk modernleşmesinde örnekleri çok görüldüğü üzere halkın kendi istek ve ihtiyaçları doğrultusunda değil de, tepeden inmece görüntüdeki reform hareketlerinin sürekli olamamasının arkasında, Osmanlı'nın sömürge durumuna düşmesi, artık bağımsız iç ve dış politika oluşturup izleyemez durumda oluşu gerçeği göze çarpmaktadır. Tanzimat reformlarını uygulayacak bir siyasal parti, ya da bir kitle tabanının olmayışı da kurumsal desteğe dayanmayan Tanzimat Hareketi'nin Osmanlı batılılaşma sürecinde istenen sonucu sağlayamamasına yol açmıştır.⁵⁰

Tanzimat Dönemi'nin yenileşme hareketlerinde, özellikle hukuksal alanda, eski ile yeniye yan yana yaşatma uğraşı tipik sömürge yapısı daha doğrusu çözülmüşlüğü olan ikiliğe yol açmıştır. Örneğin, geleneklere uygun arazi kanunları, ceza kanunları ve mecelle gibi yerli yasalar mevcutken, deniz ve kara ticareti ile ilgili kanun ve tüzükler batılı ülkelerden alınmıştır. Batı ise kanunlarını hiçbir toplumdan ithal etmeksizin, kendi toplumunun istek ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşturmuştur.

Tanzimat Dönemi'ndeki fermanların Batılı ülkelerin yaptırım gücü ile ilân edilmesi de halkın tepkisini çekmiş ve reformların halk desteği olmaksızın, istenen düzeyde gelişme kaydedememesine neden olmuştur. Reformların hedefine ulaşamamasında etkili olan halk desteğinin yokluğu faktörü, halkın siyasal bilinçsizliğinin göstergesi olabileceği gibi Tanzimat Dönemi'nde demokrasi için uygun bir toplumsal-ekonomik yapı bulunmamaktadır. Çünkü Osmanlı'nın sömürge durumuna düşme durumu, buna olanak bırakmamıştır. Oysa Batının laikleşme sürecinde bulunduğu her girişim kendi eseridir ve kendi toplumsal ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir.

Tanzimat döneminin diğer bir çelişkisi yine dinsel alandadır. Değişen koşullar karşısında Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi devlet dine ilişkin yeni kural ve kurumları oluşturma çabasında değilse şeriat, toplum yapısı ile uyumsuzlaşmaya

⁴⁹ Sina AKŞİN, **Tanzimat Padişahı Abdülmecit**, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908 İçinde, İstanbul, 1988, s. 121.

⁵⁰ Bülent TANÖR, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi C.1, İstanbul 1985, s.13-17.

başlar. Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformlar çoğunlukla siyasal alanla ilgiliydi. Toplumsal ve siyasal gelişmeyi asıl engelleyen din, reforma tabi tutulmak bir yana yapılan tüm reformlara dayanak olmuştu. Batıda olduğu gibi siyasal otoriteye yani devlete bağlı kılınmamasından ve Osmanlı Devleti'nin kendisinin dine tanıdığı otoriteden dolayı din her zaman Osmanlı toplumlarında baskın karakterde olmuştur, bu unsur ise gelişmeyi engelleyici bir durum yaratmıştır. Başlı başına kendisine ait bir otoritesi olmayan, tüm otoritesini devletten alan İslâm dini, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ile gücünü kaybetmeye başlamış böylece laikleşme sürecinde gelişmeyi engelleyen en önemli öge kendiliğinden karşıt bir güç olma özelliğini zaman içinde kaybetmiştir.⁵¹

Tanzimat Dönemi'nde görülen yasallaşma çalışmaları padişahın yetkilerini sınırlamış ve sonraki dönemlerde bürokrat ve aydınları siyasal yaşamda daha fazla söz sahibi yapmıştır. Tanzimat döneminde bakanlıkların örgütlenmiş olması, devlet yapısındaki aksaklıkların siyasal, hukuk ve iktisat alanlarındaki reformlarla değiştirilmeye çalışılması, hukuk devleti olma bilincinin ortaya çıkması gibi konular Cumhuriyet döneminin atılımlarını kolaylaştırmıştır.

Örgütlenme özgürlüğünden yoksun olan ve padişahın otoritesine bağlı kalma zorunluluğu taşıyan Osmanlı toplumunun, devlet siyasetine karşı gelme ve başkaldırma gücü elinden alınmış ve böylece batıdaki gibi belli bir toplumsal kesimin isteklerini gerçekleştirmek üzere yapılan ihtilâllerin benzerlerinin yapılması engellenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde çıkarılan isyanlar ise hiç bir şekilde ihtilâl özelliği göstermemektedir.

Pozitif bilimlere önem veren, sorgulayan ve reform yanlısı bu yeni ve eğitilmiş kitle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunları daha değişik biçimlerde değerlendirmeye başlamış ve sorunların çözümünde batılılaşma gerekliliğini savunan bir tavır almıştır. Bu durum ise dine dayalı çözüm üretme yönteminin terk edilmesi zorunluluğuna ilişkin yeni bir bakış açısının gelişmesine destek vermiştir. Batı toplumlarında ise sorgulama çok önceleri başlamış, bilimselliğin önemi bizden çok daha önce kavranmıştır.

Genel olarak bakılacak olursa, 17.yüzyılın ilk yarısından itibaren din sorunu ile uğraşmayı toplumun diğer bazı kurum ve de kurallarını düzeltmeye yönelik olarak uygulanmaya çabalanan modernleşme hareketlerinin, geleneksel düzenin devamını

⁵¹ Niyazi BERKES, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s.17.

savunan gelenekçi kişiler tarafından her zaman için engellenmeye çalışıldığını biliyoruz. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısında kaybedilen savaşlar devletin üstünlüğüne olan güveni azaltmış ve reform yapılmasının gerekli olduğunu düşünen aydınların oranını yükseltmiştir. Oluşan bu karşıt durum ise gelenekçi tarafın daha tepkisel bir tavır almasına neden olmuştur.

18.yüzyılda gelenekçi ve reform yanlısı taraflar arasında iyice beliren bu çatışma, yüzyılın sonlarında teknolojik, siyasal ve toplumsal alanlarda, çok yönlü bir reformlar zincirinin uygulanmasına ilişkin görüşle daha belirgin bir hal almıştır.Tanzimat Dönemi sonunda görülen durum budur. Din kurallarının yetemediği reformlar karşısında şeriat ve şeriatı savunan kişiler kuvvet kazanmış ve Meşrutiyet başlarında tekrar bir geriye dönüş başlamıştır.

Tanzimat düzeltimleri denilen siyasal, yönetsel, hukuki, eğitsel kurumlardaki yenileşme çabaları laik anlayış eşliğinde olmadığı için, bağımsız ve özgür bir toplum yaratmak şöyle dursun, sömürgeleşmeyi kolaylaştırıp hızlandıran, Müslüman Türk toplumunu ise ulusal, dolayısıyla sivil toplum haline gelmekten alıkoyan, kültürü, eğitimi, ekonomisi, halkı ile toplumu atomlaştıran ve yozlaştıran bir dönem olmuştur.⁵²

Tanzimat öncesi dönemde devleti güçlendirmek için geleneksel kurumları eski güçlerine kavuşturma çabaları, Tanzimat Döneminde yine devleti kurtarmak ve güçlendirmek için batının yönetim, eğitim ve hukuk alanlarındaki reform örneklerini uygulama politikalarına dönüştürülmüştür. Geleneksel kesimin, yapılan reformların din olgusunu zayıflatacağına ilişkin görüşleri ile oldukça çelişkili olan bu sürecin ardından Osmanlı'nın uygulamaya çalıştığı askerî, teknolojik, yönetsel, yasal ve eğitsel kurum ve kuralları yaratan batının bilimsel düşünce yapısını anlama ve toplumda benzer bir düşünce yapısı geliştirme uğraşı başlamıştır.

3.3 Meşrutiyet Dönemi (1876-1908)

Tanzimat'ın ilânından sonra, devletin girişimi ile başlatılan batılılaşma hareketi, derece derece aydınlarca benimsenmiştir. ⁵³Batılılaşmak için başlatılması gereken çok farklı ve de çok yönlü reform girişimlerini genelde tek bir alanla sınırlandıran I. Meşrutiyet dönemi, yoğunlukla anayasalaşma çalışmalarından ibarettir. Eğitim

⁵² Özer OZANKAYA, **Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s.117.

⁵³ Şerafettin YAMANER, **Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.136.

alanındaki reformlar ise bu dönemde yapılan çalışmaların diğere bir yönünü oluşturmaktadır.

1876 yılında padişahın otoritesini kesintisiz kılmak ve din unsurunu ilk kez kanun kapsamında devlet kurumu ile birleştirerek padişah otoritesini kutsal din olgusundan gelecek manevi destekle güçlendirmek amacı ile ilân edilen Kanun-u Esasi'nin amacının bu bağlamda İmparatorluğu batılılaştırmak olduğunu söylemek güçtür. Kanun-u Esasi gerçek anlamda yabancıları memnun etmek için gayri Müslimlerin ayrıcalıklı konuma gelmelerine ortam sağlamak amacıyla kabul edilmişti.

Tanzimat'a destek veren İngiltere ve Fransa'nın çeşitli nedenlerle bu destekten vazgeçmeleri, Rusya'nın İmparatorlukla çatışmaya başlaması ve ağır borçlanmalar nedeniyle ekonominin tamamen çıkmaza girmesi gibi sebeplerle 1871'de kapanan Tanzimat Dönemi'nin ardından 1876 yılına gelinceye dek İmparatorlukta tam bir başıboşluk yaşanmıştır. Bozulan devlet yönetiminin yeniden yapılandırılması için getirilen çeşitli öneriler arasında halkla devlet arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir anayasanın yapılması da bulunuyordu.

Tahta çıkışından bir süre sonra V. Murat ruhsal bunalım geçirmişti. Bu durumda tek amacı Kanun-u Esasi'yi ve Meşrutiyet rejimini uygulatmak olan Mithat Paşa bu koşulları kabul eden II. Abdülhamit'i tahta geçirmiş ve II. Abdülhamit sonraları çok fazla avantaj elde edebileceğini düşündüğü Kanun-u Esasi'yi hazırlatma çalışmalarına başlamıştır. 23 Aralık 1876'da imzalanan Kanun-u Esasi ile yeni bir dönem açılmış oluyordu.⁵⁴

Padişaha bağlı olan Meclisin halkı temsil etme gücü yoktu, meclisi dağıtmak ise padişaha tanınmış bir haktı. Meclisin yasama eylemi de padişahın uygun görmesi durumunda gerçekleşebiliyordu. Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vükela) meclise değil doğrudan padişaha karşı sorumluluk taşıyordu. Meclis-i Mebusan'ın yanında tüm üyeleri padişah tarafından atanan ve yönetime ve anayasanın (Kanun-u Esasi'nin) yorumlanmasına ilişkin pek çok yetkiye sahip Meclis-i Ayan bulunuyordu.⁵⁵ Osmanlı toplumunun batılılaşma uğraşında halletmesi gereken kişi hak ve özgürlükleri konusu da Anayasa kapsamına alındığı halde, bu hak ve özgürlükleri güvenceye bağlayan yasal düzen kurulmamıştı.

⁵⁴Coşkun ÜÇÖK, *Siyasal Tarih*, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s.219-220.

⁵⁵Suna KİLİ, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s.125.

1876 Anayasası'nın Osmanlı batılılaşma sürecine yüklemiş olduğu en büyük olumsuzluk; sosyal, toplumsal ve de siyasal tüm alanlardaki reformları İslâmi kurallara dayandırmış olması idi. İslâmi normların getirdiği ölçüler, uygulanacak reformları dinsel nitelikle sınırlandırarak toplumun daha liberal ve demokratik oluşunu engelliyor, mutlak gücünü şeriata bağlayan padişahı ise dinden aldığı güçle daha özgür bırakıyordu. II. Abdülhamit'in özellikle yönetsel çıkarları uğruna benimsediği İslâmcılık anlayışı, yönetimi baskı yönetimine dönüştürüyordu.

1876 Anayasasının arkasındaki gerçek itici gücün ise Batılı büyük devletlerin çıkarları olduğunu Atatürk şöyle belirtmiştir :

“Avrupalılar Osmanlı Devletinin başlı başına kendisini yönetmeğe gücü yetmez sayılması gerektiğini, bundan dolayı korunma altına alınması gerektiğini kesin biçimde bildirdiler. İşte o zaman efendiler, bir paşanın başkanlığı altında üçü Hristiyan olmak üzere 16 memur, on ulema ve iki askerden oluşan bir kurul Babiali'de toplandı. Bu kitabı (anayasayı) yazdı... Bu kitap ulusu memnun etmek için değil, düşmanlarımızı geçici olarak da olsa memnun etmek amacını gözetmiş bir kitaptır.”Bu görüş keskinliği iledir ki, Mustafa Kemal Türk halkını tümüyle laik temeller üzerinde ve ulusal bağımsızlığın, ulusal kimliğin zorunlu ögesi olan ekonomik bağımsızlığı da içerecek biçimde, Osmanlı ile de savaşarak, tekniği, kurumları, hümanist, akılcı ve demokratik ilkeleri ile çağdaş uygarlığı bütünlüğü içinde alarak, yepyeni bir toplum yapısına kavuşturdu.⁵⁶

Genç Osmanlılar adı ile bilinen aydın bir grup 1876 Anayasası'nın kabulüne öncülük etmiş, II. Meşrutiyetle birlikte siyasal bir ideolojinin temsilcisi durumuna gelerek Jön Türkler adını almışlardır.⁵⁷ Osmanlı tarihinde ilk sistemli muhalefeti gerçekleştiren bir siyasal grup şekline dönüşmüştür. Batıda ise, siyasal ve toplumsal karşıtı muhalefeti, bizzat hak ve özgürlüklerini elde etmek isteyen toplumsal sınıflar yaratmıştır.

I.Meşrutiyet'in ilânında büyük rol oynayan Genç Osmanlıların, şeriata bağlı kalınmalısını savunan görüşleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu görüşü somutlaştırmak amacıyla 1876 Kanun-i Esasisi'ne madde olarak konmasını sağlayan Genç Osmanlılar'dan Namık Kemal'dir. Osmanlı tarihinde ilk kez 1876 Kanun-i Esasisi din-devlet bileşimini kanun kapsamına alarak meşrulaştırmıştı. Geleneksel ve

⁵⁶ Özer OZANKAYA, **Laiiklik**, SBF Dergisi, s.13

⁵⁷ Sadi IRMAK, **Atatürk Devrimleri Tarihi**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1973, s.146.

bütünselci niteliğe sahip devletlerin ortak özellikleri, iktidarın kişisel oluşudur. Hükümdar, yasa oluşturma, eski yasaları değiştirme ya da yeni yasa yapma konusunda tek yetkilidir. Toplumun üyelerinin de siyaset sürecine herhangi bir biçimde katılma hakları bulunmamaktadır, yalnızca görevleri vardır ve uyruk konumundadırlar.⁵⁸

O halde alışılmış devlet geleneğine sahip toplumları birlik içinde tutmak devletin dirliğinin sağlanması için şarttır. Toplumda sürtüşme ve mücadelenin önlenmesi için ise hükümdarın kişisel yetkilerini çeşitli şekillerde güçlendirme yoluna gitmesi gayet doğaldır. II. Abdülhamit de, I. Meşrutiyet Dönemi'ndeki baskıcı yönetimini güçlendirmek için, dini bir araç olarak kullanma yoluna gitmiş, İslâmcılığı politik bir anlayış olarak benimsemiş ve benimsetmeye çalışmıştır. Bu noktada şeriat ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi düşünülen batılılaşma girişimlerinin niteliği oldukça değişik bir görünüm sergilemektedir. Çünkü sadece II. Abdülhamit döneminde değil ondan önceki dönemlerde de şeriat hükümlerine bağlı kalma uğraşı verilmiştir. Nispeten çağdaş olarak nitelendirilebileceğimiz Genç Osmanlılar dahi İslâmiyet ile modernliği ideolojik alanda uzlaştırma isteği duymuşlardır. Tanzimat'ın son dönemlerinde beliren bu uzlaştırma isteği, II. Meşrutiyet Dönemi, Jön Türk iktidarında daha ideolojik bir boyut kazanmıştır.

Yapılacak tüm reformları İslâmi esaslara dayandıracağına dair yemin eden ve din-devlet bileşimini ilk kez 1876 Anayasası ile resmileştiren II. Abdülhamit döneminde yoğunlaşan İslâmcılık akımı hem Kemalist Devrim'e hem de günümüze çağdaşlaşma açısından engel oluşturmuştur.

Osmanlı batılılaşma sürecinde parlamento uygulamasını başlatan ve oluşturulan ilk anayasa ile, padişahın yetkilerini kısıtlayıp, daha özgür bir ortam hazırlamaya çalışan I. Meşrutiyet Dönemi, 1878 yılında II. Abdülhamit'in parlamentoyu kapatmasıyla en azından hukuken son bulmuştur.

3.4 Jön Türk Akımı (1908)

Her ne kadar Lord Kinross Jön Türk akımına ilişkin olarak "Onların yaptığı aslında tutucu bir devrimden başka bir şey değildi. Ardında herhangi bir ideoloji ya da program yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya bulunduğu temel sorunlar anlaşılıp incelenmiş değildi. Çağdaş dünyayı etkileyen milliyetçi akımları göremeyen ve ruhça emperyalist olan Jön Türklerin istediği, sadece atalarının

⁵⁸ Kemali SAYBAŞILI, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.122.

İmparatorluğunu daha liberal bir biçimde sürdürebilmektir.”⁵⁹ şeklinde olumsuz görüşlere sahip ise de, 1878 yılını takiben başlayan baskıcı idarenin Osmanlı batılılaşmasını engelleyici niteliğine karşın, Osmanlı tarihinde modernleşme amacı ile batılı değerlere duyulan bağlılığı siyasal alanda uygulamaya çalışan Jön Türk hareketidir.

II. Abdülhamit’in kendisine uygun tarzdaki bürokratlar yetiştirmek düşüncesi ile güçlendirmeye çalıştığı Mülkiye, Askerî Tıbbiye gibi eğitim kurumlarında modern programlarla yetiştirilen kişiler, Tanzimat aydınlarından farklı olarak, vatani kurtarmak gibi halkçı bir batılılaşma modeli geliştirmeye başlamışlardır. Osmanlı tarihinde ilk kez pozitif bilimlere bu denli değer veren ve bu bilimlerin ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda yorum yapmaya başlayan aydınlar, uygulanan çağdaşlaşma politikasındaki yetersizliklere ve merkezi otoritenin baskıcı gücüne karşı tepki göstermeye başlamışlardır.

Düşük ekonomik gelir gruplarına mensup ailelerden gelen ve bu modern eğitim kurumlarında öğrenim gören geleceğin aydın grubu için, ideallerini şekillendirmede büyük katkısı bulunan bu eğitim kurumlarında edindikleri değerler, ailelerinden aldıkları değerlerden çok daha baskındı.

Osmanlı batılılaşma sürecinde en radikal aydın grup olan Jön Türklerin zihniyetini oluşturan önemli öğenin pozitivizm olduğu belirtilmelidir. Sosyal ve siyasal açılardan modernleşmenin batı bilim ve teknolojisinin alınıp uygulanması ile mümkün olabileceğini savunan Jön Türkler ideolojilerini pozitivizmin nitelikleri kapsamında şekillendirmişlerdir. Bu dönemde Batıya egemen olan akım da pozitivizmdir. Ancak Osmanlı'nın içinde bulunduğu sömürge durumunun ikili(gelenekçi ve yenilikçi) yapısı pozitivizmin uygulanabilirliğini engellemiştir.

Osmanlı toplumunda sınıf ve aristokrasi yoktu, çünkü toplum çoktan çözülmeye başlamıştı.İngiltere ve Fransa’da ki gibi Aristokrasinin yeni dönemin burjuvazisine dönüşme süreci yaşanmadı.Tersine, gayrimüslimler burjuvaziye dönüştüler, ama onlar da artık Osmanlı Türk toplumuyla kendilerini özdeşleştirmekten çıkmış, sömürgeci Batının işbirlikçisi olmuşlardı.İşte Jön Türkler bu ortamdaki tepkici aydınlardı.

1908 Hareketleri ile Jön Türkler, kendilerini bir anda devletin başında bulmuşlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İttihat ve Terakki adıyla iktidar partisini

⁵⁹ Lord KINROSS, **Bir Milletın Doğuşu**, (Çev. N. Sender), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 49.

oluşturmuştu. Özgür bir ortam içinde istenen her sosyal çözüme serbest tartışmalar sonunda ulaşılabilecek Batı havasında çalışmış olan Jön Türkler, temel davaları çözememiş olduklarını iş başına geçtikleri zaman anlamışlardı.⁶⁰

1908 Devrimini gerçekleştiren Jön Türklerin Osmanlı batılılaşma sürecine en önemli katkısı, meşrutî düzene geçişi sağlamak ve saray bürokrasisinden farklı bir siyasal ideolojiye sahip ilk Osmanlı aydın grubunu siyasal iktidarda söz sahibi yapmak olmuştur. Jön Türklerin en önemli eksiği ise batılılaşmayı Müslümanlığa dayanarak gerçekleştirme istekleri idi.

3.5 Düşünce Akımları

Osmanlı Devleti'nde yeni düzenlemeler yapılır, yeni yasalar yürürlüğe konur ve siyasal rejim meşrutiyete çevrilirken, imparatorluğun bütünlüğünü korumak için yeni düşünce akımları da oluşturulmuştur.⁶¹

Islahat hareketleri Osmanlı Devleti'nde ki huzursuzluklar ve dış baskılar(sömürgecilik çalışmaları) nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Eski ve yeni mücadelesi devam ederken “Hasta Adam” tabir edilen Osmanlı Devleti de iyileşememiştir.Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerini ve önleme yollarını araştıran aydınların bazıları bu devletin çöküş nedenlerinin çok ulusluluk, dinsel baskıcılık ve saltanat özelliklerinde yattığını görememiş ya da görmek istememiş, bir bölümü ise bu özelliklerin ne yönde değiştirilebileceğini bilemedikleri için onlara dokunmayıp, ancak yetersiz öneriler getirebilmişlerdir. Bu arayışlar belli başlı dört düşünce akımı içinde belirmiştir. Bunlar yenilikçi, baskıcı ve katı İslâmcı, ılımlı İslâmcı ve Türkçü akımlardır.⁶²

Ancak bu akımlar da çağdaş bir içeriğe, tutarlı bir mantığa sahip olmadıklarından ve toplumsal gerçeğe uymadıklarından başarılı olamamışlardır. Bu akımlar, sorunlara tek yanlı olarak bakmışlar, çözüm için ileri sürdükleri öneriler ve aldıkları önlemler de yüzeysel olmaktan ileri gidememiştir.⁶³

⁶⁰ Tarık Zafer TUNAYA, **Batılılaşma Hareketleri I**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.92-93.

⁶¹ Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s.20.

⁶² Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.30.

⁶³ Suna KİLİ, **Atatürk Devrimi**, T.C İş Bankası Yayınları, Ankara 1983, s.69.

3.5.1 İslâmcı Akım

”İttihad-ı İslâm” adıyla ortaya çıkan İslâmcılık akımı için değişik yazarlar tarafından farklı zamanlarda çeşitli adlandırmalar yapılmıştır.⁶⁴

Yenileşmeye ve değişmeye karşı olanlar “din baskıcılığı” diye nitelenebilecek bir akım geliştirmişlerdir. Önemli yayın araçları Sebil-ül Reşad ile Volkan dergileridir. Prens Sait Halim Paşa, bu akımın en önde gelen kişisidir. Din adına yenileşmeye karşı çıkan bu “baskıcı din” anlayışına karşı İslâm dinini savunduğunu söyleyebileceğimiz bir akım daha belirmiştir. Bunlar yüzlerce yıllık çağ dışı kalmışlığın ürünü olan din adamlarını ve İslâm adına sürdürülen saçma adet, inanış ve gelenekleri ağır biçimde eleştirmişlerdir. “baskıcı olmayan din anlayışı” diye adlandırabileceğimiz bu akım İctihad ve Yeni Mecmua adlı dergilerde anlatıma kavuşmuş, Mehmet Şemseddin akımın tanınmış bir temsilcisi olmuştur.⁶⁵

İslâmcılar yukarıda belirttiğimiz dışında birçok gazete ve dergide özellikle Sırat-ı Müstakim, Ceride-i Sufiye, Ceride-i İlmiye, Beyan-ül-Hak, Hikmet gibi dergilerde, siyasal yaşam içindeki seslerini duyurmuşlardır.

Osmanlılar’ın Tanzimat’la beraber kültür benliklerini kaybetmeye başladıkları iddiası, İslâmcı düşüncelerin odak noktasını oluşturmaktadır. Onlara göre Tanzimat’ın gizlice yadsıdığı “şeriatın değerleri”ni tekrar Osmanlı toplumuna getirmek en uygun yol olacaktır.⁶⁶ Ümmetçi aydınlara göre, İslâm’a sıkı sıkıya sarılarak, yok olmaktan kurtulacaktık. Devletin çökmesinin nedeni, İslâmi esaslardan ayrılmamızdı. Padişahın aynı zamanda bütün Müslümanların halifesi olması, devletin yapısının bile, kurtulmak için İslâm’a dönmeyi gerektirdiğini gösteriyordu.⁶⁷

II. Abdülhamit de tahta çıktıktan sonra Meclis’i dağıtarak, Yeni Osmanlılar’ı ülke dışına sürmüş, kurduğu kapalı düzenle koyu bir “İslâmcı” olmuştur. Abdülhamit, döneminde (1876-1909) devlet siyasetini bu akım doğrultusunda belirleyerek, Araplara büyük bir yakınlık göstermiş, hatta bir Türk-Arap İmparatorluğu’nu bile düşünmüştür. Günümüzde de savunucuları olan “İslâmcılık” akımının ve “İslâm

⁶⁴ İsmail KARA, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslâmcılık Tartışmaları**, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.V, İstanbul 1985, s.1410.

⁶⁵ Özer OZANKAYA, **a.g.e.**, s.34.

⁶⁶ Şerif MARDİN, **19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti**, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul 1985, s.346.

⁶⁷ Ahmet MUMCU, **Tarih Açısından Türk Devriminin temelleri ve Gelişimi**, Aka Yayınları, İstanbul 1994, s.18.

Birliği” düşüncesini benimseyen kişilerin Abdülhamit’i “Ulu Hakan” diye anarak ona özel bir saygı göstermelerinin nedeni de budur.⁶⁸

İslâmcılık akımı dış güçlerin olumsuz propagandaları ve kimi Arap topluluklarının kendi bağımsız devletlerini kurma özlemleri karşısında umulan desteği sağlayamamıştır.⁶⁹

3.5.2 Osmanlılık Akımı

“Özellikle Fransız İhtilalinden sonra Osmanlı Devleti’ndeki çeşitli unsurların bağımsızlık ve imparatorluktan kopma çabalarını, her çeşit etnik milliyetin üzerinde bir Osmanlılık kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasal düşünce hareketine “Osmanlılık” adı verilmektedir.”⁷⁰

Bu akıma göre; Osmanlı ulusu içindeki Türk, Rum Ermeni, Yahudi, Bulgar gibi her soydan topluluk eriyecek ve Osmanlı olacaktır. Dolayısıyla ulusçuluğun yarattığı ayrılıklar ve bağımsızlaşma çabaları ortadan kalkacak, herkes Osmanlı Devleti için çalışacaktır. Bu ulusun içindeki herkes eşit ve aynı haklara sahip, ayrıcalığı olmayan Osmanlı vatandaşı olacaktır. Bunu sağlayabilmek için hemen “meşrutî” yönetime geçilecek, açılacak mecliste tüm soylara “temsil” hakkı verilecektir. Bu akımın öncüleri “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”ni kurarak, II. Abdülhamit’in desteğinde Padişah Abdülaziz’i devirmek için karşıtlar cephesi oluşturmuşlardır.⁷¹

Ancak Osmanlılık görüşü, hemen hemen aynı zamanlarda ortaya çıkan milliyetçilik akımının gerekleriyle ters düştüğünden ve gerçeklere de cevap vermediğinden başarısızlığa uğramıştır.

Dil, din, ve etnik ayrılıklarına bakmaksızın imparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün topluluklardan tek bir Osmanlı ulusu yaratmaya yönelik Osmanlılık akımı, imparatorluktan kopma girişimlerini önleyememiştir.⁷²

3.5.3 Türkçü Akım

Ulusçuluk akımlarının Avrupa’dan sonra Asya ve Amerika kıtalarında da etkili olduğu dönemde Osmanlı sınırları dışında doğan Türkoloji çalışmaları imparatorluk içine zayıf da olsa yansımış ve Türkçülük hareketini doğurmuştur. II.Meşrutiyet

⁶⁸ Suna KİLİ, a.g.e. s.70.

⁶⁹Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s.20.

⁷⁰Şükrü HANİOĞLU, **Osmanlılık**, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e, Türkiye Ansiklopedisi, C.V, İstanbul, 1985, s.1389.

⁷¹ Suna KİLİ, a.g.e. s. 69-70.

⁷²Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s.20.

döneminde işbaşına geçen İttihat ve Terakki yöneticileri de Osmanlılık ve İslâmcılık akımlarının sonuçsuz kaldığını görünce Türkçülüğe yönelmeye başlamışlardır.⁷³

Osmanlı Devleti'nde, II. Meşrutiyet'ten sonra gelişmeye başlayan Türk milliyetçiliği konusundaki düşünce akımına “Türkçülük” adı verilir. Bu akım, temel sistematiği değiştirilmekle beraber, Cumhuriyet döneminde de aynı adla anılmıştır. Ancak “Türkçülük” denildiği zaman, asıl kastedilen II. Meşrutiyet dönemindeki düşünce akımıdır.⁷⁴

Bu düşünce akımı II. Mahmut döneminde hazırlanan elverişli ortam sayesinde, Abdülaziz döneminde gelişmiştir. Milli bir coğrafya, dil ve tarih için araştırmalar bu hareketin bilimsel ve duygusal unsurlarını oluşturmuştur.⁷⁵

Sayı az olmasına rağmen, aydınların en nitelikli olanları “Türkçülük” ilkesine bağlanmıştı. Özellikle Ziya Gökalp'in (1876-1924) işlediği bu akım, düşünce hayatına çok yeni girmiş, Türkçülük çok geç oluşmuştu.⁷⁶

Ziya Gökalp, Türkçülük akımını ilk defa sosyolojik bir metotla inceleyerek, eksik, dağınık düşünceleri bir sistem haline getirmiştir. İlmî bir metotla incelediği millet, hars, medeniyet, milli mefkure gibi kavramları Türk kamuoyuna sunmuş, kamuoyunda da kabul görmüştür. Ziya Gökalp, bir toplumbilimci olarak, düşüncelerinde demokrasi öğelerine de yer vermiştir. Ancak o bile, Osmanlılık bağımlı güçlendirip imparatorluğu yaşatabilmek çerçevesini aşamamış, değişik ulusları bir arada tutmak üzere, “Türk milletindeniz, İslâm ümmetindeniz. Garp medeniyetindeniz” diyebilmek için, gerçekleri de, bilimsel kavramları da zorlamış ve dinsel baskıcılığın yaptığı gibi “kültür ve uygarlığın ayrı şeyler olduğunu” söylemek yanlısına düşmüştür.⁷⁷

Türkçülük akımı, Ziya Gökalp'in liderliğinde Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi, Fuat Köprülü gibi isimler tarafından geliştirilmiştir.

Fakat daha sonra, ülke sınırları dışındaki Türkleri de imparatorluk sınırları içine alarak oluşturulacak bir Türk Birliği, “turan” ülküsü, bu akımın en büyük hatası olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar, toplumda ulus bilinci, Türklük

⁷³ Şerafettin TURAN, a.g.e, s.20.

⁷⁴ Şükrü HANIOĞLU, **Türkçülük**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. V., İstanbul, 1985, s. 1394.

⁷⁵ Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi** C. VII, T.T.K. Yayınları, Ankara 1962, s. 296.

⁷⁶ Ahmet MUMCU, a.g.e. s. 17.

⁷⁷ Özer OZANKAYA, a.g.e., s.39.

bilinci yer almamıştır. Devlet, Osmanlı sınırları içinde yaşayanları Türk ulusunun değil, İslâm ümmetinin bireyleri olarak kabul etmekteydi.⁷⁸

Dinimizin İslâm olduğu belliydi ama İslâmlığı Türklüğün üstüne çıkarmak doğru değildi. Türkler, kurup yarattıkları bu vatanı, dillerine ve kültürlerine sahip çıkmalıydılar. Ancak Türkçülük akımının içinde çok değişik düşünceler vardı. Bu da onun çok geniş bir düşünce akımı olmasını sağlamıştı.⁷⁹

3.5.4 Yenilikçi Akım

Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabalarıyla başlayan bir hareket olmakla birlikte, özel olarak II.Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan bu düşünce akımına "Batıcılık (garpçılık)" adı verilmekle birlikte "yenileşmeci" olarak adlandırılması daha uygun olabilir.⁸⁰ Bu düşünce akımının başında Celal Nuri, Dr. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı Beyler bulunmaktadır.

Bu akımın en önemli temsilcisi İleri dergisini çıkaran ve bu yönde pek çok kitap yayınlamış olan Celal Nuri (İleri)'dir. Celal Nuri de, Osmanlı devletinin saltanata ve halifelğe dayalı, çok uluslu yapısının çerçevesini aşmamakla birlikte, düşünce, hukuk, aile, eğitim, bir ölçüde ekonomi, alanlarına o dönemin biliminin ve felsefesinin verileriyle yaklaşma gereğini vurgulamıştır. Osmanlı Devletinin hem de en güçlü döneminde İslâm dünyasını Rönesans, dinde yeniden düzenleme(Reformasyon) ve coğrafi keşifler gibi Batı Avrupa'ya dünya egemenliği yollarını açan devinimlerin tümünden dışında bırakışının açık eleştirisini yapan Celal Nuri olmuştur. O bu doğrultuda bir de "dinsel inançların da yenileşme zorunluluğunun dışında kalamayacağı" görüşünü getirmekle, Cumhuriyet öncesi dönemin düşünce ortamına önemli bir boyut katmaya çalışmıştır. Cumhuriyetin başlattığı laik toplum ve devlet yapısının ilk habercisi sayılacak düşünürler içinde bunun da önemli bir yeri olduğu söylenebilir.⁸¹

İslâmcılıktan daha da eski olan Yenilikçilik hareketi, III. Ahmet zamanında başlamış ve III. Selim zamanında ilk başarısını kazanmıştır. Bundan sonra Batı'ya yönelen Osmanlı, kendi yenilgilerinin nedenini Batı'nın üstünlüğüne bağlamaktadır.

⁷⁸ Suna KİLİ, a.g.e., s.72.

⁷⁹ Ahmet MUMCU, a.g.e., s.18.

⁸⁰ Şükrü HANİOĞLU, **Batıcılık**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. V. İstanbul 1985, s. 1382.

⁸¹ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çımarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.41.

Batı karşısında sürekli yenik düşen Osmanlı Padişahları ve onların sadrazamları; yeni silâh satın alarak, gemi yaptırarak, askerini giysisini değiştirerek, Batı düzeyine ulaşacaklarını ve Batılı olup, Osmanlı Devleti'ni çökmekten kurtaracaklarını sanmışlardır. Bütün bu çabalar karşısında çökmenin durmadığı görülünce, I.Meşrutiyet'ten sonra Yenilikçilik akımı siyasal bir içerik kazanmış, Yenilikçiliğin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel bir bütün olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Yine de bu akımı savunanlar Batılı olmanın bir çağdaşlaşma, değişme sorunu olduğunu, bunun çözümü için devrimci atılımlar yapılması gerektiğini tam olarak kavrayamamışlardır.⁸²

Ulusal gelirden adaletsizlik, ekonomik kalkınma ve büyüme oranı ile toplumsal gelişme hızının yetersiz oluşu, sürekli dış ticaret açığı, bir devrime yol açan ekonomik koşullardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, ekonomide yaşanmış olan olumsuzlukların, Türk Devriminin gerçekleşmesindeki payı büyüktür.

Toplumun temel yapısında, toplumsal hareketliliğin olmayışı, aydınların küsmeleri, toplumdaki çıkar çatışmaları, tutarsızlıkların artması, toplum beklentilerinin toplumsal olanaklara oranının yüksek oluşu bir devrimi oluşturan koşullardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan Osmanlılık, Batıcılık, Türkçülük, İslâmcılık gibi akımların ortak hedefleri, çökmekte olan imparatorluğu kurtarmak olsa da, çağdaşlaşmadan uzak oluşları nedeni ile yeterli olmamıştır.⁸³ Ayrıca Dış sömürgeci güçler tarafından da Osmanlı Devletinin sömürgeleştirme çabalarını görememişlerdir. Bütün bu görüşler, Atatürk Devrimine olan gereksinimi ortaya çıkarmıştır.

Mevcut siyasal düzenin toplumdaki en güçlü varlığı iktidara getirmemesi, siyasal iktidarın nasıl değişeceğinin belirlenmemiş olması, iktidarın toplumun tüm sınıf ve gruplarına açık olmaması, yöneticilerin temsil ettikleri grupla bağlarının kopması, yönetim düzeninin yetersizliği, siyasal sistemin kendine karşı olanlara yasal muhalefet olanağını tanımaması, emperyalist dış yapının varlığı, bir devrime yol açan nedenlerdir.

Gerek II. Meşrutiyetin ilânı gerekse Babiâli baskını, iktidarın el değiştirme biçimi itibariyle ülkeyi âdeta darbelere açık hale getirmiştir. Yönetim düzeninin

⁸² Suna KİLİ, **Atatürk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 72-73.

⁸³ Suna KİLİ, **a.g.e.**, s.72.

yetersizliği Osmanlı İmparatorluğunun çökmesinde önemli bir paya sahiptir. Ülkede art arda yaşanan uzun süreli savaşlardan dolayı iktidardakilerin, hiçbir muhalefete izin vermemesi, Türk Devrimi'ni oluşturan bir koşuldur.

Bu sözü edilen düşünce akımlarının hiç birisi, özgürlük ve gelişmenin zorunlu koşulu olan “ulusal, sivil, demokratik toplum” anlayışına ulaşamamışlardır. Yenilikten yana olanlar bile, demokrasinin en gerekli koşulu laik düzenin ve insan ilişkileri üzerine yasa yapma yetkisinin yalnızca millet meclisine ait olması gerektiğini savunamamışlardır. Cumhuriyet ise, halifeliği kaldırıp laik düzenin temellerini atarken bu gerekçeye dayanmıştır.⁸⁴

Atatürk, ana çizgilerini belirttiğimiz bu düşünce akımlarını dikkatle ve eleştirel bir kafa yapısıyla incelemiştir; buna ek olarak ülke dışında gelişmiş toplumlardaki başlıca düşünce akımlarını, örneğin kapitalizm, liberalizm, marksizm, sosyalizm ve enternasyonalizmi yakından incelemiş, çok iyi bir tarih izleyicisi olmuş ve böylece kendi bağımsız sentezini oluşturmuştur.⁸⁵

Aydınlanmanın yukarıda belirttiğimiz yapısı, toplumları etkileyen bir hareket olarak tarih içinde değişik koşullarda kendini göstermiştir. Osmanlı toplumunda da Aydınlanma hareketinden etkilenerek yapılan bazı yenileşme hareketleri görülsede, bu çalışmalar öze inemeyerek yüzeysel kalmış, özentili ve taklit aşamasını geçememiştir.

Osmanlı Devleti'nin dine dayalı yapısını bozmadan yenileşmeye çalışma girişimleri, ayrıca verilen ayrıcalıklar doğrultusunda güçlenen dış sömürgeci güçlerin devlet üzerindeki baskıları sonucu, yapılan değişikliklerin hiçbirisi kalıcı ve başarılı sonuçlar elde edememişlerdir. Bütün bu yaşananların sonucunda Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'na sürüklenmiş ve tam bir yenilgiyle çıkılan savaş, Kurtuluş Savaşı'na hemen ardından da Türk Devrimi'ne ihtiyacı doğurmuştur.

---

⁸⁴ Özer OZANKAYA, **a.g.e.**, s.42.

⁸⁵ Özer OZANKAYA, **a.g.e.**, s.46.

4. TÜRK DEVRİMİ VE AYDINLANMA HAREKETİ

4.1 Türk Devriminin Amacı

Mustafa Kemal 5 Kasım 1925’de Ankara Hukuk Fakültesini açarken şunları söylemiştir: “Türk Devrimi nedir? Bu devrim, ilk bakışta anlattığı ihtilal anlamından başka, ondan daha geniş değişmeyi ifade etmektedir. Bugünkü Devletimizin şekli, çağlardan beri gelen eski şekilleri bir yana atan, en gelişkin biçim olmuştur. Ulusun varlığının devamı için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen biçim ve niteliğini değiştirmiş, yeni ulus, dinsel ve mezhepsel bağlantı yerine Türk ulusluğu bağıyla bireylerini toplamıştır.”⁸⁶ Türk Devrimi en geniş anlamda bir yaşam ve düşünce değişikliğini amaçlamaktadır.

Devrim tarihini inceleyen sosyal bilim uzmanları, devrim tarihinin başlangıcı olarak Fransız Devrimi’nde birleşirler. Fransız Devrimi dünyada hem eylemsel hem de düşünsel alanda çığır açmıştır. Örneğin, Sanayi Devrimi ile Fransız Devrimi’nin ilk ürünü olan Pozitivizm, Fransız Devrimi’nin ilk zamanlarında August Comte tarafından geliştirilmiştir. ⁸⁷ Aklın dine egemenliği olarak özetlenebilir. Üstelik Comte bu düşünceyi yaymak için bir insanlık dini kurma çabasındadır. Ancak pozitivizmin bir ilginç yönü, savunduğu düşünce biçiminin deneysel yönetime dayalı olmasıdır. Analitik (Çözümlemeli) yönetime dayanan pozitivizm (Olguculuk) mekanik bir determinizmi (Belirlenimcilik) içerir. ⁸⁸

18. yüzyıldan itibaren devrimlere rastlamaktayız. 1789’da Fransız İhtilali’ni yine Avrupa’da oluşan 1830 ve 1848 ihtilalleri izler. Bu gelişmeler 20.yüzyıldaki yapının temellerini oluşturacaktır. 19.yüzyıldaki Paris İhtilâli, yüzyıla damgasını vurmuştur. 20.yüzyılda iki büyük devrim yaşanmıştır. Bunlar Rus Devrimi ve Türk Devrimidir. ⁸⁹

Mustafa Kemal 30 Temmuz 1925’de Kastamonu’daki konuşmasında, Türk Devrimi’nin amacını şöyle belirtmiştir: “Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı, Türkiye Cumhuriyeti Halkını tamamen çağa uygun ve bütün

⁸⁶ Özer OZANKAYA, **Türkiye’de Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s.225-226.

⁸⁷ Emre KONGAR, **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 39.

⁸⁸ Taner TİMUR, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 102.

⁸⁹ Ahmet MUMUCU, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul 1982, s.1.

anlam ve biçimiyle çağdaş bir toplum haline getirmektir. Türk Devriminin temel prensibi budur.”⁹⁰

Görülüyor ki, Kemalist Devrimin hedefi sadece Cumhuriyeti kurmak değil, “Türkiye Cumhuriyeti Halkını” çağdaş ve medeni bir toplum haline getirmektir. Kısaca, bir ulusal çağdaşlaşma-modernleşme hareketi olan Türk Devrimi başlı başına bir kültür devrimidir.

Her devrimin bir düşüncesi ve amacı vardır. Türk Devrimi’nin düşünce ve amacı Atatürk’ün şu görüşüyle açıklık kazanır. Ona göre, Fransa İhtilâli bütün dünyaya özgürlük düşüncesini yaymıştır ve halen bu fikrin esas kaynağıdır. Fakat insanlık bu tarihten beri ilerlemiştir. Türk demokrasisi Fransa İhtilâli’nin açtığı yolu takip etmiş, fakat kendisine özgü seçkin vasıfla gelişmiştir. Her millet devrimini, sosyal çevresinin baskısı ve ihtiyacının gerektirdiği hal ve vaziyetine göre, bu ihtilâl ve devrimin olduğu zamanda yapar. Demokrasi ve cumhuriyet sözleri Atatürk tarafından eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Devletin siyasi modelinde demokrasiyi vazgeçilmez bir sistem olarak kabul eden Atatürk’e göre, irade ve egemenlik ulusun tümüne aittir.

Atatürk bir ulusu oluşturan bireylerin o ulus içinde, her çeşit özgürlüğü, yaşama özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğünün güvence altında bulunmasının gerekliliğini vurgularken, yeni Türkiye’nin demokratik düşünce temellerini atıyordu. O, hak ve adalet kavramları, özgür bir toplumun sosyal yapısını oluşturduğundan, Türkiye’de iktidarı, hak ve adalet olarak anlıyor ve bunu meşru temel yapıyordu. Meşruluğunu yitirmiş Osmanlı Devleti’ni ve kurumları yıkmakla kalmıyor, yerine meşru ve çağdaş dünya görüşünün eseri olan yeni değerler ve kavramlar getiriyordu. Laik devlet öğretisinin yanı sıra modern hukuk ve öğretisi için gereken hamleler yapıyordu. Rejimin kuruluş biçimi bir devrimdi. Demokratik amaca ulaşılma için tek yol bu idi. Kurulan yeni rejim demokrasi ilkelerine bağlı amacını açıkça ilân eden ve toplumu demokratik ideale göre eğitmeyi amaç edinen bir rejimdir. “Cumhuriyet rejimi erdemlilik ahlâkıdır. Korku ve tehdide dayanan sultanlık ise rezil, sefil insanlar yetiştirir” diyen Atatürk, erdemli insanların ancak özgür yetişen insanlar olduğunu belirtir. “Ulusa efendilik yoktur, hizmet vardır” sözü yeni rejim anlayışının ifadesidir.⁹¹

⁹⁰ Utkan KOCATÜRK, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s.89.

⁹¹ Utkan KOCATÜRK, **a.g.e.**, s.71.

Atatürk Türkiye'sinin bütün Asya ve Afrika sömürge ülkelerindeki kurtuluş ve bağımsızlık hareketlerine esin kaynağı olup yol gösterdiği bilinen bir gerçektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları altından çağdaş Türkiye'nin kurulup yükselişinin Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ve onun sonsuz katkıları sonunda olduğu bilinmektedir.⁹²

Çağımızda Aydınlanmanın önündeki engeller iç ve dış sömürdür. Atatürkçü düşünce bunun aşılmasının Batıya rağmen aydınlanma yoluyla olacağını göstermiştir.

Devrimcilik, kalıplaşmayı, dogmalaşmayı, çağın, toplumun gerisinde kalmayı önlemek, dinamik bir devrim anlayışı sağlamak ve sürdürmek için Cumhuriyet Halk Partisi'nin 3. Kurultayı'nda, 1931 yılında, partinin temel bir ilkesi olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılında toplanan 4. Kurultay'ında ise bu ilke, Kemalizmin 6 ilkesinden biri olarak benimsenmiştir. 1937 yılında, 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde yapılan bir değişiklikle, diğer ilkelerle birlikte devrimcilik de, Türk devletinin nitelikleri arasında yerini almıştır. Böylece, Kemalist ilkeler temel yasada onaylanmış ve sürekli devrimin yolu anayasaca açılmıştır.

Bir devletin devrimciliği ilke olarak benimsemesi çağ ile birlikte gelişme kararlılığını açıklar. Benimsenen bu devrimcilik ilkesinin nitelikleri nelerdir? Neyi amaçlamaktadır? Kemalist devrimcilik ulusal amaçlı bir devrimciliktir. Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını ve sürekli olarak çağla gelişmesini, çağın gerisinde kalmamasını sağlar. Kendi devrim modelini, devrimin düşün akımı Kemalizmi başka ülkelere ihraç etme girişiminde bulunmaz. Mazlum ulusların bağımsızlık çabalarına duyarlıdır, onları yürekten destekler. Ancak kendi iç işlerine karışmacılığı yadsıdığı gibi, başka ülkelerin de iç işlerine karışmaz. Sigmund bu konuda şu görüşü gündeme getirmektedir: "Çağdaşlaşan yönetimlerin bir ideolojiye gereksinimleri vardır. Çünkü onlar toplumsal ve ekonomik bir devrim içindedirler. Sağlamak istedikleri yenilik ve değişiklikleri dramatize etmek zorundadırlar. Fakat bu, Marx'ın ideolojisinden daha çok Atatürk'ün ideolojisine benzemektedir; çünkü ulusal ekine ve ülkenin özelliklerine dayanan bir kalkınma ve sanayileşme ideolojisidir."⁹³

Devrimcilik hem gerçekleştirilen devrime bağlılığı, onu korumayı, yaşatmayı; hem de bu devrimin gerçekleştirilen, uygulanan atılımlarıyla yetinmeyip, çağdaş

⁹² Özer OZANKAYA, **Toplumbilim**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1999, s.502.

⁹³ Ahmet Taner KİŞLALİ, **Kemalizm Laiklik ve Demokrasi**, İmge Kitapevi, Ankara, 1999, s.52-53.

uygarlık düzeyine çıkmayı gerektirecek; gelişen, değişen, yenileşen evrende, toplumlar arasında ülkenin çağdaş kalmasını sağlayacak başka yenilikleri de gerçekleştirmektedir. Devrimcilik, Kemalizmi dogma olmaktan kurtaran, onu geleceğin yeni oluşumları, gelişmeleri, değişimleri karşısında sürekli kılan ilkedir.

Atatürkçü düşünce çağdaştırıcı bir ideoloji olarak yeniliğe açık olmuş, sürekli olarak yeniliğe yönelmeyi amaç edinmiştir. Bunu gerçekleştirecek ilke de devrimcilik ilkesidir. Atatürkçülük ideolojisi devrimcilik ilkesi ile çağdaş uygarlık düzeyinin de üzerine ulaşma gayretini ifade etmektedir. Devrimciliğin amacı, Türk Devrimi'ni dogma olmaktan kurtaran, değişimleri sürekli kılmaktır.

Kemalizm, 1920 yılından başlayarak Türk devriminin temelini oluşturan düşünce akımının baştan sona bir özetidir. Suna Kılı'nın sözcükleriyle Kemalizm, Türkiye ulus-devletinin ülküsüdür.⁹⁴ Kemalizm değişmezliği değil, ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü ve laiklik konularında ödün vermeden, değişebilirliği öngörür. Devrimcilik, bu düşüncenin, bu önermenin ilkeleştirilmesidir. Çağdaşlaşmanın en büyük engeli, devrimleri dogmalaştırmak, ilkeleri yeni gelişmeler karşısında yeni isterlere yanıt veremez hale dönüştürmektir.

4.2 Türk Devriminin Niteliği

Tarihteki devrimler içinde önemli bir yeri olan Türk Devrimi, kendi içinde tutarlı ve sistemli bir bütün oluşturmaktadır. Ulusal Kurtuluş Savaşı ile bağımsızlığını kazanan Türkiye böylece yenileşme ve çağdaşlaşma yoluna adım atmıştır. Yenileşme ve çağdaşlaşma hareketleri ortaya atılan ilkeler ve onların pratik alanda uygulayıcısı olma niteliğini taşıyan devrimlerle gerçekleştirilmiştir.

Batıdaki Aydınlanma hareketi, bir düşün ve eylem akımı olarak süregelen ve aralarında Türk Devrimi de olmak üzere birçok önemli devrime düşünce vermiş tarihsel bir değere sahiptir. Türk Devrimi, Aydınlanma hareketi çerçevesinde çeşitli düşünürler tarafından incelenmiş ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ayrıca, Türk Devrimi'nin etkileşim içinde olduğu düşünce akımları ve felsefe sistemleri ile ilgili çeşitli araştırmalar da yapılmıştır. Atatürkçü gelişme yönteminin kendine özgü ulusal bir proje oluşu, birlikte incelendiğinde, Aydınlanma hareketi ile Türk Devrimi arasında çeşitli etkileşimlere de rastlanabilir.

⁹⁴ Suna KİLİ; **Türkiye ve Dünya Açısından Atatürk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.65.

Aydınlanma, İlk Çağda akla değer verilip, bir çok sorunun akılla çözümlenmeye çalışılması çabalarıyla başlayıp, bilimle desteklenerek, günümüze kadar gelmiş ve devam eden bir hareket, bir akım olmuştur. Aydınlanma hareketini geleceğe taşıyan, ayrıca bir çok yönüyle onu aşan Türk Devrimi ise sömürgeciliğe karşı kazanılmış bir zafer olarak tarihe önemli bir örnek teşkil edecek niteliktedir.

Türk devrimi, elbette her şeyden önce bir kültür devrimidir. “Yeni İnsan”ı yaratmak ve onu itici güç olarak kullanmak amacını taşıyordu. Laikliğin kabulünden Köy Enstitüleri’ne kadar bir dizi atılım, bu devrimin basamaklarıydı. Bunun yanında demokrasinin kurumlarını oluşturma ve geleceğin sivil toplumunun temellerini atma çabaları da bu “Aydınlanma”nın parçaları olmuştur.⁹⁵

Türk Devriminin niteliğini oluşturan önemli özellikleri vardır. Bunlar aşağıdaki alt bölümlerde sıralanmıştır.

4.2.1 Sömürgeciliğe Karşı Olma

Türk Kurtuluş Savaşı’nın dünyanın ilk emperyalizm karşıtı savaşı olduğu söylenebilir. Atatürk’ün insancıl, özgürlükçü ve barışçı bakış açısı ile, Türk Devrimine verdiği yön, şu sözlerinde de açıkça görülmektedir: “Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve soy farkı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağı egemen olacaktır.” Bu sözleri dünyada ilk söyleyen ve bugüne değin en tutarlı olarak söyleyen Atatürk olmuştur. Çünkü sömürgeci düzenin yapısını ve işleyişini doğru olarak tanımış, ondan kurtuluşun en kalıcı ilkesini de bulmuştur. Atatürk’ün düşüncelerine ve eylemlerine uygarlık tasarımı değeri kazandıran temel özelliklerden biri de budur.⁹⁶

Türk Devrimi’nin başarısı sadece Ankara ile geleneksel ilişkileri bulunan ülkeler üzerinde değil, dünya üzerinde bütünüyle sömürgeleştirilen ve sömürgeleştiren ülkeler üzerinde etkide bulunmuştur.⁹⁷

Batı-dışı dünyanın Aydınlanmaya ulaşmasını engelleyen baş etken sömürgeciliktir. Türk Devrimi anti-emperyalist yapısıyla sömürgeciliğe karşı başarı kazanmış ve Aydınlanma hareketi olarak batı-dışı dünyaya örnek oluşturmuştur.

⁹⁵ Suna KİLİ, *Türkiye ve Dünya Açısından Atatürk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.33.

⁹⁶ Özer OZANKAYA, *a.g.e.*, s.55.

⁹⁷ Özer OZANKAYA, *Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.264.

4.2.2 Ulusal ve Demokratik Yapı

Türk Devrimine ulusal ve demokratik devrim niteliği veren ilkeler iki grupta incelenebilir. Bunlardan ilki, egemenliğin kayıtsız, şartsız millete ait olduğunu kabul eden demokratik ilke; ikincisi, bu egemenliğin millî sınırlar içinde uygulanacağını ifade eden ulusallık ilkesidir. Demokratik ilke bildiri halinde Amasya Tamimi olarak dünyaya duyurulmuş ve kongrelerde geliştirilerek 1921 Anayasasına birinci madde olarak girmiştir.⁹⁸

Türk Devriminin ulusallık ilkesi, ilk ifadesini “ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür, parçalanamaz” şeklinde Erzurum Kongresinde bulmuş, Sivas Kongresinde tüm ulusa mal edilmiş ve sonunda İstanbul’da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisinde Misak-ı Millî adını almıştır. Kurtuluş Savaşının önemli safhalarından biri de TBMM dönemidir. Bunun nedeni, düşmanın bu dönemde yenilmiş olması ve Atatürk’ün liderliğinin yasal temellere oturtulmuş olmasıdır.

Türk devrimi ulusal olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş, propaganda yolu ile yabancı ülkeleri etkileme yolunu seçmemiş, Yeni kurduğu dengeyi ana ilkelere dinsel bir düşünüş vermeye çalışmamıştır.⁹⁹

Türkiye Cumhuriyeti, aynı zamanda, demokratik yönetim ile bilimsel düşünüş biçiminin aynı olduğu bilinci üzerinde yükselmiştir. Başka deyişle, Türkiye Cumhuriyeti, bilimsel düşüncenin geçerlilik ilkeleri ile demokratik düzenin yasallık ilkelerinin aynı nitelikte olduğu bilincine dayalıdır ve ona tüm uygar insanlığa örneklik edecek niteliği kazandıran da bu yönüdür.¹⁰⁰

4.2.3 Türk Devrimi ve İdeoloji

Toplumdaki muhalefeti tek hedefe yönlendirilecek bir ideolojinin varlığı, toplumu yalnız devrim öncesi değil, devrim sonrası da seferber edecek ideolojinin varlığı, başka zaman ve mekânda başarıya ulaşmış bir ideolojinin varlığı, bir devrimin oluşmasını destekleyen bir koşuldur.

Türk Devriminin ideolojisi, çağdaşlaşmak, bilinçli olarak yeniliğe yönelmektir. Kemalizm çağdaşlaştırıcı bir düşünce akımı olarak yeniliğe açık olmuş, yeniliğe sürekli olarak yönelmeyi ilke edinmiştir. Bu ilke Kemalizm’in devrimcilik ilkesidir. Devrimcilik ilkesi, Türkiye’nin bağımsızlığı, çağdaşlaşması, ülkesi ve ulusuyla

⁹⁸ Taner TİMUR, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitapevi, Ankara, 1994, s.250.

⁹⁹ George DUHAMEL, *Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti*, (çev:C.Yücel), Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.28.

¹⁰⁰ Özer OZANKAYA, *Cumhuriyet Çınarı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.7.

bölünmez bütünlüğü, laik toplum temellerinden uzaklaşmadan zamanla gelişebilmesi için Türk Devrimine gerekli esnekliği sağlamaktadır.

4.2.4 Türk Devrimi ve Laiklik

Ortaçağda, Hristiyan dünyasında da, kilise adamlarına “Clerici” (Cleras=Ruhban sınıfı), bu grubun dışında kalan inanmışlar topluluğuna ise “Laici” deniliyordu. Bu kelime ruhban sınıfından olmayan halk anlamında kullanılmıştır.¹⁰¹ Fransızca “Laic” veya “Laique” kelimeleri, “dünya işlerinin din işlerinden, dini otoriteden bağımsız olarak ele alan” anlamına gelmektedir. Yine Fransızca’da kullanılan “Laicisme” tabirinin karşılığı “çağdaş, zamanla değişir” olan demektir.¹⁰² Laikliğin günümüz anlayışına uygun şekilde, din ve devletin birbirinden ayrılması olarak anlaşılmasının başlangıcı ise 18.yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. 18.yüzyıla gelinceye kadar devlet yasallığını dinden sağlamakta ve devletin temelini tanrısal haklar teşkil etmekteydi. Devletin resmî bir dini bulunmakta ve bu dinin dışında kalanlara eşit muamele edilmemekteydi. 18. yüzyılın sonlarındaki Fransız Devrimi gibi siyasal ve toplumsal gelişmeler bu anlayışın değişmesine yol açmış, devlet ve siyaset meşruiyetini artık din olgusundan değil akıl ve bilimden sağlamaya başlamıştır. Böylece bugünkü anlamda laiklik anlayışının önü açılmıştır.

İnsan ile tanrısı arasına papaz gibi bir aracı koyan, böylece Hristiyanım diyenlerin yaşamına karışma hakkı tanıyan, kiliseye sürekli gelme isteği yaratan Hristiyanlık, laikliği benimseyebiliyor ve laik toplumla bağdaşabiliyor, kendisini bu derece yenileyebiliyor da, bunların tümünden arınmış İslâm dininin demokrasiyle ve aynı şey demek olan laiklikle propagandası içerde ve dışarıda olanca gücüyle yapıyor. Bu çelişkili durum, İslâm dininin halen sömürgecilerin elinde bir çıkar aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰³

Dünyanın diğer uygar toplumlarında olduğu gibi Atatürk Türkiye’sinde de laiklik, bireylerin birey olarak diledikleri dinsel inanca sahip olmalarına ya da hiçbir dinsel inanca sahip olmamalarına başta devlet, hiç kimsenin karışmaması olarak anlaşılır.¹⁰⁴

Bir ülkenin, tarihi, sosyal düzeyi, siyasal şartları ile ülkede yaygın olan dinin özellikleri, o ülke için geçerli olan laiklik anlayış ve uygulamasını geniş ölçüde

¹⁰¹ Enver Ziya KARAL, **Atatürk ve Devrim**, O.D.T.Ü. yayınları, Ankara, 1998, s.175.

¹⁰² Niyazi BERKES, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yayıncılık, İstanbul,1984, s.175.

¹⁰³ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.349.

¹⁰⁴ Özer OZANKAYA, **Türkiye’de Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s.104.

etkilemektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, laiklik sadece felsefî, ideolojik bir kavramdan ibaret olmayıp; hayata geçirilen, yaşam içinde uygulanan bir ilkedir. Böyle olunca uygulandığı ülkenin dinsel, siyasal ve sosyal şartları, laiklik anlayışını biçimlendirmektedir.¹⁰⁵

Ancak başka toplumlarda olduğu gibi, Türkiye’de de laik düzeni benimsemeyenler laiklik, laik devlet, laik toplum düzeni gibi kavramlara eksik ya da yanlış tanımlamalar getirmişlerdir. Bu eksik ve yanlış tanımlamalar karşısında şu noktaları vurgulamak gereklidir.

a) Laiklik, “dinle devletin birbirinden ayrı olması” tanımının yüzeysel olarak anlaşılmasına dayalı “din alanında kim ne yaparsa yapsın, devlet karışmaz” anlamını taşımaz.

b) Laiklik devlet gücünün, otoritesinin ve olanaklarının her hangi bir dinsel inancın ya da inançsızlığın eğitilip, öğretilip, yayılmasında kullanılması demek değildir. Çünkü böyle bir durumda başka dinden olanların, veya aynı dini ayrı biçimde yorumlayanların ya da her hangi bir dinsel inancı olmayanların inanç ve vicdan özgürlükleri ortadan kaldırılmış olur.

Türkiye’de 1946’dan başlayarak dile getirilen ve Türk Devrimini önemli ölçüde yaralayabilecek bu yanlış tanımlamalar, bilim adına en ayrıntılı anlatımını, kendisi bugün hayatta olmayan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in “Din Özgürlüğü” adlı bir incelemesinde bulmuştur.¹⁰⁶

Felsefî açıdan laiklik, bilginin kaynağının tanrısal olmaktan çıkartılıp, tamamen beşerî-rasyonel temellere oturtulmasıyla ilgilidir. Bu anlayış, doğüstü güç tasarımlarına dayandırılan fizik ötesi (metafizik) ve ilâhi (teolojik) inanış ve varsayımların, rasyonel bilgiden ayrılmasını sağlar. İnsanlık ile ilgili problemlerin çözümünde rasyonel olanı metafizik olana tercih eder.¹⁰⁷ Bir başka deyişle laik-rasyonel düşünce, eski tanrısal evren anlayışı yerine rasyonel bir evren düşüncesini geliştirmiştir. Bu düşünce tarzı modern bilim anlayışını da etkilemiş ve modern bilime yerleşmiştir. Doğal olarak bu niteliği ile laikliğin din karşıtı felsefî bir boyutu

¹⁰⁵ Neda ARMANER, **Atatürk Din ve Laiklik**, Atatürkçülük II. Kitap, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1983, s.322.

¹⁰⁶ Özer OZANKAYA, **Türkiye’de Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s.104.

¹⁰⁷ Mustafa ERDOĞAN, **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, Liberal Düşünce Topluluğu yayınları, Ankara 1995, s.147.

oluşturduğu iddia edilebilir. Sonuç olarak laikliğin felsefi boyutta, iman ve inancın yerine aklın egemenliğini kabul ettiğini söyleyebiliriz.¹⁰⁸

Sosyolojik anlamda laiklik, dinin toplumsal yaşamdaki etkisinin en aza indirilmesini, toplumun büyük ölçüde “laik” olmasını ifade eder. Bir başka ifadeyle, toplumsal kurum, yapı ve ilişkilerde gizemli (mistik) ve us dışı (irrasyonel) kaynaklara başvurmanın yerine, insan aklına ve yaşam pratiğine başvurulması demektir. Metafizik bilgiler yerini insan aklına ve yaşam pratiğine bırakmakta, kamusal alanda “dünyaya dönük” ilgi ve duyarlılıklar ön plana çıkmaktadır. Laik toplumda, toplumsal alanda gerçekleştirilen eylemlerde dinsel veya gizemli (mistik) inançlar değil, rasyonel bir bakış açısıyla değerlendirilen toplumsal pratikler öne çıkar.¹⁰⁹

Bu anlayışta önemli olan nokta, insanın iç dünyası ile dış dünyası arasında ayırım yapabilmesi ve toplumsal ilişkilerini dış dünyaya göre düzenleyerek, laik düşünceyi esas alarak irrasyonel davranışlardan kaçınabilmeyi becerebilmesidir. Bu anlayışa göre laiklik, dinin fert vicdanından taşıp toplum ve ekonomi hayatına girmesini engellemek ve kurumlaşmasını durdurmak istemektedir.¹¹⁰ Kısaca, laiklik toplum yapısını ve sosyal yaşantıyı modern çağın gereklerine uyacak şekilde, modern bilimsel verilere göre kurumlaştırmak amacını taşır.

Siyasal bakımdan laiklik, devlet otoritesinin veya siyasal erkin yasallığını tanrısal bir kaynaktan değil dünyevî bir kaynaktan (halktan) almasıdır. Siyasî anlamda laiklik ancak, devletin doğrudan doğruya toplumun gereklerinin rasyonel analizi sonucunda oluşturulacak kurallara göre yönetilmesi ile sağlanabilir. Bu anlayışta siyasal erkin temeli, “doğal hukuk” gibi rasyonel ilkelere dayanan herhangi bir doktrin olabilir. Laik devlette, devletin siyasî yapısını, yönetimin işleyişini, toplumun yaşayışını düzenleyen yasa ve kuralları dini prensipler değil akıl ve toplumsal ihtiyaçlar tayin eder. Dolayısıyla laiklik, din ve devlet işlerinin birbirlerinden ayrılmasını ve dinin devlet işlerine karıştırılmamasını sağlamaya çalışır.¹¹¹

1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi’nde ise, aynı konu aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

¹⁰⁸ Turhan OLCAYTU, **Devrimimiz İlkelerimiz**, Ajan-Türk basımevi, Ankara, 1982, s.191.

¹⁰⁹ Mustafa ERDOĞAN, **a.g.e.**, s.54.

¹¹⁰ Bahri SAVCI, **Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981, s.78.

¹¹¹ Turhan FEYZİOĞLU, **Atatürk Yolu: Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1987, s.173.

“İnsanlar özgür ve hakları açısından eşit doğarlar. Hiç kimseye düşüncelerinden dolayı (bunlar dine ilişkin bile olsalar) karışamaz; yeter ki bu düşüncelerin açıklanışı, yasayla kurulmuş biçimiyle kamu düzenini bozmasın”.¹¹² Bu düşünce Amerika İnsan Hakları Bildirgesi ile, Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi’yle beraber Avrupa uygarlığının adım adım oluşmasında ve laikliğin doğmasında etkili olduğu gibi, 19.yüzyılın gerçekçilik akımları da, laik düşüncenin pekişmesini ve devletlerin hukuksal yapılarına girmesini sağlamıştır.¹¹³

Sonuç olarak laikliğin yukarıda da sözünü ettiğimiz içerdiği anlam gereği Aydınlanma Hareketinin ön koşulu olduğu söylenebilir. Akılcılık ve bilimsellik ancak özgür bir ortamda olanaklıdır. Toplumsal ve kişisel anlamda özgürlüğü sağlamakta, ilk olarak laiklik ilkesine bağlıdır. İşte bu söylenenlerden dolayı da, laiklik Türk Devriminin önemli bir niteliğini oluşturmaktadır.

4.3 Türk Devrimi ve Bazı Devrimlerle Etkileşimi

4.3.1 Fransız Devrimi

18.yüzyılın en köklü yenileşme hareketi sayılan Fransız Devrimi’nin konumuz açısından tarihsel gelişimini incelemek yerine, ne türden karşıtıklardan doğduğunu ve Aydınlanma hareketi açısından gelecek yüzyıllara ne gibi miraslar bıraktığını görmek ve bunları yorumlamak daha uygun olacaktır.

Devrim dediğimizde akla hemen 1789 Fransız Devrimi gelir. Bu devrim 18. yüzyıl filozoflarının yaydıkları özgürlük, akılcılık, bilimsellik ile ilgili yeni düşünceleri yardımıyla çabuklaştırılmıştır. Filozoflara, ekonomi bilginlerinin çabalarını da ekleyebiliriz.

Devrimin nedenleri olarak, kralın despotik idaresini, 18.yüzyılın ilk yarısında yoğun biçimde yaşanan yenilikçi hareketi oluşturan düşün insanların varlığını, Orta Çağ’dan kalma feodal düzeni, yozlaşan kilise kurumunu, sınıfların eşitsizliğini, ekonomik açıdan güçlenen burjuvaların yönetimde söz sahibi olma isteklerini sayabiliriz. Fransa’da eski devlet düzeninde, toplum katmanları arasında hukuk bakımından büyük bir eşitsizlik vardı. Osmanlı döneminde Türkiye’de Fransa’da görülen anlamda bir toplumsal eşitsizlik olmamıştır.¹¹⁴

¹¹² Özer OZANKAYA, **Türkiye’de Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s.82.

¹¹³ Hüsamettin ÜNSAL, **Laiklik ve Atatürk’ün Laiklik Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C.V, s:15, s.96.

¹¹⁴ Celal NURİ, **Türk Devrimi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.82.

Türk Devrimi ulusçuluk ilkesinin zaferinin sonucudur. Oysa Fransız Devrimi'nden çok önce Fransız ulusluğu olanca açıklık ve kesinliği ile ortaya çıkmıştır.¹¹⁵ Türkiye'den başka hiçbir ülkede bu denli radikal bir tutumla uygulanamamıştır. Fransız ihtilâli, siyasi kurumlar arasında sınırlı kalmıştır.¹¹⁶

4.3.2 Rus Devrimi

Yakın Çağ tarihinin kuşkusuz en önemli olayı Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi'dir. Bu devrimin sebeplerini, Fransız Devrimi'nden beri Rusya'nın içinde oluşan uzun soluklu gelişmelerde aramak gerekir. Bu gelişmeleri de üç başlık altında toplayabiliriz. Fransız Devrimi'nin oluşturduğu liberal akımın etkisiyle ortaya çıkan düşünce akımları, Rusya'da Marksist düşüncelerin yayılmasına sebep olan köylü sorunu ve 1800'lerden itibaren Rusya'da endüstrinin gelişmesiyle ortaya çıkmış olan işçi sorunu.¹¹⁷

Fransız yazar Paul Gentizon, 1929 yılında kaleme aldığı kitabında Türk Devrimi'ni, Fransız İhtilâli'nden ve Rus Devrimi'nden daha ileride bulur. Ona göre; Sürekli devrim anlayışı, Türkiye'den başka hiçbir ülkede bu denli radikal bir tutumla uygulanamamıştır. Fransız ihtilâli, siyasi kurumlar arasında sınırlı kalmış, Rus İhtilâli sosyal alanları sarsmıştır.

Yalnızca Türk Devrimi, siyasal kurumları, sosyal ilişkileri, dinsel alışkanlıkları, aile ilişkilerini, ekonomik yaşamı ve toplumun ahlâk değerlerini ele almış ve bunları devrimci yöntemlerle, köklü bir biçimde yenilemiştir. Her değişim yeni bir değişime neden olmuş, her yenilik bir başka yeniliğe kaynaklık etmiştir ve bunların tümü halkın yaşamında yer tutmuştur.¹¹⁸

Paul Gentizon'un da yukarıda belirttiği üzere Mustafa Kemal Atatürk akli ve bilimsel yöntemleri kullanarak Türk toplumunun öteden beri hazır bulmuş ve uygulamış olduğu geleneksel şemalardan kurtararak, gerek bireylerin yaşam biçimlerini, gerekse toplumun yaşam düzenini değiştirerek Avrupa'nın çok geniş bir zaman süresince başarabilmiş olduğu Aydınlanma Çağını Türk toplumu için üstün dehasıyla çok kısa bir zaman içinde gerçekleştirmiştir. Tarihte görülmüş hiçbir devrimde birey, aile, toplum, siyasi kurumlar, ekonomi, ahlak ve din gibi tüm alanları kapsayan bir değişim söz konusu değildir.

¹¹⁵ Celal NURİ, a.g.e. , s.83.

¹¹⁶ Paul GENTİZON, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1994, s.164.

¹¹⁷ Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1991, s.130-131.

¹¹⁸ Paul GENTİZON, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1994, s.164.

Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nde "demokratik meşruluk" kavramı bulunmadığından, iç savaştan halkı sakınmak kaygısı bulunmamış, milyonlarca insanın ölümüne yol açan Beyaz-Kızıl savaşı yaşanmıştır.¹¹⁹

Türk Devrimi hiçbir yönden Rus devrimi ile benzerlik göstermez. Türkler kurtuluşları ve kalkınmaları için ulusçuluk ilkesini benimsedikleri bir dönemde, Ruslar bunun tam tersini seçip, ulus olma özelliğini yadsımışlardır. Rus Devrimi mülk edinme hakkını yadsıma üzerine kuruludur, Türk anayasası ise (madde75) Osmanlı anayasasında olmayan bir söylemle çok açık bir biçimde bu hakkı yüceltmeye çalışır.¹²⁰

4.3.3 Çin Devrimi

Çin'de 1895'den sonra köklü bir reform isteminde olan aydın sınıf, Kantonlu bilgin Guang-you-vey (1825-1927) önderliğinde eyleme geçmiştir. Guang-you-vey temelini Kofüçyüçülüğün oluşturacağı anayasal bir monarşiden yanaydı. Guang, İmparator GuangHsü'yü ulusun Avrupalılaştırılması gereğine inandırmıştır. Ancak çıkarlarının zedelendiğini gören İmparatoriçe Tsi-Hsi, Mançu askeri desteği ile yönetimi yeniden ele geçirip, İmparatoru hapsedirmiştir. Bu reform hareketinden bir yıl sonra, "Boxer" adı verilen bir derneğin üyeleri, Şantung'da Hıristiyan misyonerlere saldırmaya yönelik kampanyalar başlatmışlar. Buna karşılık sarayın hareketleri desteklercesine takındığı umursamaz tutum, Alman büyükelçisinin ölmesine, Batılı devletlerin ortak bir hareket düzenlemesine neden olmuş, İmparatoriçenin, Pekin'den ayrılıp, Sian'a kaçmasıyla bu ortak hareket sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak Çin, koşulları çok ağır olan Boxer Protokolü'nü imzalayarak, ülkedeki sömürgecileri korumaya yönelik önlemler almayı, Batılı devletlerin sömürgeleştirme amacıyla yatırımlarına izin vermeyi, 2 milyon giderim ödemeyi kabul etmiştir.

İmparatoriçe Tsi-Hsi'nin 1902 de Pekin'e dönmesi ile birçok reformun gerçekleştirdiği yeni bir döneme geçilmiştir. Mançu hanedanına karşı, A.B.D'den parasal destek sağlamaya çalışan Sun Yat Sen'in yanı sıra, 1900'den sonra özellikle Japonya'da Mançu hanedanına karşı ayaklanan devrimci gruplar ortaya çıkmıştır. 1905'de Sun Yat Sen yandaşlarıyla, devrimci öğrenciler grubu Tokyo'da Sun'ın

¹¹⁹ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.5.

¹²⁰ Celal NURİ, **a.g.e.**, s.85.

ilkeleri altında birleşerek, ortak bir hareket başlatmışlardır.1911’de ayaklanmalar doruğa ulaşmış, ayaklanmaları bastırmakla görevli General Yuen Şi-Kay, gizlice cumhuriyetçilerle anlaşmış ve imparatora tahtını bırakmayı öğütlemiştir.Küçük bir çocuk olan İmparator Henry Pu-Yi’nin tahtı bıraktığını duyurması, sadece Mançu Hanedanı’nın değil, İmparatorluğun da sonu olmuş, 10 Mart 1912’de Nankin’de toplanan ulusal meclis, Sun-Yat Sen’in çabalarıyla, General Yun-Şi-Kay’ı cumhurbaşkanı seçmiştir.

Çin Devrimi, toplum içindeki aydın kesimin, yenileşme ve özgür bir ortam isteği doğrultusunda ortaya çıkmış ve iktidara sahip olma çabalarıyla şekillenmiş bir devrimdir. Türk Devrimi ise özgürlük ve bağımsızlık arayışı sonucu ortaya çıkan bir ulusal egemenlik arayışıdır. Sonuç olarak, yukarıda görüldüğü üzere Çin Devrimi koşulları ve oluşum aşaması yönünden, Türk Devrimi ile hiçbir benzerlik göstermemektedir.

Fransız Devrimi, Rus Devrimi, Çin Devrimi ve daha birçok sosyalist devrimlerin iç savaşlardan geçen kanlı yolları anımsandığında, Türk Devriminin insan sevgisi, demokratik yasallığı tutarlı olarak temel alan yöntemiyle de yepyeni bir yaklaşım olduğu anlaşılır. Bu yaklaşımın özü, Türk Devrimi’nin başka devrimlerden farklı olarak “Amaç için her türlü araç yasalır.” dememesi, tam tersine amaç ile aracın birbirini etkilediğinin bilinciyle davranmış olmasıdır. Türk Devrimi’nin amacı demokrasi olduğu için, başvurduğu yol ve yöntemlerin de, asıl amaç olan demokrasiye ulaşılmasını engelliyecek nitelikte olmamasına en büyük özeni göstermiştir.¹²¹

Asıl amaç olan demokrasinin gerekçesini, Aydınlanma düşüncesinin temelinde olan birey hak ve özgürlükleri, dolayısıyla da insancıl ve barışçıl bir yaklaşım yatmaktadır.Bu yaklaşım Türk Devrimi’nin gerekçesini de oluşturmaktadır.

Türk Devrimi, tarih boyunca görülen devrimlerin hiçbirine benzemeyen özgün devrimdir. Onun başardıkları, diğer devrimlerin başardıklarından bambaşka bir yapıya sahiptir.Örneğin hiçbiri dil, yazı vb. konulara değinmemiştir.Hiçbiri, etkiledikleri ulusların bilim felsefesini, düşünme metotlarını, kısacası bütün alın yazısını değiştirme yükünü omuzlarına alamamıştır.¹²²

¹²¹ Özer OZANKAYA, a.g.e. , s.5

¹²² George DUHAMEL, a.g.e., s.28

5. ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE YAPISI VE DEVRİMLERE YANSIMALARI

5.1 Atatürk'ün Felsefi Düşünceleri

Atatürk: “Felsefe, evren karşısında akılcı davranıştır. Bu nedenle felsefe bilmeyen insan, edebiyatçı da, politikacı da olamaz. Felsefe bilmeyen bir asker, Belki bir savaş kazanır, ama savaşı anlayamaz ve anlayamadığı için yararlanamaz. Ben felsefeyi severim, ama, sistemleri sevmem, sistemler tek gerçeğe dayanırlar. Bu sistemlerde bir gerçeklik payı vardır. Evrenin tek nedene bağlanamayacak kadar karmaşık bir yapısı olduğuna inanıyorum; benim prensibim her olayı kendi yasaları içinde incelemektir. Ancak bunu yaparken, hiçbir zaman evreni ve insanı gözden kaçırmam. Evrenle insanla çatışan düşünce yararlı olamaz.” diyor.¹²³

Görülmektedir ki Atatürk'ü herhangi bir düşünce akımına dahil etmek olanaklı değildir. Çünkü o, sistemlere karşı kuşku tutumu ile ve sürekli araştırıp inceleyen yapısıyla başarı kazanmıştır. Atatürk düşüncesinin başlıca özelliği, bir fikrin doğru olması kadar, insancıl olmasını da gerektirmesidir. İşte bundan dolayı insanın özgürlüğünü kısıtlayan her türlü sömürgeciliğe ve baskıcılığa karşıdır. Bu görüşünü sık sık vurguladığı gibi eylemlerinde de göstermiştir.

Atatürk'ün düşüncelerinin temelinde, akılcılık, bilim, vicdan ve düşünce özgürlüğüne saygı, ulusal bütünlük sosyal dayanışma, ulusal ve uluslar arası barış kavramları yer almaktadır. Atatürk'ün tüm eylemlerinde ve söylemlerinde akılcılık baskındır. Gerçeği bulmak ve görmek için insan aklına ve bilime önem vermiştir. Akılcı yaklaşımla, gerçeğin objektif şekilde değerlendirilebileceğini düşünmüştür.

Atatürk'ün benimsediği akılcılık kavramı en geniş anlamı ile, tüm bilimsel yaklaşımı ve ilerici çağdaş bilimi içeren bir nitelik olarak ele alınmıştır. Akıl, mantık, bilim, fen, uygarlık sözcüklerini birlikte kullanarak akılcılığı, akıl ve mantık dışı boş inançlara, bilimsel verilere aykırı olan ön yargılara ve insanla toplumu bir noktada dondurup, değişmez kalıplar içinde hapseden dogmatik düşünceye karşı gelmek olarak tanımlanmıştır.

Atatürk bütün hayatı boyunca sorumluluk duygusuna çok önem vermiştir. Bunun bir örneğini şu ifadesinde görebiliriz. “Bazı kumandanlarca yükünü başkalarına yükletmek cihetlerine sapılmaya başlandığı fikrine bile düşüldü.

¹²³ İsmet BOZDAĞ, *Atatürk'ün fikir kaynakları*, Milliyet Gazetesi, 10.10.1973

Hakikaten sorumluluk yükü her şeyden, ölümden de ağırdır.”¹²⁴ Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Atatürk sorumluluk bilincinin farkında olarak, bütün hayatı boyunca attığı her adımda bu bilinçle hareket etmiştir. Bunu, onun meslek hayatına ait kronolojide de görebiliriz. Onun, bütün uygulamaları çok yönlü bir düşünme ve plânlama aşamasından geçirilmiş, plânlı ve programlı şekilde sunulmuştur.

Atatürk’ün sorumluluk duygusunun güçlü bir ifadesini şu sözlerinden de anlayabiliriz: “Efendiler, karşıtların hiçbir temele dayanmayan gösterileri yüzünden Meclis kararı istenmeyen biçimde belirince ne oldu biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumda, boşlukta bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben ordunun komutasını bırakmıyorsam, yasaya aykırı hareket ediyorum! Meclis’te beliren oya göre hemen el çekmeyi isterdim. Ama düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı! Bunun için bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım!”¹²⁵ Atatürk görev ve sorumluluklarını her şeyin üstünde tutarak, akılcı yaklaşımı ile attığı her adımda tutarlı ve plânlı bir sistem oluşturmuştur. Bu özelliğinde onun aldığı eğitimin ve okuduğu kitapların etkisi de büyüktür

“Bireyler düşünür olmalıdır. Bireyler düşünür olmadıkça, bir toplumu iyiye de kötüye de herkes yönlendirebilir. Onun için örgütümüzde işe köyden, mahalleden, yani bireyden başlıyoruz.”¹²⁶ İşte bu sözleriyle Atatürk insanın ve dolayısı ile de toplumun aydınlanmasının gerekliliğinin önemini vurgulamaktadır.

“Sözlerin ve kuramların önünde gitmek!” Bu, Türk Devrimi önderinin, yaşamın kuramları izlemediğini kuramların yaşamı izleyerek kendilerini gerekli değişikliklerden geçirmeleri gerektiğini derinden kavramış olduğunu açıkça göstermektedir. Atatürk’ün SÖYLEV’de vurguladığı görüşe göre, Türk Devrimi’ne ilişkin program temelli ve işlemseldir. Uygulanamayacak düşünceleri, kuramsal ayrıntıları yaldızlayıp bir doktrin oluşturulmamış; ulusun maddî ve manevî gelişme gereksinimleri doğrultusunda sözlerin ve kuramların önünde gidilmiştir. Atatürk’ün yaşam ve düşüncesini inceleyenlerden örneğin Blanco Villalta O’nun bu özelliğinden dolayı aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

¹²⁴ Afet İNAN, **M. Kemal Atatürk’ün Karlsbad Anıları**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.44.

¹²⁵ Mustafa Kemal ATATÜRK, **Söylev(Nutuk) Seçmeler**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.167-168.

¹²⁶ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.131.

“Atatürk, Doğu ve Batı’daki güç kutuplarına kendisini bağlayabilecek her türlü bağdan özgür, kendi kararlarını kendisi verebilen bir Türkiye yarattı. Bu bakımdan Sakarya’nın kahramanı, Üçüncü Dünyanın da öncüsü sayılabilir.”

Yukarıdaki görüş, Türk ulusunu sömürgeciliğin boyunduruğundan kurtarılmış olduğunun açık bir anlatımıdır.

“Atatürk insanlık tarihinin kaydettiği zafer taklarının altından, asıl olarak bütün zamanların en büyük komutanlarından biri özelliği ile değil, bir ulusu bağımsızlığına kavuşturup yeni, çağdaş ve gönencili bir devlet kurucusu niteliği ile de değil, asıl olarak siyaset kuramının en büyük filozoflarından biri olarak geçmiştir. Atatürk, insanlığın geleceği için geniş olanaklar içeren bir siyasal plân katkısında bulunmuştur: ortaya attığında tümüyle devrimci nitelik taşıyan bir düzen; ekonominin yönetiminde temel sorumluluğu devlete veren ve devleti, zorunlu ve yararlı olduğu ölçüde ekonomiye karıştıran ama onun ötesine de geçirtmeyen, ekonomik ve toplumsal nitelikte bir siyasal düzen ve yöneticilerini seçmekte, kendi düşüncelerini benimsemekte, vicdanî inançlarında tam anlamıyla özgür olan ve seçim hakkına sahip bulunan bir ulus yarattı.”¹²⁷

Bu görüş Büyük Deha’nın gerçekleştirdiği uygarlık projesine ilişkin felsefenin değişik bir yorumudur; aynı zamanda da çağdaş Türk kültürünün eksenini oluşturan, “bilimsel düşünce yapısı” ile “demokratik yönetim” ilkelerinin gerçekte özleri aynı iki temel ilkesidir.

Kemalizmin, çağdaşlaşmanın düşünce sistemi ve aksiyon programı olmak yönünden bir ideoloji olduğunu ileri sürmek mümkündür. Kemalizm benzeri milliyetçi ideolojiler, bağımsızlığı tehlikeye girmiş bir ülkedeki sınıfsal değil, ulusal bir başkaldırıdır. İdeolojilerin toplum güçlerini toparlayarak olumlu yöne doğru kanalize etmeleri, ideolojilerde düşünürlerin ve sistemi yaratanların önemsiz olduğu anlamına gelmez. Tersine, ideolojileri yaratanlar aynı zamanda toplumun önderleri konumundadırlar. Mustafa Kemal’de, Montesquieu, Adam Smith, Karl Marx ve Victor Hugo gibi, kendi çağının ve toplumunun haykırışlarını algılayan ve bu haykırışları bir sistem dahilinde belirli hedeflere doğru kanalize eden, toplumun düşünce ve eylem önderidir. Bu saydığımız düşünürlerin kurdukları sistemlerin unsurları, ana düşünceleri ve amaçları toplumda oluşur, toplumda birikir, onlar da toplumlarının gereksinmelerini algılayıp, kavrayıp sistemleştirerek, toplumu

¹²⁷ Özer OZANKAYA, **Jakobenlik Yakıştırması**, (Makale), s.2-3.

yönlendirirler. Kişisel dehalarının etkisiyle ihtiyaçları algılama, bunları analiz etme ve senteze ulaştırma yetenekleri gelişmiştir. Birçok düşünür, toplumun disiplinsiz ve dağınık unsurlarına düzen vermiş, parçaları birleştirmiş ve toplumu eyleme geçirebilmiştir. Sistem ve ideolojiyi yaratanın ifade gücü, sentez yapma yeteneği kadar önemli bir husustur. Mustafa Kemal bu bakımdan da ender bulunabilen bir önderdir.

Çağımızın ünlü siyaset bilimcisi William Ebenstein'in da belirttiği üzere, ideolojileri,

-Dogmatik- Totaliter

-Pragmatik- Demokratik

şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür. Marksizim- Leninizm solun, Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm sağın dogmatik ve totaliter ideolojilerine örnek olarak verilebilir. Aralarında “Demokratik Sosyalizm” de bulunmak üzere, tüm çağdaş özgürlükçü rejimlerin “demokratik” olan ideolojilerinin temeli, Dogmatizm değil, Rasyonel Ampirizm ya da Pragmatizmdir. Mutlak ve değişmez doğruları savunduğuna inanan Dogmatizme karşı Pragmatizm, mutlak gerçek yerine deneye, akla, bilime ve gözleme dayanan, dolayısıyla zaman içinde değişebilen gerçekleri de kabul eder. Faşizmde liderin yanılmazlığı, Nasyonal-Sosyalizmde üstün ırk teorisi, Marksizmde sınıf kavgası, Liberal-Kapitalizmde görünmez el düzeni gibi değişmez, mutlak doğrular ve dolayısıyla dogmatik kavramlar, Pragmatik-Demokratik ideolojilerde, yerini akıl ve bilimin verilerine göre değişen gerçeklere bırakır. Kemalizm, bir yandan akıl ve bilime dayandığı, yani Pragmatik bir nitelik taşıdığı, öte yandan ise ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık ilkelerinden yola çıktığı ve özgürlükçü plüralist bir toplumun yaratılmasını öngördüğü için Pragmatik ve Demokratik ideolojiler sınıfında yer almaktadır.¹²⁸

Mustafa Kemal'in Pragmatizmle ilgisini ortaya koyan olay, Pragmatik düşünceyi savunan, Amerikan siyasal liberalizminin temsilcisi sayılan John Dewey'in 1924 yılında Türkiye'ye davet edilmesi ve eğitimde uygulama ve deneye yer veren, ilerici eğitim hareketinin öncüsü olan “Demokrasi ve Eğitim” adlı eserinin de 1928 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Pragmatist düşüncede “gerçek” ancak deneyin sonunda ortaya konur. Bu felsefe hiçbir metafizik inancı ve dogmayı kabul etmez. Harvard Üniversitesi öğretim üyesi filozof ve psikolog William James (1842-1910) tarafından

¹²⁸ İsmet GİRİTLİ, **Kemalizm İdeolojisi**, Atatürk Yolu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987, s.283.

1907 yılında yayınlanmış ‘‘Pragmatizm’’ adlı eserinde, bu düşünce özetle Şu Şekilde açıklanır: ‘‘Bir pragmatik soyutluktan, kötü apriori uslamalardan, değişmez ilkelere, kapalı sistemlerden uzak durur. Soyutluğa doğru, tam uygunluğa doğru, aksiyona doğru ve kuvvete doğru döner. Bu ampirik mizacın hükmü altına girip, akılcı mizaca samimi olarak hız vermektir. O sadece bir metottur. Hiçbir dogması ve metottan başka bir doktrini yoktur.’’ Kendisini hiçbir felsefe doktrini ile sınırlamayan Atatürk’ün, idealist, idealist olduğu kadar pragmatist olduğu söylenebilir. Bu nedenle Kemalizmi felsefi yönden ifade edecek en uygun terim, özgürlükçü demokrasinin de temelini teşkil eden ‘‘Plüralizm’’ olabilir.¹²⁹

İnsan ve toplum hayatı ile ilgili gerçekler ya tekçi ‘‘Monist’’ ya da çokçu ‘‘Plüralist’’ görüşle açıklanır. Atatürk’ün düşünce sisteminin araştırırken, bunu Pragmatizm ile sezgici felsefenin bir çeşit sentezi olan Plüralizme bağlamak mümkündür. Plüralizm, bünyesinde çeşitli felsefeleri barındıran bir sentezdir. Atatürk düşüncesi bütün demokratik ve laik dünya görüşleriyle uyuşan yani Plüralist görüşe uygun bir modernleşme anlayışıdır.¹³⁰

Plüralist felsefe, bitmemiş ve üzerinde devamlı olarak işleme gerektiren bir toplum sistemini kabul eder. Plüralizm bir filozof tarafından yaratıldıktan sonra başka filozoflarca geliştirilmiş bir sistem olmayıp, demokratik sosyal bir felsefedir. Birçok düşünürler tarafından işlenmiştir. Plüralizm çok defa Pragmatizm ve Realizm içermekle beraber bunların tekelinde de değildir. Plüralist felsefe, Monist anlayışta olduğu gibi durgun, oturmuş, tamamlanmış bir dünya değil, dinamik, hareketli ve devamlı olan, giderek olgunlaşan, yeniliklere açık ve yenilikler yaratan bir dünya görüşüdür.

Atatürk’ün, cumhuriyeti kurup biçimlendirirken düşüncelerinin temelinde Plüralizmden esinlenen çoğulcu ve demokratik bir ruh vardır. Onun davası, Türk Milletinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi için hür, bağımsız devletin temeli olan demokrasiyi kültür zenginliği ile güçlendirmek, eski, kalıplaşmış düşünceleri kökünden söküp atmak ve her türlü gerici düşünceden arındırılmış olarak ülkede ve toplumda, siyasi, idari, sosyal, ahlâki ve ekonomik reformları gerçekleştirmektir. Bunun için, ‘‘Bizce zaman ölçüsü geçmiş yüzyılların gevşetici zihniyetine değil, yüzyılımızın sürat ve hareket kavramına göre düşünölmelidir.’’ diyen Atatürk, Plüralizmin temeli olan ‘‘yaratıcı zaman’’a işaret etmektedir. Atatürk’te var olan

¹²⁹ İsmet GİRİTLİ, a.g.e, s.292.

¹³⁰ İsmet GİRİTLİ, **Günümüzde Atatürkçölük**, Der Yayınları, İstanbul, 1989, s.57.

düşünce tarzının temelinde, O'nun Batı uygarlığının 20. Yüzyılın başlarından beri Osmanlı liberal düşünce ortamını etkilemiş olan ilkeleriyle beslenmiş ve yetişmiş olması yatmaktadır. Herkesin fikrini sorar, kendi oluşturduğu düşünceleri ile sentezler oluşturur ve ortam uygun olduğu zaman da, inançlı ve kararlı bir eylem adamı olarak uygulamaya koyardı.¹³¹

5.2-Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Devrimlere Yansıması

Türkiye'yi doğuran devrim tek bir liderin, yani Atatürk'ün eseridir.O, sadık yardımcıları tarafından desteklenmiş ve yardım görmüş, bütün bir ulusun güveniyle, hayranlığıyla desteklenmiştir.İşte bu, Devrimin başarısının ana dayanağıdır.¹³²

Toplumda devrim gücü olan simgesel bir liderin varlığı, birleştirici bir liderin varlığı, liderin zamanlama konusundaki becerisi, toplumda etkileyici bir liderin varlığı, liderin gücünü kanıtlamış olması, bir devrimin oluşması için önemli olan koşullardır.

Batı medeniyetine ulaşma çabasının çok yönlü ve en verimli dönemi olan Cumhuriyet Dönemi, Türk modernleşmesinde güçlü bir liderin siyasal ve sosyal yapıyı nasıl değiştirebildiğini gösteren en önemli süreçtir.

Bir devrimin oluşmasında liderlik, diğer koşullar kadar önemlidir. Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki ordu komutanlıklarından, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında kongre başkanlıklarına, TBMM Başkanlığı ve Başkomutanlıktan yeni devletin Cumhurbaşkanlığına kadar çeşitli resmî liderlik görevlerinde bulunmuştur. Bu durum Atatürk'ün liderliğinin Türk Devrimi'ndeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.¹³³

Atatürkçü düşünce, Türkiye özelinde demokrasi düşüncesinin adıdır. Pek çok bilim, düşün ve siyaset adamının belirttiği gibi, tam bağımsızlıkçı olma, sömürgeciliğe karşıt olma, demokratik birlik ve yurt anlayışı, özgürlük ve laiklik anlayışındaki tutarlılık, ekonomik demokrasi, ulus üyelerini büyük çoğunluğunda gönüllü olarak davranış değişikliği sağlayan demokratik önderlik ve uluslar arası ilişkilerde kıskançlık, açgözlülük ve kin yerine, “Yurtta barış dünyada barış” ilkesini temel alan bir dış politika nitelikleri olduğundan,aynı zamanda uygar insanlığa yol

¹³¹ İsmet GİRİTLİ **Kemalizm İdeolojisi**, Atatürk Yolu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987, s.296.

¹³² George DUHAMEL, **Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.27.

¹³³ Emre KONGAR, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1998, s.220.

gösterecek olgunluk ve yetkinlikte bir demokrasi düşüncesidir. Bu nedenle her açıdan bir uygarlık projesi değerindedir.¹³⁴

Osmanlı aydınları ve devrimcileri, Osmanlıcılık-İslâmcılık-Türkçülük rüyalarından sıyrılarak Türk ulusçuluğuna ve bir “Türk Çağdaşlaşması”na varamamışlardı. Bu rüyaları ve çağdaş olmayan akımları tarih bitirdi. Gerçekçi bir çağdaşlaşma içinde, Mustafa Kemal’i yarattı. Onu Derne çöllerinden, Anafarta sırtlarından Anadolu’ya geçirdi. Orada ulusu kurtarma ve devleti kurma savaşı verdi. O, bunu tamamlayarak bir de Atatürk ulusçuluğunu kurdu. Sonra da bir “Türk Çağdaşlaşması”na girişti.¹³⁵ Atatürk, bir imparatorluğun enkazından güçlü ve çağdaş bir Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıkardı.¹³⁶

5.2.1 Ulusal Egemenlik Anlayışı

Atatürk Millî Mücadeleye “ulusal egemenlik” hedefi ile başlamış, daha Erzurum Kongresinden itibaren “millî iradenin başlıca güç kaynağı” olduğunu ilân etmiş, Sivas Kongresinin düşünce ve kararlarını aksettirmek üzere çıkarılan İrade-i Millîye gazetesinin adını Mustafa Kemal koymuştur. Atatürk, monarşiden millî hakimiyete geçişin önderi olup, milletin hakimiyetini reddeden her türlü diktacı görüş, O’nun ilkelerine aykırıdır. Atatürk annesinin mezarı başında “Milletin hakimiyeti uğruna canını vermeğe” vicdan ve namusu üzerine yemin etmiş bir insandır. Atatürk Büyük Nutuk’un başında, “Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı: O da millî hakimiyete dayanan, kayıtsız ve şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak” demek suretiyle, daha İstanbul’dan yola çıkmadan önce tasarlamış olduğu, Samsun’a ayak basar basmaz uygulamaya koyulduğu kararının “millî hakimiyet” olduğunu açıklamıştır.

Mustafa Kemal’e göre, ulusun kendi kaderini kendi elinde tutması demek olan ulusal egemenlik ilkesi, kuşkusuz ulusumuzun onuruna, mutluluğuna en uygun olanıdır. Egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta olması, bu egemenliğin en ufak parçasının dahi, sıfatı ve ismi ne olursa olsun, hiç kimseye verilmemesi anlamına gelmektedir.

Montesquieu, bir yönetim biçiminin gelişmesi, sürmesi, tutunması, yaşaması onu besleyen ilkeye bağlıdır. İnsanlar, bu ilkeye göre değer ölçülerini ayarlar,

¹³⁴ Özer OZANKAYA, **Mustafa Kemal’i “Atatürk” Yapan Düşünce Yapısı**, Makale, s.1.

¹³⁵ Bahri SAVCI, **Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981, s.193.

¹³⁶ Kamuran ARDIÇ, **Atatürk’le Çağdaşlaşmak**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. VI, sayı:18, Ankara, 1990, s.693.

duygularını, tutkularını bu ilkelerin etrafında toplarlar, derken, Yasaların Ruhu adlı eserinde Montesquieu, cumhuriyet yönetiminin temel ilkesini erdem olarak betimlemektedir. Demokratik cumhuriyet yönetiminin erdemi, yurttaş yararına işlemde bulunmak anlamına gelen yurttaşlık sevgisi, yasa saygısı, yani siyasi erdemdir.

Atatürk de, ulusal egemenlik ilkesinin yönetim biçimi olan cumhuriyet ile monarşi arasındaki farkı şöyle belirtmiştir: “Cumhuriyet erdeme dayanan bir yönetim biçimi olmasına karşılık, sultanlık korku ve tehdide dayanan bir yönetimdir. Erdem demek olan cumhuriyet yönetimi, namuslu, erdemli insanlar yetiştirirken, sultanlık ise, korkak, rezil, sefil insanlar yetiştirir.”¹³⁷

Cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ile beslenen Atatürk milliyetçiliği hiç kuşkusuz çağdaşlaşma yolunda atılan en önemli adımlardan biridir. Milliyetçilik ilkesi ile birlikte çağdaş, ulusal devlet kavramının da adı konmuştur. Atatürkçü düşüncede “birlik” ulusal devletle sağlanmıştır. Ulusçuluk ise bu birliği sağlayan en önemli unsur olarak göze çarpmakta ve ulusal devlet kurmanın ve çağdaşlaşmanın temelini oluşturmaktadır.¹³⁸

Atatürk düşüncesinde ulusal egemenlik, çoğunluk diktası değil, bütün ulusun doğal haklarından doğan özgür iradelerini kullanarak toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılma durumudur. O bu durumu şu sözleriyle açıklar: “ulusal amaçlar, ulusal irade, yalnız bir şahsın düşüncesinden değil, bütün millet bireylerinin arzularının, emellerinin birleşmesinden oluşur.”¹³⁹

Atatürk karakterce demokrat ve inanç bakımından özgürlüğün temsilcisiydi. Bu yüzden de Kurtuluş Savaşı sırasında TBMM de kendisine çok karşı gelinmiş, kurtuluşu zorlaştıracak durumlar içine girilmiş olduğu günlerde dahi, asla meclissiz kalmayı düşünmemiştir. Çünkü kuracağı devletin, ulusal egemenliğe dayalı demokratik bir cumhuriyet olacağına o günlerden çok önce karar vermiştir.¹⁴⁰

Türk Devrimini tarihin en büyük devrimi yapan, dünyada Aydınlanma yolunu açmış olan Batı'nın üstüne çıkararak, onun bu ilkeleri söylemekle kalmayıp uygulamaya koymasındır. İnsanlık henüz tam anlamıyla aydınlanmış mıdır? Kant' ın

¹³⁷ İhsan Fuat AKIN, **Türk Devrimi Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1989, s.197.

¹³⁸ Suna KİLİ, **Atatürk Devrimi**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1998, s.231.

¹³⁹ Utkan KOCATÜRK, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.31.

¹⁴⁰ Falih Rifki ATAY, **Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir?, Atatürk Ne idi?**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1990, s.24.

Aydınlanma sözü geçerliliğini hâlâ koruyor. Türk Devrimi bir ulusal egemenlik devrimi olması yanında aynı zamanda bir insanlık devrimi olmuştur; çünkü o bütün “mazlum” uluslara sesleniyordu. “Savunduğu bütün mazlum milletlerin davası” idi. “Yeni bir çağ yapacağımı” söylüyordu Atatürk. Gerçekten de dediği olmuş, yeryüzünde Türk Devrimi ile yeni bir çağ açılmıştı. Afrika’dan Asya’nın en uzak yerlerine kadar bütün uluslar Türk Devrimi ile birlikte uyanmaya başlamışlar, emperyalistlere baş kaldırılabileceğini görmüşlerdi. “İnsanlığa yönelik düşünce hareketi er geç başarılı olacaktır. Bütün ezilen milletler zalimleri bir gün yok edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve ezilen sözcükleri kalkacak, insanlık kendine yakışan bir sosyal duruma ulaşacaktır. Bizim milletimiz o zaman, bu amaca ulaşan milletler arasında önde gelmesiyle cidden iftihar edecektir.” 1922’de söylediği bu sözlerle Atatürk günümüz dünyasının, özellikle de üçüncü dünyanın habercisi oluyordu. İsteddiği de, kendi ulusunun olduğu kadar bütün ulusların, bütün insanlığın uygarlık yolunda ilerlemesidir. Sınıf ve ulus ayırımı yapmadan tüm insanlığa sesleniş ve bu seslenişin yankısız kalmayışı onun devrimini bütün öteki devrimlerin üstüne çıkarır.¹⁴¹

5.2.2 Bağımsızlık Anlayışı

Atatürk bağımsızlık konusundaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir. “Tam bağımsızlık bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev tüm ulusumuza ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi üstlenirken ne ölçüde yapılabileceği konusunda kuşkusuz çok düşündük. Ama, sonunda vardığımız kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlış işler yüzünden ulusumuz, sözde bağımsızdı, ama gerçekte bağımlı bulunuyordu. Biz onuruyla ve şerefiyle yaşamak isteyen bir ulusuz. Bu niteliklerden yoksun kalamayız... Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür... gibi alanlarda tam bağımsızlık ve özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinden yoksunluk, ulusun ve ülkenin, gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığın yoksunluğu demektir.”¹⁴²

Atatürk ‘ün son soluğuna kadar bağlı kaldığı düşünce, kişisel onurla ulusal onurun ayrılmaz biçimde birbirine bağlı olduğu, her ikisi için de özgürlük ve bağımsızlığın zorunlu olduğu düşüncesidir. Bu derin düşünce, ulusa karşı sorumlu bir hükümet düzenini, böyle bir hükümet düzenini kurup işletmek ise ussal, yani bilimsel

¹⁴¹ Bedia AKARSU, a.g.e. , s.91

¹⁴² Mustafa Kemal ATATÜRK, *Söylev I-II*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s.324.

düşüncenin toplumda yerleşmesini zorunlu kılar. Atatürk'ün deyişi ile, “Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir. Bence bu ulusta şeref, haysiyetin namus ve insanlığın varlığı ve sürekliliği, kesinlikle o ulusun özgür ve bağımsız olmasına bağlıdır. Ben bir kişi olarak bu niteliklerin bende bulunmasına çok önem veririm. Ancak bu niteliklerin ben bulunduğunu söyleyebilmem için üyesi olduğum ulusumun özgür ve bağımsız olduğunu görmek inancındayım.”¹⁴³

5.2.3 Laiklik Anlayışı

Atatürk'ün düşüncesinde ki laiklik, Türk modernleşmesinde etkin bir görev üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin ve çağdaş Türk toplumunun omurgasını biçimlendiren, çünkü halifeliği kaldıran, eğitim-öğretim birliği düzenini getiren ve Din İşleri (Şer'iyeye) ve Vakıflar Bakanlığını kaldıran 3 Mart 1924 günlü yasalar laiklikten ne anlaşılacak gerektiğini açıklıkla ortaya koymuştur. Bunlara hep birden laiklik yasaları denilmekte olması boşuna değildir.

Bunlardan Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığını kaldıran yasa, laik devlet ve toplum düzeninin tanımını, tüm uygar insanlığa bugün de örnek olacak yetkinlikle yapmıştır. Bu tanım aynen şöyledir:

“Türkiye Cumhuriyetinde insan ilişkileriyle ilgili hükümlerin yasalastırılması ve uygulanması Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu hükûmete aittir. İyile kötüyü ayırt edici İslâm dininin bundan başka inançları ve tapınmaları için Cumhuriyetin başkentinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.”¹⁴⁴

Mustafa Kemal'in reformlarına evrimci değil devrimci nitelik yükleyen de, bu reformların devlet ve toplum yapısını değiştiren gücü olmuştur. Demokratik devletçiliğe geçebilmek için laikliği bir devlet siyaseti olarak benimseyen ve sadece siyasal yapıyı değil toplumun tüm kurum ve de kurallarını modern çağın gereklerine uygun hale getiren Türk Devriminin bu radikal tarzının her şeyi ile yeni olan topluma yabancılaşan kişileri, özellikle de muhafazakar kesimi karşısına alması gayet doğaldır.

¹⁴³ Özer OZANKAYA, *Cumhuriyet ya da Demokrasi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 2002, s.8-9.

¹⁴⁴ Özer OZANKAYA, *Laik Devlet Kavramının Tanımı Yapılmıştır*, Makale, s.1.

Cumhuriyet dönemi laikleşme girişimleri kapsamında Türk Devrimi Suna Kili'nin belirttiği üzere, gerçek bir çağdaşlaşma modeli oluşturmaktadır. Doğaldır ki, Kemalist Devrimden ibaret olmayan Cumhuriyet dönemi laikleşme girişimlerini aynen batı laikleşme sürecinde olduğu gibi sadece reformların en yoğun olduğu dönem kapsamında değil, bu reform girişimlerini engelleyen veya yavaşlatan olayları da dahil ederek incelemek gerekmektedir.

Daha önce ki bölümde de belirttiğimiz üzere, ne yazık ki, Osmanlı döneminde Osmanlı toplumu bu gelişmelerin dışında kalmış, Yeni Çağ'ın getirdiği laik düzen içinde gelişen çağdaş kültür düzeyine erişememiş ve sonunda birbiri ardına gelen yenilgilerle topraklarının ve İstanbul'un da işgali ile imparatorluk sona ermiştir.

Osmanlı tarihinde III.Selim, II.Mahmut dönemlerinde olduğu gibi yenileşme hareketleri görülmüşse de hep dinsel inançların ağırlığı ve dinin kötüye kullanılışı sonucu bu hareketler bastırılmıştır. Gerçi Tanzimat ile birlikte Aydınlanma felsefesinin ilkeleri bazı düşünürlerce ele alınmış, bir takım reformlara girişilmişse de, asıl kaynaklara inilemediği için başarıya da ulaşamamıştır.

Kültürüne yönelmeden, o kültürün ve uygarlığın kaynaklarına inmeden, bilimsel düşünüşe ve laik düzene geçmeden, Batı'nın yalnızca tekniğini almaya kalkması, o tekniği yaratan temellere inemeyişi, Tanzimat dönemini yalnızca “Batı taklitçisi” olarak bırakmıştır.

Ancak Atatürk'le birlikte teokratik düzen kökünden yıkılıp ulus egemenliğine dayalı devlet düzeni kurulmuş ve cumhuriyetin ilânından bir yıl gibi kısa bir süre sonra Halifelik de kaldırılarak laik düzene geçilmiştir. Böylece Batı Avrupa'da birkaç yüzyıl önce başlayan uyanış ve Aydınlanma hareketi, çok geç de olsa bizde de başlamış oldu. Atatürk Dönemi bir Türk Aydınlanma dönemidir.¹⁴⁵

Laik ortam, dinsel inançlara, Atatürk'ün dediği gibi yücelme olanağı sağlar: “İnsanlıkta dine ilişkin duygular bilimin ve tekniğin ışıklarıyla dupduru olup yücelmelidir. Bu olmadıkça, din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır.”¹⁴⁶

¹⁴⁵ Bedia AKARSU, a.g.e. , s.87.

¹⁴⁶ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.348-349.

5.2.4 Ulusal Kültür Anlayışı ve Dil Uygulaması

Türk Devrimi, Atatürk'ün bilimsel düşünce yapısına dayalı önderliği ile birlikte temel önem taşıyan bir kavram kargaşasını da aşarak “kültür” ve “uygarlık” kavramlarının birbirinden farklı şeyler olmadığını ortaya koymuştur.¹⁴⁷

Atatürk'ün ulusal kültür yolundan geçerek çağdaş kültüre katkıda bulunma düşüncesi onun kültür ve uygarlık anlayışıyla bağlantılıdır. Atatürk tek bir uygarlık olduğuna ve buna da ancak doğa ve insan bilimleriyle varılacağına inanıyordu. Atatürk'ün bugün Batılı düşünürlerin de dikkatini çeken ve üzerinde durulan tarih tezi de bu “tek uygarlık, tek kültür” düşüncesine dayanır. Daha 1923'te “ülkeler çeşitlidir, fakat uygarlık birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu tek uygarlığa katılmak lâzımdır” diyordu. 1930 yılında da uygarlık sözcüğünü şöyle tanımlar: “Bir insan cemiyetinin a) devlet hayatında, b) düşünce hayatında, yani bilimde, sosyal hayatta ve güzel sanatlarda; c) iktisadi hayatta, yani ziraatta, sanatta, ticaretle, kara, deniz ve hava ulaşımcılığında yapabildiği şeylerin toplamıdır. Bir milletin uygarlığı denildiği zaman kültür adı altında saydığımız üç tür faaliyet toplamının dışında ve başka bir şey olamayacağını zannederim. Şüphesiz her insan toplumunun kültürü, yani uygarlık derecesi bir olmaz. Bu farklar, devlet, düşünce, iktisadi hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün toplamı üzerinde de görülür. Önemli olan toplamlar üzerindeki farktır. Yüksek bir kültür, onun sahibi olan millete kalmaz, diğer milletlere de etkisini gösterir, büyük kıtalara yayılır. Bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve yaygın kültüre uygarlık diyorlar.”¹⁴⁸

Bu sözler Atatürk'ün uygarlık ve kültür ayrımı yapmadığını, uygarlık ve kültürü iç içe girmiş kavramlar olarak gördüğünü gösteriyor. “Çağdaş uygarlığın üstüne çıkacağız” sözünü, kültürü de içine alan bir uygarlık anlayışıyla dünya kültürüne, insanlık kültürüne katkıda bulunma olarak yorumlamak gerek. Atatürk'ün dünya görüşünde, ulusallıkla evrenselliği, ulusla insanlığı bütünleştiren de bu kültür anlayışıdır. Kültür, ulusla öteki uluslar arasında, bu ikisini bütünleştiren bir araçtır. Ulusal kültürün evrensel kültür temeli üzerinde gelişmesi ve onu daha ileri götürmesidir onun ereği. Bu da her şeyden önce ulusun kendi kaynaklarına, kendi diline ve tarihine yönelmesiyle olanaklıdır. Dil ve tarihe böylesine önem vermesi de bundandı. Nitekim 1931'de Türk Tarih Kurumunu, 1932'de Türk Dil Kurumunu,

¹⁴⁷ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.46.

¹⁴⁸ Afet İNAN; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1968, s.202.

1936'da Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesini kurmuş, ölümünden kısa bir süre önce de bütün mal varlığını Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarına paylaştırarak bırakmıştı.¹⁴⁹

Dil ve yazı devrimi hiçbir ülkede görülmeyen ve son derece büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Önemli olan bunun kendiliğinden oluşan bir süreç değil de, bilime dayanarak yapılan bir reform olmasıdır. Bu yapılırken halk diline, ağızlara, lehçelere dayanılmıştır. Reform süreci içinde bilim terimlerinin yaratılması ve kullanılmalarının gerçekleştirilmesi çok önemlidir. Bu sayede ülkede yüksek matematik, fizik vb. alanlar dahil, her konuda en zor kavramlar Türkçe'de anlaşılır olmuştur. 21. yüzyıl bir teknoloji ve bilim çağı olduğundan Türkçe'nin ulusal bir dil olarak bu işlevinin gelişmesi ve yerleşmesi son derece önemlidir.

Ayrıca Türk Dil Devrimi bir dilbilimsel deney olmuştur. Dil Devrimi sırasında çok sayıda uzman çalışmış, halktan sözcük önerileri gelmiştir. Bu bakımdan bu olay, başka hiçbir dilde ve ülkede görülmemiş bir olaydır. Harf Devrimi olmasaydı aslında Dil Devrim de o ölçüde başarılı olamazdı Çünkü Arap harfleri Türkçe'ye uygun değildir. Şu anda Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırılan tüm Türk Devletleri çarlık döneminden beri süregelen sömürgecilik etkisi altında bilim, sanat ve teknoloji dili olma yolu tıkanmış, yerel lehçeler halinde parçalanmıştır. Bu Türk topluluklarının önüne Atatürk Türkiye'sinin bilim, sanat ve teknoloji dili düzeyine çıkardığı güzel Türkçe konulunca, hiçte uzak olmayan bir gelecekte bütün Türk kökenli ulusların ortaklaşa kullandıkları bir bilim, sanat ve teknoloji dili olacaktır.¹⁵⁰

5.2.5 Ekonomi Anlayışı

Ekonomik anlamda devletçilik, liberalizmin karşıtıdır. Hem devletin ekonomik yaşama müdahale etmesini ve denetlemesini, hem de gereken durumlarda devletin ekonomik yaşamda bizzat girişimci olarak yer almasını öngörür.¹⁵¹ İktisadi Devlet Teşebbüsleri ekonomiye müdahale ve denetimin en önemli araçlarını oluşturmuştur.

Uzun bir kapitülasyon döneminden, bu dönemin ülkeyi her şeyiyle sömüren, tüm varlığını, yer altı, yerüstü kaynaklarını dışa akıtan uygulamasından sonra, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için, ulusal bir ekonomiye yönelmek kaçınılmaz, onurlu yaşamının ön koşulu sayılmıştır. Devletçilik ulusal bir ekonomiyi kurmanın ve bu ekonomiyi güçlendirmenin ilkesidir.

¹⁴⁹ Bedia AKARSU, a.g.e., s.239.

¹⁵⁰ Özer OZANKAYA, *Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s.82-83.

¹⁵¹ Ahmet Taner KİŞLALI, a.g.e., s. 46.

Özel girişime 1923-1930 yıllarında atılım yapması için olanaklar tanınmıştır. Ancak özel girişim kalkınmada güçlü ve yeterli bir etken olabilecek durumda değildir. Sermaye ve enerji kıtlığı, teknik bilgi noksanlığı ve deneyimli Türk iş adamlarının bulunmaması gibi nedenlerle özel girişim o yıllarda bir güç oluşturamamıştır.

Devletin ekonomide etkinliği Cumhuriyet'in başından beri var olan bir gerçektir. Ancak, devletçilik resmî bir siyasa olarak 1931'de benimsenmiştir. Devletçilik salt kapitalist, salt sosyalist model dışında bir ekonomik kalkınma yöntemi aramanın ürünüdür. 1929 yıllarından başlayarak, bir yandan kapitalist dünyanın derin bunalımlarından birini yaşaması, öte yandan Sovyet modelindeki devletin tüm üretim güçlerine hakim olmasının benimsenmemesi, Türkiye'yi bu dönemde devletçilik ilkesi yoluyla kendi ulusal kalkınma modelini oluşturma çabasına itmiştir. Bu yüzden, başka yapılara benzemeyen özgün bir demokratik devletçilik politikası oluşturulmuştur. Çağdaş Türk sanayiinin kurulması bu dönemde başlamıştır.

Türk Devrimi gerek kuramsal gerekse uygulama alanında “sosyal devlet” kavramını içeren ulusal ekonomik kalkınma modeli oluşturmaya ve bunu devletçi bir siyasa ile uygulamaya çalışmıştır.¹⁵²

Çağdaş anlamda bir “model” in bütün unsurlarını taşıyan Türk Devriminin ekonomi politikasının, belirli ve ölçülebilir amaçları bu amaçlara uygun araçları vardır. Araçların topluca amaçlara yöneltilmesini sağlayan bir sistem yaklaşımı da bulunmaktadır. Bu özellikleri olan ekonomik kalkınma politikası ile Atatürk, askerî stratejide uyguladığı o eksiksiz “sistem yaklaşımını”, amaçladığı toplumsal kalkınma sisteminin bir alt sistemi olan ekonomiye de uygulamıştır. Aşağıda bu sistem yaklaşımının türlü yönleri açıklanacaktır. Atatürk, Türk Toplumunun ekonomik ve sosyal kalkınmasına yaptığı “sistem yaklaşımı”nı, 1937'de T.B.M.M.' ni açış konuşmasında şöyle ifade etmiştir:

“Şimdi arkadaşlar, ekonomi hayatımızı gözden geçireceğim. Derhal bildirmeliyim ki ben ekonomik hayat denince, ziraat, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün nafıa (bayındırlık) işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım. Bu vesile ile şunu da hatırlatmalıyım ki, bir millete bağımsız kimlik ve kıymet veren siyasî varlık makinasında, devlet, düşünce ve ekonomik hayat mekanizmaları, birbirine bağlı ve birbirlerine tabidirler. O kadar ki, bu cihazlar

¹⁵² Suna KİLİ, *Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.27.

birbirine uyarak aynı uyumla çalıştırılmazsa, hükümet makinesinin motris (önde gelen sürükleyici) kuvveti israf edilmiş olur; ondan beklenen tam verim elde edilemez. Onun içindir ki, bir milletin kültür seviyesi üç sahada, devlet, düşünce ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarıları neticelerinin toplamı ile ölçülür".¹⁵³ Yukarıda ki konuşmadan da anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti kapitalizm ve sosyalizmin eleştirisine dayalı, demokratik devletçilik sistemini ekonomide benimsemişti.

Plânlı ekonomi, ülkenin kendi kaynaklarını işletmeye geçirmede, ulusal ekonomiyi kurmada başlıca etken olacağı nedeniyle benimsenmiştir. Atatürk ve onun ilerici kadrosu, ekonomik kalkınmanın hızlanması için plânlı çalışmayı benimsemiş; böylece daha gönencli bir Türkiye yaratılarak, herkesin daha yüksek bir yaşam düzeyine kavuşması ve ulusal gelirden adaletli ölçülerde emeğinin karşılığını alması konularıyla ilgilenmiştir.

5.2.6 Hukuk Anlayışı

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğundan beri hukuka önem veren ve şer'î hukuk yanı sıra, örfî hukuk kurallarını da dikkate alan, düzenli bir devlet yapısı oluşturulduğundan kuşku duyulmaması gerekir. Ancak çağlar ilerledikçe, Osmanlı İmparatorluğu gelişime ayak uyduramamış, ve karmaşık bir hukuksal yapı ortaya çıkmıştır.

Yeni toplum düzenine uygun hukuk kuralları, kaynağını şer'î hukuktan alamazdı. Modern toplum hayatının ihtiyacını karşılayan laik kanunlar, yeni hayat koşullarını karşılaması için bir zorunluluktur.¹⁵⁴

Hukuk alanında ilk önemli adım, 5 Kasım 1925 de açılan Ankara Hukuk Mektebi ve Mustafa Kemal'in bu mektebin açılışı sırasında yaptığı konuşmadır. O döneme kadar medrese çıkışlı hukukçuların yanı sıra, sadece İstanbul Darülfünunu çok az sayıda hukukçu yetiştirmekteydi. Ne avukatlık kurumu düzenlenmiş, ne de doğru dürüst mahkeme kuruluşları oluşturulmuştu. Hukuk alanındaki bu boşluğun doldurulması amacıyla, değişik alanlarda yasaların hazırlanmasına girişildi. Bu çerçevede başta anayasa olmak üzere Medeni Kanun, Ceza Hukuku, Ticaret ve Malî Hukuk gibi önemli yasalar yürürlüğe sokulmuştur.

¹⁵³ Mustafa Kemal ATATÜRK, *Zabiat ve Kumandan İle Hasbihal*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 110.

¹⁵⁴ Hamza EROĞLU, *Türk Devrim Tarihi*, A.İ.T.İ.A. Yayınları, Ankara, 1975, s.199.

Atatürk ve hukuk birbirinden ayrı düşünülemez iki kavramdır ve Atatürk, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için gerçekleştirdiği devrim hareketlerinin hepsinde hukuk yöntemlerini izlemiştir.¹⁵⁵

Hukuk Devriminin, sistemde yaptığı en büyük değişiklik, her şeyden önce “ulusal egemenlik” kavramını hukukun temeli olarak kabul etmesidir. Bu hem dış siyasa açısından sömürgeciliğe karşı, hem de iç siyasa açısından egemenliğin ulusta olduğu anlamına gelmektedir. Çağdaş cumhuriyet hukukunun temelini oluşturan temel kavram ulusal egemenliktir. Kurtuluş Savaşının başında oluşmaya başlayan egemenliğin tek sahibinin Türk Milleti olduğu düşüncesi, Cumhuriyetin kurulmasından sonra açık surette ifade edilmiştir. Bunu yerleştirebilmenin temel şartı ise laiklik ilkesini devletin değişmez niteliği olarak kabul etmektir. Bu nedenle çok plânlı ve dikkatli bir şekilde, laikliğin devlet hayatında ve hukukta egemen olmasına giden yol aşamalı olarak açılmıştır.

5.2.7 Eğitim ve Sanat Anlayışı

Atatürk devriminde ulusallık önemli bir yer tutar. Ama onun ulusallık anlayışı ırkçı bir yaklaşım değildir. Ulusallık aynı zamanda evrenselliğe bir geçiştir, amacı ulusun çağdaş bir uygarlık düzeyine geçmesidir. Ama asıl önemli olan yukarıda da açıkladığımız gibi, laikliği de içermesidir. Ulusallık ve laiklik tarih boyunca birlikte giden kavramlardır. Batıda da görüldüğü üzere dinden bağımsızlaşmadan, ulus bilinci de oluşmamıştır. Ulusallık ve laikliği her zaman birlikte ele alan Atatürk’ün bu yaklaşımını en güzel şekilde eğitim alanındaki düşüncelerinde görebiliriz. O ulusal eğitime önem vermiştir. Ulusal eğitimden anladığı ise bilimsel düşünüşe dayalı laik eğitimidir. Atatürk, çağdaşlaşmayı amaç edinmişti. Çağdaş, modern ve batılı bir toplumu gerçekleştiren en önemli unsurlardan birisi de eğitimidir.¹⁵⁶ Her yenileşme hareketinin başarısı eğitim alanındaki başarıya bağlıdır.¹⁵⁷

Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde ki T.B.M.M.’nin yeni toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada, “eğitim ve öğretim birliği”nin derhal gerçekleştirilmesi gereken

¹⁵⁵ Erol CİHAN, *Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s.599.

¹⁵⁶ Mahmut TEZCAN, *Atatürk’ün Eğitim Anlayışı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s.557-594.

¹⁵⁷ Turhan FEYZİOĞLU, *Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1987, s. 45.

ulusal bir dava olduğunu ısrarla yeniden hatırlattı. Artık, laik devleti kurma yolundaki büyük adımların atılma zamanı gelmişti.¹⁵⁸

3 Mart 1924 günü T.B.M.M.’ inde Manisa Milletvekili Vasıf Bey ile arkadaşının eğitim ve öğretimin birleştirilmesine ilişkin yasa önerisi görüşüldü ve Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumları, bütün medreseler Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandı.¹⁵⁹

Sanat ve daha somut şekliyle güzel sanatlar, uygar olmanın işareti olup, düşünce hayatının can damarı ve kültürlü insan yetiştirmede önemli eğitim araçlarından biridir. Bu nedenle güzel sanatlar alanında yapılacak atılımların, kültürel kalkınmanın ve çağdaşlaşmanın bir parçası olacağını düşünen Atatürk, güzel sanatlarda ki başarıyı devrimlerin başarısı ile bir tutmuştur.¹⁶⁰

Cumhuriyet ile birlikte diline uygun bir yazıya kavuşan, bilimsel araştırmalarla Sümer, Hitit ve Orta Asya uygarlıklarıyla bağlarını öğrenen Türk ulusu, güzel sanatlar alanında da her türlü kısıtlamalardan ve baskılardan kurtulup, tarihsel birikimini öğrenip, işleme olanağına kavuştu. Faşizmin ve Komünizmin sanatı güdülediği bir dönemde, Türk Devrimi sanatını özgürleştiriyordu. Kısacası Türk güzel sanatlarının her dalı, Cumhuriyet döneminde ve Atatürk Devrimleriyle aşılandıktan sonra serpilip gelişmiştir.¹⁶¹

Cumhuriyet devrimleri döneminde Arap-İran ve Avrupa boyunduruğuna baş kaldırıp kendi diline en uygun yazıyı arayıp bulmuş ve dilini yabancı diller boyunduruğundan kurtarmıştır. Böylece de Türk ulusunun bağımsız varlığı güvenceye alınmıştır.Yazı ve dil devrimi, Türk ulusal bilincinin kaynaklarını fetişlerden kurtararak, tam gelişme olanaklarını sağlamıştır.¹⁶²

5.2.8 Kadına Verilen Önem ve Aile

Tarihimizdeki en önemli devrim hareketlerinden biri de sosyal yaşantımızda büyük etkisi olan “kadın hakları”nın yasayla tanınmasıdır.

¹⁵⁸ Turhan FEYZİOĞLU, **Atatürk Yolu: Türk İnkılabının Temel Taşı: Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1987, s. 204.

¹⁵⁹ Naci KEPKEP, **3 Mart 1924’te Üç Devrim Yasası** (Panel Konuşmaları), Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1989, s. 1.

¹⁶⁰ Şerafettin YAMANER, **Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.235-236.

¹⁶¹ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.460.

¹⁶² Özer OZANKAYA, a.g.e., s.436.

Cumhuriyetin ilânından sonra kadınların üzerinde önemle durdukları konu, eğitim, öğretim ve meslek sahibi olmalarıdır. Açılan okullarda ve üniversitelerde kızlara tanınan fırsat eşitliğiyle birçok mesleklerde yetişmişler ve başarılı olmuşlardır.

4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren “Medeni Kanun”la Türk sosyal yaşantısı değişikliğe uğramıştır. Kanunun en önemli hükmü, tek kadınla evli olmak ilkesinin kabul edilmesidir. Bu kanunla Türk kadını aile hukuku açısından uygar kimliğine kavuşmuştur.

Cumhuriyet döneminde Türk kadınına siyasal konuda da haklar tanınmıştır. Tanınan bu haklar, henüz bu hakları tanımamış olan diğer milletlere de örnek olacak niteliktedir. 3 Nisan 1930’da Belediye, 26 Ekim 1933’de çıkan Köy Kanununda muhtar, 5 Aralık 1934’te de Milletvekili Seçimi kanunlarıyla seçme ve seçilme hakları Türk kadınlarına tanınmıştır. Siyasal alanda hemen bütün haklara Türk kadını sahip olabilmiştir. Bu şüphesiz büyük bir devrim hareketidir.¹⁶³ Türkiye bu bakımdan kimi Avrupa ülkelerinden de öndeydi.Örneğin Türk kadınının Fransız kadınından daha önce oy hakkına sahip olduğunu görüyoruz.Türkiye hem kadın hakları hareketinin doğduğu yer olan, hem 1789 devrimi ile cumhuriyet yönetimini başlatan Fransa’dan daha ilerdeydi.¹⁶⁴

Bugün, bu uğurda birçok ileri ülkede bile mücadeleler sürmekte, masraflar yapılıp, emekler harcanmaktadır. Bütün bunların taşıdığı düşünceleri, işlevleri ve doktrinleri bize hazır ve oluşmuş biçimde Atatürk’ün miras olarak bıraktığını görüyoruz.¹⁶⁵

Her geçen yıl daha çok sayıda kadın, aldığı eğitim sonucu, ya da bir meslek ve iş seçimi yoluyla daha yoğun biçimde toplumsal yaşama karışmakta ve katılmaktadır. Son yıllarda kadın seçmenlerin öneminin bilincine varılmış olması da bu gelişmede etkili olmuştur.¹⁶⁶

1920’ler dünyasının tümünde, kadınların toplumdaki rolüne Mustafa Kemal kadar duyarlılık gösteren pek az önder vardır. Yalnız “bir ulusun yarısı gelişmedikçe o ulusun gelişmesine olanak bulunmadığını” anlatan ünlü sözüyle değil,bugünkü

¹⁶³ Afet İNAN , a.g.e. s.165-170.

¹⁶⁴ Özer OZANKAYA, **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.55.

¹⁶⁵ Burhan GÖKSEL, **Atatürk ve Kadın Hakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1. s.1, Ankara 1984, s. 233-234.

¹⁶⁶ Bernard CAPORAL, **Kemalizm de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982, s.731.

dünyada kadınlara eşit haklar tanınmasını isteyen duygu ve düşüncelere daha o zamandan ulaşmış olmasıyla da değil bunun gerçekleşeceğini yarım yüzyıl öngörmüş olması bakımından da benzersiz bir önderdir.¹⁶⁷

Bundan sonra asıl görev, Atatürk'ün çeşitli zorluklara rağmen, kadının hakları ve statüsü konusunda gerçekleştirdiklerini koruyup geliştirmek, O'nun ilkelerine sahip çıkarak bu ilkelerin aşınmasına olanak vermemektir.¹⁶⁸

Atatürk'ün ışığında gerçekleşen Türk Devrimi her yeniliği yüzeysel değil sağlam temellere oturarak gerçekleştirmiştir. Dilden tarihe, Hukuktan giyim kuşama kadar yapılan her devrim Türk ulusunun özgürleşmesi ve çağdaşlaşması amacındadır. Örneğin Türk Devrimi, yalnız başına bir giyim devrimiyle bile, tüm Orta-Doğu halklarına daha iyi bir gelecek sağlamıştır. Giyim devrimi sayesinde Avrupalılar Türk ulusunu artık yalnız giyimiyle değil, nesnelere doğa-üstü bir etki olabileceğini sanan bilim-dışı düşünceden kurtulmuş, toplumsal yaşamında ayrıcalıklara son vererek her bireyini eşit yurttaş sayan demokratik yönetimi başarmış kafa yapısıyla da, kendilerinden farksız insanlar olarak görmeye başladılar. Giysi devrimiyle Türk ulusu bu düşünsel, ruhsal ve ahlakî demokratik devrimi başarmış oldu.¹⁶⁹

Mustafa Kemal'i Atatürk yapan uygarlık projesinin, yani Türk Devriminin özü, bir büyük düşüncedir. Sofya'dan bir arkadaşına yazdığı mektupta şu satırları görüyoruz: “Benim tutkularım var, hem de pek büyükleri. Ama bu tutkular, yüksek mevkiler almak ya da büyük paralar elde etmek gibi maddî emellere dayanmıyor. Ben, bu tutkuların gerçekleşmesini, yurduma büyük yararları dokunacak, bana da gerekli biçimde başarılı bir ödevin canlı iç rahatını verecek büyük bir düşüncenin başarısında buluyorum. Bütün yaşamımın ilkesi bu olmuştur. Ona çok genç yaşında sahip oldum ve son soluğuma kadar da korumaktan geri kalmayacağım.”

Atatürk'ün son soluğuna değin bağlı kaldığı bu büyük düşüncenin ana öğelerinin şunlar olduğunu görüyoruz:

- a-Bireysel onur ve gönenç ile ulusal onur ve gönenç ayrılmaz bir bütünlük oluşturur;
- b-Her ikisi de özgür ve bağımsız, yani ulusal egemenliğe dayalı bir ulusal-toplumsal düzeni zorunlu kılar;
- c-Bunun için bir ortak kimlik ekseninde demokratik ulusal birlik bilincine sahip

¹⁶⁷ Özer OZANKAYA, *Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.328.

¹⁶⁸ Burhan GÖKSEL, *Atatürk ve Kadın Hakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1. s.1, Ankara 1984, s. 897.

¹⁶⁹ Özer OZANKAYA, *Cumhuriyet Çınarı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.459-460.

olunmalıdır;

d-Bunlar için de bilimsel düşünüş yaşama kılavuz yapılmalıdır.

Mustafa Kemal'i Atatürk yapan, işte bu temel düşüncedir. Bu düşüncenin gereklerine dürüstlükle bağlı kalması ve onu tutarlılıkla uygulamasıdır, Mustafa Kemal Atatürk'ü bir uygarlık projesi sahibi kılan. Bilindiği gibi bu düşünceyi Cumhuriyetimize iki ilke biçiminde temel yapmıştır:

a) Egemenlik kısıtsız ve koşulsuz ulusundur.

b) Yaşamda en gerçek yol-gösterici, bilimdir.¹⁷⁰

Atatürk'ün Türk toplumunu kesin olarak yöneltmeyi istediği yeni Batı uygarlığının temel niteliği, aydınlanma tutumuydu. Aydınlanma; yaşama aklın kılavuzluk etmesi, yaşama dayanak olacak değer ve normların akılla bulunması, gelenek görenekleri aklın eleştirisinden geçirmek demektir. Bu tutumun sonunda varılan en değerli ürünü de, gerçeğin sistemli ve plânlı gözlemleri ve uslamalarla elde edilen bilimdir. Dolayısıyla yaşama, doğru yolu bilim gösterecektir.¹⁷¹

Atatürk, Türkiye'nin Batı uygarlığına girebilmesi için tek ve ilk çare olarak, eğitim sistemine o zamana kadar egemen olan dogmatik ve biçimci din eğitime son verip "bilimsel düşünüş"ü benimsemiş, bilime meraklı yeni kuşaklar yetiştirmeyi görüyordu. Bu amaçla işe Halifeliği kaldırmak ve eğitimde birlik sağlamakla başladı. İlk başlarda okul programlarında din derslerine de küçük bir yer ayırtmış, daha sonradan bu uygulamayı da kaldırtmıştı. Böylece Atatürk'ün Türkiye'de filozofların düşledikleri ideal durumu yaratmış olduğu söylenebilir. Onların düşüncelerinden esinlenmiş bir kişi olarak, o zamanki biçimiyle İslâm dininin özlediği eğitim idealine engel olabileceğini düşünmüş olmalı. Hristiyan ülkeler için bu tür bir tehlike pek o kadar söz konusu değildi, zira bu ülkeler yüzyıllar boyunca felsefe ve bilimle olan ilişkilerini sürdürdükleri halde, İslâm ülkelerinde bu gelenek çoktan kaybolmuş bulunuyordu. Atatürk'ün o ünlü "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir" sözü, modern toplumların hayatında bilimlerin ve onlara dayanan teknolojinin önemini O'nun ne kadar iyi kavramış olduğunu da gösteriyor. O halde yapılacak ilk iş, yeni kuşakların kafasını İslâmın boş inançlarından korumak ve temizlemek olmalıydı.

¹⁷⁰ Özer OZANKAYA, **Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Düşünce Yapısı**, Makale, s.2.

¹⁷¹ Macit GÖKBERK, **Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk**, Yeni Gün Yayınları, İstanbul 1997, s.49.

Gerçi O, bir Voltaire gibi, “Alçağı ezin!” diye bağırmadı, ama yaptığı eğitim reformu bu amaca yönelikti.¹⁷²

Türkiye, Cumhuriyet rejimini 1923’te benimseyerek padişahlığı kaldırdı; 1925’te saat ve takvim uluslar arası kurallara göre düzenlendi; eski takvime göre 1341 yılında yaşayan Türkiye 1925’e atladı.

Türk Devrimi, Türk ulusunu, insanlığın evrensel uygarlığına, eksiksiz ve koşulsuz olarak katmaya kararlıydı. Atatürk bu işe, yalandan bir ulusallık görüntüsü vermeyi, bunun arkasına saklanmayı, çelişkili bir davranış olarak sayıyordu. Bu nedenle fesin gerçekte Yunan başlığıyken II.Mahmut döneminde alındığını, bunun gibi İslâm’da bir din adamı bulunmadığından, onlara özgü bir dinsel giysinin de olamayacağını ulusa açıklamaktan geri durmamıştır.¹⁷³

Gutenberg matbaasında ilk kitap yuvarlak sayıyla 1450’de yani 15’inci yüzyılın tam ortasında basıldı. Osmanlı İmparatorluğu’nda İbrahim Müteferrika ilk matbaayı kurduğu zaman takvim 1729’u gösteriyordu. Bu ikisi arasında 279 yıl var. Avrupa din felsefesinin ağır bastığı medrese öğretiminden, aklın egemenliğine dayanan bilimsel öğretime 15’inci yüzyılda yöneldi; Türkiye, medrese öğretimini, 20’inci yüzyılda Cumhuriyet’i ilân edene değin yapısında taşınmıştır. Avrupa ile Türkiye tarihte ve bugün iç içe olmakla birlikte, iki ayrı zamanı bir zamanda yaşamış iki coğrafyadır. Gerçekte bu insanlığın yazgısıdır. Ayrı zamanları bir zamanda yaşamak, Batı’daki sanayi devriminden sonra yeryüzünde daha çarpıcı bir çelişkiye dönüştü. Göçerler zamanında dünyanın her yanındaki yaşam aynı idi. Tarım devriminden sonra oluşan yerleşim birimleri, uygarlığın beşiklerini oluşturdu; göçerler “barbar” sayıldılar. Sanayi devrimiyle yeni bir çelişki belirdi. Endüstri düzeninden uzak yaşayanlar, geri kalmış sayıldılar. Geri kalmış olanlar aşağı görüldüler; sömürgecilik ve emperyalizmi meşrulaştırmak isteyen uygarlar, bu farkı bir gerekçe olarak kullandılar. İki ayrı zamanı bir zamanda yaşayan toplumlar arasında, gelişmiş olanın geri kalmış olana bakışı, hiçbir zaman uygarca ve insanca olmadı. Türk ulusu Kurtuluş Savaşı sonunda sadece yurdu ele geçiren düşman kuvvetlerinden kurtulmakla kalmadı, Atatürk devrimleriyle birlikte asıl, hurafelerden, boş inançlardan, şeriattan, eskimiş, çürümüş değerlerden kurtuldu, onlar karşısında bağımsızlık kazandı. Bu da Atatürk Aydınlanmasının zaferi olmuştur.

¹⁷² Server TANİLLİ, **Türkiye’de Aydınlanma Hareketi Dünü Bugünü, Sorunları**, Adam Yayınları, İstanbul, 1998 s.54.

¹⁷³ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.458.

6. ATATÜRK DÜŞÜNCESİ İŞİĞİNDA TÜRK DEVRİMİ VE AYDINLANMA HAREKETİ

6.1 Aydınlanma Hareketi İçin Çağdaşlaşmanın Gereği

Çağdaşlaşmak, (hukukî, siyasî) devlet, (ekonomik, sosyal ve kültürel) toplum ve (psikolojik) kişi unsurlarını birlikte ele alan bir kavramdır. Çağdaşlaşmak, devletin ve toplumun siyasî, ekonomik, hukukî, sosyal, kültürel vb. açılardan gelişmeye engel olan tüm bağlarından, tutuculuklarından, bağımlılıklarından kurtulup, tam bağımsızlık için özgürleşmesidir.

Çağdaşlaşma, düşünce özgürlüğünü ezen Orta Çağ felsefesinden (skolastikten), sınanmadan kabullenilen dogrulardan (dogmatizmden) ilericiliğin ekseni olan akılcılığa geçiştir. Gerçek çağdaşlaşma, beyin özgürlüğünde ve yönetimde çağdaşlaşmadır.¹⁷⁴

Çağdaşlaşmak, diğer bir ifade ile çağdaş olmak, devlet ve kişi için bütünlüyci bir kavramdır. Çağdaşlaşma, sadece bir devletin ya da toplumun gelişmesine engel olan bağlardan kurtulması değildir. Çağdaşlaşma, örnek alınan gelişmiş Batılı devletlerin aynen kopya edilmesi de değildir. Çağdaşlaşma, bütün bunların hepsiyle birlikte en son aşama olarak insanın özgürleşmesi, inançlarda, değerler sisteminde, ahlâkta erdemli olması, dogmalardan kurtularak akı ve bilimi, bilimsel laik düşünceyi, dünyadaki işlerin yol göstericisi olarak kabul etmesidir.¹⁷⁵

Türk çağdaşlaşması nihayet tutarlı ve başarılı bir önder bulmuştu. İlk kez bulunan bu önder, Kurtuluş Savaşı'nın da önderi Mustafa Kemal'di.¹⁷⁶

Atatürk'ün yaptığı tüm eylemler ve devrimleri “Kemalizm” ya da “Atatürkcülük” adı altında bir ideoloji olarak şekillendi. Bu ideoloji Cumhuriyetten sonra, Atatürk'ün eylemlerine göre oluştu.¹⁷⁷

Türk Devrimi, çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören ve devletle toplumu birlikte eyleme sokan ilk Türk çağdaşlaşma hareketidir. Atatürk Devrimi, ulusal, dinamik bir çağdaşlaşma eylemidir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Sadi IRMAK, *Atatürk ve Türkiye’de Çağdaşlaşma Atımları*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1981, s.2-3.

¹⁷⁵ Suna KİLİ, *Atatürk Devrimi*, T.T.K Yayınları, Ankara, 1998, s.8-9.

¹⁷⁶ Niyazi BERKES, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.511.

¹⁷⁷ Emre KONGAR, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, C 1-2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1995, s.119.

¹⁷⁸ Suna KİLİ, *a.g.e.*, s.110-111.

Atatürkçü ve devrimci ekibin siyasal düşüncesine hakim olan tez, Türk devriminin amacını da belirlemiştir: Uygur ve çağdaş bir toplum olmak. Bu amaç, Türk devriminin sadece düşman boyunduruğundan yani sömürge olmaktan kurtulma savaşı olmadığını, aynı zamanda çağdaş bir toplum haline gelme, ulusal bir devlet kurma hareketi olduğunu gösterir.

Atatürk, Türk ulusunu tamamen çağdaş ve günün koşullarına uygun, uygar bir toplum düzeyine getirmek için Türk Devrimi'ni yapmıştır. Bu devrim ile çağdaşlaşmayı hedef almıştır. Ancak bu çağdaşlaşma sadece belli alanlarda değil bütün alanlarda bir gelişme, bir çağdan yepyeni bir çağa geçme şeklinde olacaktır.

Türk devrim modelinin birinci amacı çağdaşlaşmak, ikinci amacı da kalkınmaktır. Böylece “çağdaş uygarlık” düzeyine çıkılacaktır. Hem çağdaşlaşmayı hem kalkınmayı öngören Türk devrim modelinin özünde, bağımsız bir devlet, çağdaş bir toplum ve bu toplum içinde özgür bir insan yaratma amacı vardır.¹⁷⁹ Özgür insanı yaratmak demek özgür toplumu yaratmakla eş anlamlıdır. Özgürlük ise Aydınlanma hareketinin temel koşuludur.

Atatürk'ün kurduğu Türk çağdaşlaşmasının kurumları vardır. Bunlar laik bir cumhuriyet ve bu cumhuriyetin dayandığı ulustur. Bu ulusun egemenliği vardır, eskiden var olan “şahıs egemenliği” kaldırılmıştır. Bu da Atatürkçü çağdaşlaşmada “demokrasi” kavramını ortaya çıkarır.¹⁸⁰

En kısa zamanda Türkiye'yi geliştirip güçlü bir ulus haline getirmeyi amaçlayan Türk Devrimi'nin, özelliği, laiklik temeline dayanmasıdır.

Atatürk'ün çağdaşlaşma yöntemi ise “az zamanda çok ve büyük işler yapmak” prensibine dayanır. “Hayatta en gerçek yol göstericinin bilim olduğunu” kabul eden Atatürkçülük, akılcılığa ve bilime değer verdiğinden çağdaşlaşma yolunda her zaman geçerliliğini koruyacaktır.¹⁸¹

Her zaman daha güçlü, daha uygar bir Türkiye'yi öngören Atatürkçü çağdaşlaşma, ulusal birlik ve beraberliğe, barışa ve insanlığa yöneliktir. Bu özelliklerinden dolayı da hem ulusal hem de evrensel bir nitelik taşır.¹⁸²

¹⁷⁹ Suna KİLİ, a.g.e. , s.113-118.

¹⁸⁰ Bahri SAVCI, a.g.e. , s.200-201.

¹⁸¹ Utkan KOCATÜRK, **Türk Toplumunda Çağdaşlaşma Gereği**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1, S.2., Ankara, 1985, s.329.

¹⁸² İsmet GİRİTLİ, **Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1., S.2, Ankara, 1985, s.339.

Bir yönetim biçimi olan Atatürk devrim modelinin uygulama yöntemleri vardır. Atatürkçü ideoloji; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık ilkeleriyle temel prensiplere bağlanmıştır. Bir süreç içerisinde oluşan Atatürk devrim modeli, bir bağımsızlaşma ve bir çağdaşlaşma örneğidir.¹⁸³

Avrupa'yı çağdaşlığa ulaştırmış atılımlar dört başlık altında toplanabilir. Bunlar: Rönesans, Reformasyon, Hümanizma ve Pozitif bilimlerdir. Beş yüz yıllık bir sürede gerçekleşen bu dört atılım sayesinde Avrupa, çağdaş düzeye ulaşmıştır.¹⁸⁴

Atatürk'ün Türkiye için Batı uygarlığını seçmesinin nedeni, çağdaş uygarlığın Batı uygarlığı olmasındandır. Atatürk'ten önce de Batı uygarlığı yönünde yürüyen Türk toplumu çağdaşlaştırmayı gerçekleştirememiştir. Bunun da nedeni, Doğu uygarlığından ayrılmadan Batı uygarlığına bağlanılmak istenmesidir ki bu imkânsızdır. Atatürk'ten önceki Batıya yaklaşma işlemlerinin yapılamamasının nedeni iç ve dış engellerdir. Bu engeller sonucunda geleneksel ümmet toplumunun egemen çizgileri İslâm-Osmanlı nitelikleri ile sürüp gitmiştir.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti zamanındaki Batılılaşma çabaları, Devlet üzerindeki Batı denetiminin artmasına yol açmıştır. Halbuki Atatürk Batılılaşmayı, Batı'nın boyunduruğundan kurtulma aracı olarak kullanmıştır.¹⁸⁶

Atatürk ideolojisinin bir niteliği emperyalist karşıtı olması, diğer niteliği ise Batılı olmasıdır. Batı gibi gelişmiş olmanın ilk koşulu; Batının ekonomik sömürsünden ve siyasal baskısından kurtulmak, ikinci koşulu ise burjuvaziye Türkiye'de de güçlendirmektir.¹⁸⁷

Batılılaşmanın ülkeye getirilerek yaygınlaştırılması, Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından başlatılmıştır. Kurtuluş Savaşı sonunda, 1923 yılında Atatürk şöyle demiştir: “Memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye’de çağdaş, dolayısıyla batılı bir yönetim oluşturmaktır. Uygarlığa girmek arzu edip de batıya yönelmemiş millet hangisidir?” Buradan da anlaşıldığı gibi Atatürk “modernleşme” ile “Batılılaşmayı” özdeşleştirmiş, bunları eş anlamda kullanmıştır.¹⁸⁸

¹⁸³ Suna KİLİ, **a.g.e.**, s.125.

¹⁸⁴ Hülya BAYKAL, **Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına Tam Üyeliği**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.IV., S.12, Ankara, 1988, s.742.

¹⁸⁵ Bahri SAVCI, **a.g.e.**, s.143.

¹⁸⁶ Emre KONGAR, **a.g.e.**, s.75.

¹⁸⁷ Emre KONGAR, **a.g.e.**, s.23.

¹⁸⁸ Mehmet GÖNLÜBOL, **Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler, Atatürk Yolu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1987, s.251.

Atatürk'e göre Batılılaşma, körü körüne bir Batılılaşma değildir. Bu nokta çoğunlukla şöyle belirtilir: Batı'ya rağmen Batılılaşma. O zaman "Batılılaşma" yerine "çağdaşlaşma" terimini kullanmak daha tutarlı olacaktır. Çünkü bu terim, amacın taklitçilik olmadığını, gerçekte "muasır medeniyet" içinde kendi kurumları ile çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmış bir Türkiye olduğunu belirler. Atatürk'e göre çağdaşlaşmada amaç, Batı uygarlığının gelişmişliğine ulaşma hatta onu geçmedir. Atatürk'ün bu düşüncelerinin kaynağı ise "bağımsızlık" düşüncesidir.¹⁸⁹

Atatürk döneminde Türkiye'nin Batı'ya yönelen dış politikası, kültür alanında Batı ile bağlar kurularak yürütülmüştür. Kurtuluş Savaşı'nda Batılı devletlere karşı kazanılan zaferlerin Türk milliyetçiliğine kazandırdığı psikolojik güven duygusu sayesinde Batılılaşma hareketi hızla gerçekleşmiştir.¹⁹⁰

Türk Devrimi, Türk ulusunu bağımsız bir toplum olarak çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma amacındadır. Atatürk'ün bu ülküsü Türk toplumunu tümüyle yenileştirmek, çağdaşlaştırmaktadır. Atatürk'ün yaptığı devrim atılımları, uluslaşmayı ve çağdaşlaşmayı gerçekleştiren uygulamalardır.¹⁹¹

Radikal bir ideolojik değişimin ürünü olan Cumhuriyet Dönemi siyasal, iktisadî ve sosyal reformlarının niteliği ve sonuçları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde yapılan reformların niteliği ve sonuçlarından çok farklıdır.

Osmanlı'nın yapacağı reformların derinliğini ve genişliğini engelleyen çok etkin ve de güçlü bir din faktörü vardı. Toplumsal yapıyı şekillendiren, devlet siyasetini belirleyen, bireylerin ideolojilerini biçimlendiren İslâmiyet, reformların kısır kalmasına ve gelişmenin istenen düzeye ulaşamamasına neden olmuştu.

Mevcut siyasal yapıyla ve İslâmiyetin yüklendiği dünyevî işlevle varılan nokta, harbiye, mülkiye ve askerî tıbbiye gibi modern eğitim kurumlarında yetişmiş olan pozitif bilimlere düşkün, rasyonel zihniyete sahip ve de oldukça maddeci (materyalist) aydın kitleye hiç cazip gelmiyordu.

Kemalist Devrimi yaratanlara oranla, görece daha sağ olan Jön Türkler toplumsal düzene ve siyasal yapıya ilişkin tedirginliklerini II. Abdülhamit'in istibdat idaresini yıkararak gidermeye çalışmışlar; fakat asıl sorun yaratan devlet yapısını ve

¹⁸⁹ İzzet ÖZTOPRAK, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C.1, S.1, Ankara, 1994, s.89.

¹⁹⁰ Mehmet GÖNLÜBOL, *a.g.e.*, s.216.

¹⁹¹ Suna KİLİ, *a.g.e.*, s.216.

tüm yeniliklerin önünde büyük bir engel teşkil eden din olgusunu güçlendirmek suretiyle büyük bir yanılgıya düşmüşlerdi.

Kemalist ideolojinin Jön Türk ideolojisinin özellikle pozitivism ve halkçılık niteliklerinin uzantısı olduğu görüşünü savunan Türk Tarih araştırmacılarının varlığına karşın, Kemalist ideolojiyi Osmanlı reformist ideolojisinden farklı kılan iki temel unsur bulunmaktadır: devletin dinî etkin kılan politikalarından uzaklaştırılması ve geleneksel siyasal yapıyı tüm kurum ve kuralları ile tasfiye etmesi.

Cumhuriyet Dönemi'nde siyasal modernleşme; dinsel, geleneksel otoritelerin yerine laik, ulusal ve tek bir otorite konularak gerçekleştirilirken, toplumsal modernleşme batının toplumsal kurum ve de kurallarının alınıp uygulanışı ile gerçekleştirilmiştir. Batının siyaset yaşamını ise benimsememiş Batının sömürgeciliği benimseyen tutumunu eleştirmiştir. Bu görüşünü şu sözleriyle ifade etmiştir. “Biz, batı medeniyetinin bir taklitçilik yapalım diye benimsemiyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz.”¹⁹² Bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi Atatürk düşüncesi her konuda olduğu gibi çağdaşlaşma konusunda da özgün taklitten uzak bir yapıya sahiptir.

Modernleşme sürecinde batı ile varolan farkı dikkate alarak reformları kısa sürede gerçekleştirebilmek ve demokrasiye geçebilmek için Türk Devrimi devrimci bir sistem kurarak, bu sistem kapsamında Türk Devrimi laikliği bir dünya görüşü olmaktan uzaklaştırarak bir devlet siyasetine dönüştürmüştür. Dini ve dinsel kural ve kurumları toplumsal ve siyasal modernleşme için bir tehdit unsuru ve bir baskı aracı olarak görmüştür.

Her zaman daha güçlü, daha uygar bir Türkiye'yi öngören, Atatürkçü çağdaşlaşma düşüncesinin ışığında Türk Devrimi, ulusal birlik ve beraberliğe, barışa ve insanlığa yöneliktir. Bu özelliklerinden dolayı da hem ulusal hem de evrensel bir nitelik taşır.¹⁹³

¹⁹² Utkan KOCATÜRK, a.g.e., s.86.

¹⁹³ İsmet GİRİTLİ, **Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1., S.2, Ankara 1985, s. 339.

6.2 Atatürkçü Düşünce Işığında Aydınlanma Hareketi ve Türk Devrimi

Atatürk'ün amacı uygarlık yolunda her alanda yenileşmedir, iyiye, güzele doğru değişmedir, her şeyden önce de düşüncenin değişmesidir, ulusun her bireyini düşünebilen insanlar yapmadır. Düşüncede devrimi sağlayabilmek için de her biri birbirine sıkı sıkıya bağlı devrimlerini birer birer gerçekleştirecek ve sonunda 1 Kasım 1927'de Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılı'nı açarken "Büyük davamız, en uygar ve en varlıklı millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir devrim yapmış olan büyük Türk Milletinin dinamik idealidir" diyecektir. Temel amacı, Türk ulusunu bir daha kurtuluş savaşı vermek zorunluluğuna düşmeme güvencesine kavuşturmadır. Bu güvence, her bireyin düşünen bir varlık durumuna gelmesidir: "Bireyler düşünen varlıklar olmalıdırlar. Bireyler düşünen varlıklar olmadıkça, bir toplumu iyiye de, kötüye de herkes yöneltebilir." ¹⁹⁴

Türk Devrimi Türk toplumundan da öteye, gelişme yolundaki ülkelerin sorunlarının çözümünde, ileriye dönük olarak da kullanılabilir bir ulusal uygarlık tasarımı örneğidir. Türk Devrimi içinde ulusal egemenlik, laiklik, milliyetçilik, pragmatik akılcılık, devletçilik gibi, gelişmekte olan ülkeler için çok önemli ilkeleri ve onların sosyal hayattaki uygulamalarını barındırmaktadır.

Atatürk'ün yaşamını ve okuduğu kitapları araştıran yazarlar, ¹⁹⁵ onun Selânik'teki gençlik yıllarından itibaren her türlü düşünce ve akımı araştırıp okuduğunu görmüşlerdir. Bu özelliği, Türk Devrimi'ni oluştururken izlediği akılcı ve bilimsel yaklaşımında ve her konuda özgün düşünceler geliştirerek uygulamasında etkili olmuştur.

Prof. Afet İnan, "Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler" adlı yapıtında bu konuda aşağıdaki izlenimlerine yer vermektedir: "Atatürk, kendi yetiştiği devrin pozitif bilimlerini, meslekî ihtisası bakımından bellediği vakit, berrak ve olumlu bir görüşe sahip olabildiğini ve herhangi bir sorunu matematik kesinliği ile hedef tuttuğunu söylerdi. Millettin modern, teknik bilgili bireylere ihtiyacı olduğuna şüphesi olmayan Atatürk, ihtisasın önemini takdir ederek, hükûmetin yapıcı unsurlarına çok değer vermiştir: Sosyal bilimler, güzel sanatların her şubesi, Atatürk'ün Devlet

¹⁹⁴ Özer OZANKAYA, Mustafa Kemal'i "Atatürk" Yapan Düşünce Yapısı, Makale, s.15

¹⁹⁵ Gürbüz TÜFEKÇİ, Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, T.İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983

Başkanlığı zamanında, olanak dahilinde, teşvik görmüştür. Fakat siyasî ve sosyal bilimler, kendisini bizzat meşgul olduğu konulardır...İşte bunun içindir ki, daima her yeni kuramı takip etmiş, eskileri ile karşılaştırmalar yapmıştır.”¹⁹⁶

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Atatürk’ün sayesinde Türk Devrimi tarihe geçmiş en görkemli ulusal özgürlük hareketi olarak, pragmatizm, pozitivizm ve realizmi içeren bir plüralizme, laiklik, ulusal egemenlik, tam bağımsızlık, halkçılık, ampirik devletçilik gibi ilkelere ve dayanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, kendi kişiliğinin oluşumuna olduğu gibi, önderliğini üzerine aldığı Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın plânlama ve yürütülüşüne de, savaş sonrasında yeni Türk toplumsal yapısının kuruluşuna da ilke niteliğinde bir anlayışı temel yapmıştır. Hiçbir savaş ya da uğraş geçerli ve temelli düşünce ile yüklü değilse, kalıcı bir ürün veremez. Mustafa Kemal’i ‘‘Atatürk’’ yapan temel düşünce uygar insanlığa yol gösterecek olgunluk ve yetkinlikte bir uygarlık projesi değeri taşıyan bir düşünce dizgesidir. Bu düşünce dizgesinin eyleme dökülmüş sonucu ise Türk Devrimidir.Uygarlık projesi, bir toplumun özgür ve bağımsız varlığı için zorunlu olan ve devlet, aile, eğitim, ekonomi ve örgütlü kamuoyu kurumlarınca yerine getirilen temel işlevlerin, çağın bilim, sanat ve teknolojisindeki en son gelişmelere uygun olarak yerine getirilmesini sağlayan sistemli düşünce ve ilkeler toplamına verilen addır. Atatürk Düşüncesi, özgürlüğü tutarlı olarak temel alan, sömürgeciliğe karşıt olan, ulus üyelerinin büyük çoğunluğunda gönüllü olarak düşünce ve davranış değişikliği sağlayacak demokratik önderliği amaçlayan, ekonomik demokrasiyi içeren ve uluslar arası ilişkilerde, kıskançlık, açgözlülük ve kine dayalı politikalar yerine ‘‘Yurtta barış, dünyada barış’’ diyen dış politikayı kılavuz alan bir düşünce sistemidir.¹⁹⁷ Örneğin Atatürk bu ilkeyi belirttiği sırada Hitler ‘‘Deutschland Über Alles’’ (=Her şeyin üzerinde Almanya) diyordu.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı’nı kazanıp İzmir’e girerken, gerçek savaşımız bundan sonra başlıyor, demişti. Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmenin, en az askerî savaş kadar, hatta ondan daha güç bir iş olduğunu anlatan bu sözler, bilinçli bir ulusal istencin ifadesiydi. Kitlelerin örgütsüz ve yoksulluk içinde bulunması; kalkınma için gerekli olan malî kaynak, bilgi birikimi, yetişmiş kadro ve donanımın olmaması,

¹⁹⁶ İsmet GİRİTLİ, *Atatürk Yolu: Kemalizm İdeolojisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1987, s. 295.

¹⁹⁷ Özer OZANKAYA, *Cumhuriyet ya da Demokrasi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.7-8

seçilen yoldaki bilinçli kararlılığı etkilemedi. Girişilen uğraşıda, sosyal ve ekonomik alanda, toplumsal ilerlemeyi sağlayan sıra dışı değişim ve dönüşümler gerçekleştirildi. Ulusal Kurtuluş Savaş'ında olduğu gibi, az gelişmiş dünya uluslarının, bağımsızlıklarına kavuştuklarında kalkınmak için izleyecekleri yol konusunda da, evrensel bir örnek oluşturuldu.

Uluslararası ilişkilerin, Atatürk'ün belirttiği gibi, başka ulusların haklarına saygılı ve kıskançlıktan, açgözlülüğten, ikiyüzlülüğten temizlenmiş bir yapıya kavuşturulması; ulusların yaşamı tehdit edilmedikçe savaşın cinayet sayılması ve böylece silahlanma yarışının sona ermesi, yine uygar insanlığın karşılanamamış bir özlemi olarak süre gitmektedir. Bunun gibi etkinliği sürekli artmakta olan çağdaş bilim ve teknolojinin insan hak ve özgürlüklerine, uluslararası adaletli bir barışa uygun biçimde kullanılmasının sağlanması da çağımız insanlığının başta gelen özelemlerinden biridir. Türk Devrimi “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesinde çok özlu anlatımını bulan dünya ve toplum anlayışıyla uluslar arasında gerçek barış, işbirliği ve dayanışmanın yollarını gösterebilmiştir.¹⁹⁸

Türk Devrimi, dünyanın emperyalist devletler tarafından paylaşıldığı ve aralarındaki pazar çatışmalarının aralıksız sürdüğü bir dünyada, ulusal bağımsızlığı koruyarak nasıl kalkınma sağlanabileceğini gösteren, ilk uygulamadır. Gelişmekte olan ülkelerin bu yöndeki çabaları “modernleşme” veya “çağdaşlaşma” kavramları ile ifade edilen akımdır. Bu akımın niteliklerini:

- Akıl ve bilimden esinlenen pragmatik- rasyonalist yaklaşım;
- Ulusal egemenliğe ve insan haklarına önem verme;
- Toplumun yenileşme hareketlerini engelleyen din fanatizme karşı laiklik ilkesini benimseme;
- Halkçılık ve milliyetçilik vasıflarıyla ulusal bağımsızlığın ve ulusal devletin yaratılması;
- Devrimcilik ve sürekli dinamizmin sağlanması;
- Hızlı kalkınmanın sağlanması;

olarak sıralamak mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerin bütün bu amaç ve nitelikleri “Kemalist Çağdaşlaşma” modelinde ve onun bir sonucu olan Türk Devriminde

¹⁹⁸ Özer OZANKAYA, *Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.13-14.

bulmak mümkündür. Hindistan'ın ünlü lideri Nehru' nun ifadesiyle, Mustafa Kemal "Doğu"da "Modern Çağ"ın yapıcısıdır.

7.SONUÇ

Türk devriminin en belirgin özelliği, alıntı veya taklit olmayıp, özgün ve ulusun koşullarına uygun oluşudur. Türk Devrimi, Türk toplumunun yapısına uygun ulusal bir sistem olarak, aynı zamanda da kendinden sonra bağımsızlık savaşı verecek olan ülkelere de bir öneri, bir bildiri, bir örnek, kısacası bir model olarak oluşmuş ve ortaya çıkmıştır. Atatürk'ün önderliğinde yapılan Türk Devrimi, birçok yönden çağdaş uygarlık seviyesini aşarak insanlık için uygarlık seviyesini ilerletmiştir.

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee; Atatürk bir öncüydü. 1920'den sonra Atatürk'ün Türk ulusu ile başardıkları, öbür ülkelerin, uluslarına yardımcı olmak isteyen önderleri tarafından örnek alınmıştır, demektedir. Fransız bilim adamı Duverger'e göre ise; Türk Devrimi, Türkiye tarihinin bir sayfası olmaktan çıkıp, siyasal bir sisteme önderlik etmeye başladı. Bu sistem, yarı gelişmiş ülkeler için Marksizmin karşısına dikilen ikinci bir seçenektir. Atatürk Devrimleri, çağdaşlaşmayı makro ve mikro alanlarda, sistemi bir bütün olarak ele alan, o doğrultuda, devleti, toplumu ve bireyi eyleme sokmayı başarabilmiş ilk Türk hareketidir. Niyazi Berkes'e göre; Atatürk dönemine kadar hiçbir ıslahat denemesinde toplumun temelinden değiştirilmesi yoluna girilmesi gereği anlaşılabilmiş değildi. Eisenstant'a göre; Türk toplumu, simgelerin değiştirilmesiyle, İslâmcı yapıdan çekilip alınmış ve Türk ulusu olarak tanımlanmıştır. Buna göre devrim, monarşik ve dinsel kökenli yasallığı reddetmiş, yasallığın laik ve ulusal bir temele oturtulmasını sağlamış, ulusal birliğin ve ulus olma bilincinin başlıca ideoloji olarak tanımlanmasına da uygun ortam oluşturmuştur.

Kısacası, Türk Devrimi, gücünü Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yaratmış olduğu geniş tabandan alarak, Anadolu'yu yeniden sahiplenip, Batı'nın dört yüz yılda kat ettiği Rönesans, Reform, Çağdaşlaşma, Hümanizma, ve kalkınma gibi aşamaları sadeleştirmiş, hızlandırmış ve yirmi yıla sığdırmıştır, Türk Devrimi'nin öncüsü, mimarı, uygulayıcısı olan Ulu Önder, 20. yüzyıla damgasını vurmuş ender devlet adamlarından birisidir. Atatürk, düşüncelerinin görkemli ürünü olan Türkiye Cumhuriyeti'ni günümüzde dahi nice ülkelerin özlemine çekmekte oldukları evrensel ilkelere dayandırmıştır. Atatürk bu ilkelere dayanarak ve tüm insanlığa örnek bir Ulusal Kurtuluş Savaşı'yla iç içe, tam anlamıyla bir "Aydınlanma tasarımı" değerinde, bir "toplum mimarlığı" sergilemiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Selim TARLAN, *Türkiye'de Çağdaşlaşma 1923-1938*, Maliye Yazıları, İstanbul, 1998, s.61

İnsanlığın önemli bir bölümü bugün hâlâ iç ve dış sömürden arınmış bir toplum yaşamının özlem ve arayışları içindedir. İç sömürü ve dış sömürgeciliğin insan yaşamından kazanıp atılmasının, yurttaş hak ve özgürlüklerini siyasal, düşünsel ve ekonomik içeriği ile gerçekleştirmenin de özlemi çekilmektedir.²⁰⁰

Alman düşünürü Herbert Malzig, Türkiye'nin Çöküşü ve Yükselişi isimli kitabında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Eski çağın büyük düşünürü Eflatun'un "ya yöneticiler filozof ya da filozoflar yönetici olsalar" şeklindeki iki bin yıllık dileği, ilk kez 20. yüzyılda Atatürk'ün kişiliğinde tam olarak gerçekleşmiş bulunuyor. Atatürk bir dâhi, bir düşünür olarak ulusunun yazgısını eline almış, bu ulusla atıldığı bağımsızlık savaşı ile ve başka ulusların haklarını koruyan bir barış ile, insanlığa görkemli bir örnek vermiştir. Yeni Türkiye Atatürk'le yalnız İslâm anlayış ve görüşlerini değil, aynı zamanda Avrupa'nın düşünme biçimini de aşmıştır.

Ayrıca Türk Devrimi, Aydınlanma Hareketinin gereği olan laiklik atılımı sayesinde,İslâm, demokrasi ve bilimin bağdaşmaz olmadığını kanıtlayarak hem İslâm dünyasına örnek olmuş,hem de dünya barışına önemli bir katkı sağlamıştır.

Türk Devriminin yaratıcısı Atatürk:

"Ulusal sınırlarımız içinde bağımsız yaşamak istiyoruz. Şu kutsal savaşta ulusumuz, dünya ezilenlerinin gönencinin artmasına hizmet etmekle öğünmektedir." diyordu.

"Anadolu, bu savunmasıyla yalnız kendi yaşamına ilişkin görevi yerine getirmiyor, belki Doğu'ya yöneltmiş saldırılara bir engel çekiyor." diyordu.

"Türkiye'nin bugünkü savaşı yalnız kendi adına ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye'nin savunduğu, bütün ezilen ulusların, bütün Doğu'nun davasıdır." diyordu.

"Bütün ezilen uluslar, ezenleri bir gün yok edecektir. O zaman dünya yüzünden ezen ve ezilen sözcükleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir toplumsal duruma erişecektir. Bizim ulusumuz da o zaman, bu amaca ulaşan uluslar arasındaki önceliği ile gerçekten öğünebilecektir" diyordu.

²⁰⁰ Özer Ozankaya, **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, 13.

“Dünya, ulusumuzun yaşamına ya saygı gösterip onun birlik ve bağımsızlığını onaylayacak, ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kanıyla suladıktan sonra bütün bir ulusun ölüsü üzerinde, kabul edilemeyen istila hırsını gidermek zorunda kalacaktır.” diyordu.

İşte bu saydığımız bütün yönleriyle Atatürk’ün düşüncesinin ışığıyla aydınlanan Türk Devrimi, Aydınlanma Hareketi’nin de eksiklerini tamamlamış ve yüzyıllardır süre gelen bu akıma çoğulcu (plüralist) bakış açısıyla yeni bir yön kazandırmıştır. Türk Devrimi Aydınlanma Hareketi’nin tarihsel süreçteki halen devam eden örneklerinden biri olarak, bu akımı geliştiren ve belirttiğimiz yönleriyle de onu geçen bir yapıya sahiptir.

Türk Devrimi’nin felsefesi ve üzerinde kurulduğu ilkeler tümüyle, Batı felsefesini aşan bir uygarlık projesi oluşturacak değerdedir. Cumhuriyet’in kurumlarını, devrimlerin felsefe ve ilkelerinin değerlerini anlayabilmek, Mustafa Kemal’in yüceliğini kavrayabilmek, onun çeşmesinden bardakların doldurulmasıyla mümkündür.²⁰¹

Altı yüz yıl öncelerden, Anadolu’nun bağrından seslenen Yunus Emre bizlere şu uyarıda bulunuyor:

Çeşmelerden bardağın

Doldurmadan kor isen,

Bin yıl daha beklesen

Kendi dolası değil.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin dağılmasıyla birlikte doğmuş olan, Orta Asya’daki yeni Türk Cumhuriyetleri de günümüzde, uygarlık projesi niteliğindeki Atatürk Devrimini örnek alarak, çeşmelerden bardaklarını doldurmalıdırlar. Ancak ne kadar başarıyla doldurup özümseyecekleri de tartışmaya açık bir konudur.

²⁰¹ Özer OZANKAYA, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.16.

KAYNAKLAR

AKARSU, Bedia, **Atatürk Devrimi Ve Temelleri**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1997.

AKIN, İhsan Fuat, **Türk Devrimi Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1989.

AKŞİN, Sina, **“Tanzimat Padişahı Abdülmecit” Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

ARDIÇ, Kamuran, **Atatürk ile Çağdaşlaşmak**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VI, S.18, Ankara, 1990.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1991.

ARMANER, Neda, **“Atatürk Din ve Laiklik” Atatürkçülük**, II. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Zabit ve Kumandan İle Hasbihal**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1973

ATAY, Falih Rifkî, **Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir?, Atatürk ne idi?**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1990.

BAŞGİL, Ali Fuat, **Din Nedir?, Din Özgürlüğü ve Laiklik Ne Demektir?**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1955.

BAYKAL, Hülya, **Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına Tam Üyeliği**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.IV., S.12, Ankara 1988,

BERKES, Niyazi, **Teokrasi ve Laiklik**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

CAPORAL, Bernard, (Çev: Ercan Eyüboğlu), **Kemalizm de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.

ÇİĞDEM, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

CİHAN, Erol, **Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.

DUHAMEL, George, (Çeviren:Can Yücel), **Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti**, Yeni Gün Yayınları, İstanbul, 1998.

ERDOĞAN, Mustafa, **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, 1995.

EROĞLU, Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975.

FEYZİOĞLU, Turhan, **“Türk İnkılabının temel taşı laiklik” Atatürk Yolu** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1987.

FEYZİOĞLU, Turhan, **Atatürk Yolu: Akılcı Bilimci, Gerçekçi, Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1987.

GENCER, Ali İhsan, ÖZEL, Sabahattin, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

GENTIZON, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1994.

GİRİTLİ, İsmet, **Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1., S.2, Ankara, 1985

GİRİTLİ, İsmet, **Günümüzde Atatürkçülük**, Der Yayınları, İstanbul, 1989.

GOLDMANN, Lucien, (Çeviren:Emre Arslan), **Aydınlanma Felsefesi**, Doruk Yayınları, Ankara, 1999.

GÖKBERK, Macit, **Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk**, Yenigün-Cumhuriyet Yayıncılık, İstanbul 1997.

GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

GÖKSEL, Burhan, **Atatürk ve Kadın Hakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1. s.1, Ankara 1984.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler, Atatürk Yolu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1987.

HAMPSON, Norman, (Çeviren:Jale Parla) **Aydınlanma Çağı**, Özgürlük Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

HANİOĞLU, Şükrü, **“Batıcılık”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.V**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

HANİOĞLU, Şükrü, **“Osmanlılık”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.V**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

HANİOĞLU, Şükrü, **“Türkçülük”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.V**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

IM HOFF, Ulrich, (Çeviren:Şebnem Sunar), **Avrupa’da Aydınlanma**, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.

IRMAK, Sadi, **Atatürk ve Türkiye’de Çağdaşlaşma Atılımları**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1981.

IRMAK, Sadi, **Atatürk Devrimleri Tarihi**, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1973.

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, 1959.

İNAN, Afet, M. **Kemal Atatürk’ün Karlsbad Anıları**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.

KARA, İsmail, **“Tanzimat’tan, Cumhuriyet’e, İslâmcılık Tartışmaları” Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.V**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

KARAL, Enver Ziya, **Atatürk ve Devrim**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1998.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, C.VII**, Ankara, 1962.

KARTEKİN, Enver, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973.

KEPKEP, Naci, **3 Mart 1924’te Üç Devrim Yasası** (Panel Konuşmaları), Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1989.

KILIÇBEY, Mehmet Ali, **“Osmanlı Batılılaşması”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.I.**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KIŞLALI, Ahmet Taner, **Kemalizm Laiklik ve Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

KİLİ, Suna, **Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.

KİNROSS, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1990.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

KOCATÜRK, Utkan, **Türk Toplumunda Çağdaşlaşma Gereği**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.1, S.2., Ankara, 1985.

KONGAR, Emre, **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

KONGAR, Emre, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, C.I-II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

LEWIS, Bernard, (Çeviren:Metin Kırathlı), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

MAILLET;jean, **Başlangıcından 18. Yüzyıla Ekonomi Tarihi**, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1989.

MARDİN, Şerif, **"19.Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti"**, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.V**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

MARDİN, Şerif, **"İslâmcılık"**, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.V**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

MARDİN, Şerif, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

MORİN, Edgar, (Çeviren:Şirin Tekeli), **Avrupa'yı Düşünmek**, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.

MUMCU, Ahmet, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1982.

NURİ, Celal, **Türk Devrimi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

OLCAYTU, Turhan, **Devrimimiz İlkelerimiz**, Ajans-Türk Basımevi, Ankara, 1982.

OZANKAYA, Özer, **Cumhuriyet Çınarı**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

OZANKAYA, Özer, **Cumhuriyet Ya da Demokrasi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

OZANKAYA, Özer, **Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

OZANKAYA, Özer, **Türkiye’de Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

OZANKAYA, Özer, **Toplumbilim**, Cem Yayınevi, İstanbul1999.

OZANKAYA, Özer, **Laiklik**, Makale.

OZANKAYA, Özer, **Mustafa Kemal’i Atatürk Yapan Düşünce Yapısı**, Makale.

OZANKAYA, Özer, **Jakobenlik Yakıştırması**, Makale.

OZANKAYA, Özer, **İnsan Hakları İçin Demokratik Ulusal Üst Kimliğin Zorunluluğu**, Makale.

OZANKAYA, Özer, **Laik Devlet Kavramının Tanımı Yapılmıştır**, Makale.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C.1, S.1, Ankara, 1994.

SANDER;oral, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

SAVCI, Bahri, **Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981.

SAYBAŞILI, Kemali, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

TANİLLİ;Server, **Voltaire ve Aydınlanma**, Cem Yayınları, İstanbul, 1994.

TANİLLİ;Server, **Türkiye’de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları**, Adam Yayınları, İstanbul, 1998.

TANÖR, Bülent, **”Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış” Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

TANÖR, Bülent, **Kurtuluş Kuruluş**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998.

TARAKÇIOĞLU, Nurettin, **Türk Devrim Tarihi (1718-1976)**, Kocaeli DMM Akademisi Geliştirme Vakfı, İzmit, 1981.

TARLAN, Selim, **Türkiye’de Çağdaşlaşma 1923-1938**, Maliye Yazıları, İstanbul, 1998.

TEZCAN, Mahmut, **Atatürk’ün Eğitim Anlayışı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

TILLY, Charles, (Çeviren:Özden Arıkan)**Avrupa’da Devrimler 1492 – 1992**, Medya Ofset, İstanbul 1998.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

TOCQUEVILLE;Alexis De, (Çeviren:Turhan Ilgaz), **Eski Rejim ve Devrim**, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

TÜFEKÇİ, Gürbüz, **Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar**, T.İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Batılılaşma Hareketleri I-II**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih(1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

ÜÇÖK, Coşkun, **Siyasal Tarih**, Başnur Matbaası, Ankara, 1967.

ÜNSAL, Hüsamettin, **”Laiklik ve Atatürk’ün Laiklik Politikası”**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C.V., S.15.

YAMANER, Şerafettin, **Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

YAVUZ, Ünsal, **İmparatorluktan Millî Devlete**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi: 07.04.1968

Doğum yeri: Ankara

Lise: 1982-1985 Tahran Lisesi

Lisans: 1986-1990 Hacettepe Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Felsefe Bölümü

Çalıştığı Kurumlar:

1990-1993 Arımak Ltd. Şti.

1993-1994 Olcay Dershane.

1994-1995 Kadıköy Kız Lisesi.

1995-1998 Özel Yunus Emre Lisesi.

1998-2002 Özel Ahmet Şimşek Lisesi.